

Ett låst land eller en öppen famn?

Mottagande och integration av ensamkommande flyktingbarn i Nordanstig och Söderhamn

Maria Vallström & Mikael Vallström (red.), Kaj Gustafsson,
Agneta Morelli, Karin Tillberg Mattsson

Hälsinglands
Utbildningsförbund

Ett låst land eller en öppen famn?

Mottagande och integration av ensamkommande flyktingbarn i Nordanstig och Söderhamn

Redaktörer: *Maria Vallström & Mikael Vallström*

Medförfattare: *Kaj Gustafsson, Agneta Morelli & Karin Tillberg Mattsson*

Produktion och Utgivning:

© FoU Hälsingland, 2017

Hälsinglands Utbildningsförbund

CFL Söderhamn, Södra Järnvägsgatan 7, 826 80 Söderhamn

ISBN: 978-91-975714-3-2

Foto på omslaget: © Herrmann Advertising; <http://www.herrmann.com>. (Bilden har inget med studiens intervjupersoner att göra).

Layout: *Gunilla Blom Lundqvist*

Ett låst land eller en öppen famn?

Mottagande och integration av ensamkommande
flyktingbarn i Nordanstig och Söderhamn

Maria Vallström & Mikael Vallström (red.), Kaj Gustafsson,
Agneta Morelli, Karin Tillberg Mattsson

Förord

Vi vill tacka alla, både tjänstepersoner och ungdomar, som ställt upp och berättat öppen­hjärtigt om hur mottagandet och integrationen fungerat. I arbetet med rapporten har vi fått värdefulla synpunkter från forskarna Ingalill Stefansson och Lotta Svensson, FoU Hälsingland – stort tack! Tack också till alla deltagare i det etnologiska nätverket Sverige Snart, för kommentarer och tips, samt till Marika Engberg, Frivillig Gävleborg och Robert Larsson, Länsstyrelsen Gävleborg. Vi vill även tacka Mattias Åhlund, ordförande, Hälsinglands utbildningsförbund, som kom med idén till den här studien och som följt vårt arbete med stort intresse, liksom Thomas Norgren, Söderhamns kommun. Tack också till FoU Välfärd, Region Gävleborg för gott samarbete och hjälp med utskrifter av Maj-Lis Lindström Fransson. Sist men inte minst vill vi tacka vår projektassistent Anna Lundberg Nordin, som skrivit ut nästan alla intervjuer och därmed är den enda som lyssnat igenom i stort sett alla samtal. Vi bad henne skriva en reflektion och valde ett utdrag ur hennes text som får inleda den här rapporten:

Jag känner själv att jag fått en helt annan syn på den omtalade flyktingvågen som kom härom året. Den har fått ansikten, flera olika. Barn som med stort mod tagit steget bort från familj, släkt och vänner för att på diverse olika sätt ta sig från krig och utsatthet till Europa. De flesta har bara gett sig av utan någon som helst klar slutdestination, bara de kommer bort från den plats de bor på. Jag har förstått att afghaner ofta först flyr sitt eget land för att försöka hitta arbete och bostad i t ex Pakistan eller Iran. I Iran är afghanerna en utsatt folkgrupp, de får inte ha körkort eller SIM-kort, de får ta de sämsta jobben och ses som en andra klassens medborgare.

Många av barnen har lämnat sin familj och flytt från Iran för att försöka få ett bättre liv, och nu hoppas de att finna det här i Sverige. Här, där de får gå till skolan, där de inte blir slagna i skolan, där alla har samma rättigheter och man får utöva vilken religion man vill.

De flesta barnen har inget att åka tillbaka till. De afghanska barnens största rädsla är att bli sända tillbaka, då de i så fall sänds tillbaka till ingenting. Har de familj kvar i livet, så bor de kanske inte ens i Afghanistan längre. I vissa fall är barnen inte ens födda i Afghanistan. Så vad kommer då att hända med dem, vart ska de ta vägen?

Att förstå den ångesten går bara inte.

Innehållsförteckning

FÖRORD.....	3
INNEHÅLLSFÖRTECKNING.....	4
SAMMANFATTNING	6
1. INLEDNING – <i>Maria Vallström, Mikael Vallström och Agneta Morelli</i>	8
Migration och mottagande av ensamkommande flyktingbarn i världen och i Sverige	8
Mottagandet i Nordanstig och Söderhamn	9
Begrepp	11
Syfte och frågeställningar	12
Metod och material	12
Etiska och källkritiska överväganden	13
Teoretiska reflektioner	14
Forskningsläge	16
2. TRE UNGDOMAR BERÄTTAR OM SIN TID I SVERIGE – <i>Mikael Vallström</i>	19
”... det känns inte att jag är tjej här i Sverige”	19
”... alla religioner är samma sak”	21
”... här ser jag alla som en människa”.....	22
Positiva och negativa förändringar	23
3. VÄGEN HIT – FLYKTEN, ASYLPROCESSEN OCH DEN PSYKISKA HÄLSAN – <i>Kaj Gustafsson</i>	25
Ungdomarnas tidigare levnadsförhållanden	25
Upplevelser och händelser under flykten mot Sverige.....	28
Asylprocessen	29
Tecken på psykisk ohälsa	30
Copingförmåga och copingstrategier	31
4. NUVARANDE SITUATION – BOENDE, SKOLA, FRITID – <i>Maria Vallström</i>	33
Boende och personal	33
Eget boende	35
Skolan	36
Fritiden	37
Lokal anknytning, lugn och ro	38
5. VIDGADE SOCIALA KRETSAR – MÖTEN, RELATIONER OCH VIKTIGA PERSONER – <i>Kaj Gustafsson, Agneta Morelli & Mikael Vallström</i>	41
Den sociala grunden – relationer till familj och släkt.....	41
Den nära gruppen – landsmän och boendevänner	42
Viktiga personer	44
Mötesplatserna och hindren på vägen ut i samhället	45
Personalomsättning och brutna kontakter	46
Bristen på kontakter med svenska ungdomar	47
Kulturskillnader och mötet mellan vi och dom	50
Den mellanmänniskliga dimensionen och förutsättningarna för goda möten.....	51
6. HOPP OCH TVIVEL – OM FRAMTIDEN, STUDIER OCH JOBB – <i>Agneta Morelli</i>	54
7. SE UNGDOMARNA! TJÄNSTEPERSONERNAS ERFARENHETER AV ARBETET MED MOTTAGANDE OCH INTEGRATION – <i>Mikael Vallström</i>	57
En både samstämmig och motsägelsefull bild	59
Brister i mottagandet.....	60
En skola i förändring	61
Samverkan och ansvarsfördelning.....	62

Vikten av att se och möta individen	63
Arbetet med jämställdhet och hederskultur	65
Reflektioner efter hösten 2015 och den ändrade flyktingpolitiken.....	67
Problem med New Public Management och prövandet av alternativa modeller	68
8. RESULTAT, DISKUSSION OCH FÖRSLAG – <i>Mikael Vallström & Maria Vallström</i>	70
Vad är en bra integration?	72
Vad kan och bör göras?	74
REFERENSER.....	76
Otryckta källor.....	76
Tryckta källor och litteratur	76
BILAGA 1. ANTAL ENSAMKOMMANDE BARN I SVERIGE.....	79
BILAGA 2. INTERVJUFRÅGOR TILL TJÄNSTEMÄN M.FL. AKTÖRER I MOTTAGANDET AV ENSAMKOMMANDE.....	80
BILAGA 3. INTERVJUGUIDE – ENSAMKOMMANDE FLYKTINGBARNNS ERFARENHETER AV INTEGRATION	81

Sammanfattning

Såväl Söderhamn som Nordanstig är exempel på mindre kommuner – långt utanför storstadsregionerna – som tagit emot relativt många ensamkommande flyktingbarn (barn utan vårdnadshavare). Syftet med denna studie har varit att undersöka hur mottagandet och integrationen av relativt nyanlända ensamkommande flyktingbarn fungerar i dessa två kommuner. Vilka hinder och möjligheter kan identifieras? Finns det exempel på lyckade integrationsprocesser, och vad kan vi i så fall lära av dem?

Resultaten baseras på kvalitativa intervjuer med 36 ensamkommande ungdomar (varav 30 killar och 6 tjejer) samt 21 kommunala tjänstepersoner som varit involverade i mottagandet.

De flesta ungdomar var vid tidpunkten för intervjun asylsökande och bodde på något av kommunernas HVB-hem. Många av dem trivs på sitt boende, vars inramning banat väg för tillitsfulla sociala relationer med såväl personal som medboende och gett tillgång till fritidsaktiviteter och möten med svenskar även utanför själva boendet. Det finns dock såväl ungdomar som tjänstepersoner med helt andra erfarenheter. De vittnar om problem med hög personalomsättning och om personal som är direkt olämplig att arbeta på ett HVB-hem. Det har också visat sig finnas förhållandevis stora skillnader mellan olika HVB-hem både i kommunerna och mellan boendena i Söderhamn och Nordanstig.

Ett av studiens tydligaste resultat, vilket även bekräftas i tidigare forskning, är hur högt ungdomarna värderar skolan och skolarbetet. Det finns en stor insikt om att skolan är avgörande för den framtid ungdomarna kan förvänta sig i Sverige och de är oftast mycket motiverade att studera och snabbt lära sig svenska. Samtidigt belastas många av de intervjuade av en stark oro för huruvida de kommer att få uppehållstillstånd i Sverige, liksom av en oro för familj och släkt som är kvar i hemlandet eller på flykt. Denna oro leder till sömnproblem och svårigheter att koncentrera sig på skolarbetet.

Längtan till kontakt med ungdomar födda i Sverige löper som en röd tråd genom ungdomarnas berättelser. Skolan tycks kännetecknas av en ”parallellvärld”, där svenskfödda och nyanlända ungdomar går i olika klasser och är rumsligt separerade. Flera av de intervjuade upplever att svenskfödda ungdomar inte är intresserade av kontakt, är rädda eller misstänksamma gentemot dem. Enstaka ungdomar berättar dock att de har bekanta eller till och med vänner bland svenskfödda. För några av killarna har deltagandet i en fotbollsförening berett vägen för fördjupade sociala relationer, och för ett par av tjejerna har en teaterverksamhet fått motsvarande betydelse.

Även om få av ungdomarna har djupare kontakt med svenskar, förmedlas en relativt samstämmig bild av att de flesta svenskar som de möter är välvilliga och behandlar dem med respekt. Det finns också en föreställning bland ungdomarna att det förekommer mindre rasism på orter som Nordanstig och Söderhamn än i storstäder. Påfallande många uppskattar att bo på en mindre ort, som upplevs vara en lugnare och tryggare boendemiljö med bättre möjligheter att få kontakt med svenskar än i en stor stad. Cirka hälften av de intervjuade ungdomarna säger uttryckligen att de vill bo kvar på sin ort. Möjligheten att studera och få arbete lyfts dock som en viktig aspekt, och flera påtalar att de kan behöva flytta på grund av det. De flesta ungdomar har en idé om vad de vill arbeta med i framtiden, och bland yrkena

som nämns finns flera där det råder brist på arbetskraft i de studerade kommunerna, såsom bilmekaniker, förskollärare och sjuksköterska.

Sverige uppfattas och uppskattas som ett jämlikt och jämställt land av ungdomarna. Framför allt värdesätter de att det finns en vardaglig tillvaro fri från det kulturella, etniska, religiösa eller patriarkala förtryck som de på olika sätt utsatts för i hemlandet. I flera fall har ungdomarna tillägnat sig nya synsätt och beteenden, exempelvis kring religion, klädkoder och genusrelationer. Samtidigt vittnar några om hur de upplever negativa reaktioner på sådana förändringar från landsmän. Det handlar då om försök att begränsa eller kontrollera den intervjuade som kan utövas av såväl kvinnor som män i olika åldrar från det tidigare hemlandet.

Ungdomarnas position mellan två världar innebär en utsatthet men också en styrka och möjlighet. Med rätt förutsättningar finns en unik möjlighet för dessa ungdomar att fungera som gränsöverskridare och bryggor mellan olika kulturer. De har erfarenhet inte bara av att möta *ett* nytt land utan också av att bo och leva tillsammans med ungdomar från flera olika länder på något av HVB-hemmen.

Den starka drivkraften som ungdomarna besitter, liksom öppenheten att själv förändras och komma in i det svenska samhället så fort som möjligt är påtaglig. Samtidigt finns ett stort behov av att finna en ny tillhörighet och bygga nya sociala kontakter. Tidigare studier och erfarenheter från de intervjuade tjänstepersonerna visar också på risken att drivkraften övergår i frustration och besvikelse, när ensamkommande får svårt att klara skolan och drabbas av arbetslöshet. I vår intervjustudie framkommer dock flera exempel på att det inte måste gå den vägen, utan på att en lyckosam integration är möjlig.

Avgörande för att de ensamkommande ska kunna integreras och utgöra en samhällelig resurs i Nordanstig och Söderhamn är möjligheterna att bygga tillitsfulla, empatiska sociala relationer. Det finns överhuvudtaget ett behov av att förbättra förutsättningarna för möten mellan svenskfödda och ensamkommande ungdomar, såväl i skolan som i civilsamhället, och av att i mottagandet arbeta mer systematiskt och långsiktigt för att skapa de relationer ungdomarna behöver. Erfarenheterna från hösten 2015 och av den åtstramade flyktingpolitiken visar också på en bristande likvärdighet i mottagningssystemet och på risker för att ungdomar försätts i en utsatt situation.

1. Inledning

Maria Vallström, Mikael Vallström och Agneta Morelli

Sverige är ett låst land (samtalsgrupp med asylsökande i Nordanstig).¹

Det kom många ensamman flyktingbarn till Sveriges städer och mindre orter särskilt under 2015, men även åren dessförinnan. Den övervägande majoriteten var pojkar. Vad hände med dessa barn och unga vuxna när de kom till Sverige? Hur togs de emot? Vilka handlingar, sammanhang och personer verkar idag för att en integration ska kunna äga rum och vilka hinder finns för integrationen? Vilka aktörer är verksamma? Vad är det som har fungerat bäst? Vad får dem att vilja stanna i regionen?

Dessa frågor utgör utgångspunkten för denna studie. Frågorna togs fram till en ansökan om projektfinansiering genom de extra medel som staten delade ut till Sveriges kommuner under 2016, beroende på hur stort mottagande kommunen haft. Kommunstyrelsen och fullmäktige i Nordanstig och Söderhamn beviljade ansökan, som lämnades in av Hälsinglands utbildningsförbund.

Studien har genomförts av forskare vid utbildningsförbundets forsknings- och utvecklingsverksamhet, FoU Hälsingland, i samarbete med anställda forskare och utredare på Region Gävleborg. Huvuddelen av arbetet utfördes under hösten 2016, av en forskningsgrupp bestående av Maria Vallström (projektledare), docent, etnologi, Mikael Vallström, FD etnologi, Karin Tillberg Mattsson, FD kulturgeografi, Agneta Morelli, fil. mag. miljöpsykologi samt Kaj Gustafsson, fil. mag. socialt arbete.

Uttalandet att ”Sverige är ett låst land” härrör från samtal i en grupp asylsökande om hur de tycker att de blivit mottagna. Deras intryck var att i det nya landet låser människor på fritiden in sig i sina hus och hem och tittar på TV. De saknade en mötesplats och ville gärna ha fler vardagliga möten med oss svenskar, för att ”ha möjlighet att hjälpas åt med olika saker och öva svenska”. Som vi ska se är detta också ett återkommande tema såväl i de intervjuer vi gjort med de som arbetar med mottagande och integration som med de ensamkommande själva.

Migration och mottagande av ensamkommande flyktingbarn i världen och i Sverige

Det kan i ett internationellt perspektiv konstateras att antalet människor på flykt i världen ökar. Den årliga rapporten från UNHCR ”Global Trends: Forced Displacement” visar att den globala ofrivilliga migrationen ökade under 2015 med rekordhöga siffror (statistik för 2016 är ännu inte tillgänglig). I slutet av det året fanns 65,3 miljoner flyktingar ute i världen som ett resultat av förföljelse, konflikt, allmänt våld eller kränkningar av mänskliga rättigheter. Det är 5,8 miljoner fler än föregående år. Kanske något okänt är att de minst utvecklade länderna erbjöd asyl till 4,2 miljoner flyktingar eller cirka 26 procent av det totala antalet människor på flykt.

¹ Marika Engberg, *Flyktingmottagande i Nordanstigs kommun* (Nordanstigs kommun, 2012-11-02), s. 38.

Under 2015 sökte 98 400 ensamkommande eller separerade barn på flykt utan sällskap asyl i sammanlagt 78 olika länder. Främst var det afghaner, eritreaner, syrianer och somalier som lämnade in sina asylansökningar under året. Detta var det högsta antalet asylansökningar från ensamkommande barn någonsin sedan UNHCR börjat samla uppgifter (2006).² Därtill kommer ett okänt antal ensamkommande barn på flykt som inte sökt asyl eller fått avslag på sin ansökan och som lever som papperslösa.

Under samma år kom det totalt 35 369 ensamkommande barn och unga till Sverige. Av dessa var fler än hälften från Afghanistan, över 23 000. Den näst största gruppen om knappt 4 000 barn kom från Syrien, följt av Somalia och Eritrea. De allra flesta var pojkar (32 522), antalet flickor var knappt 3 000. Under 2016 har antalet minskat kraftigt, 2 199 barn kom till Sverige under året, varav 435 flickor. Andelen flickor har därmed stigit till närmare 20 %.³ Av det totala antalet asylsökande 2015 var nästan 22 procent ensamkommande barn och ungdomar, jämfört med 8 % av det totala antalet 2014.⁴ Utvecklingen under 2016 innebär en återgång till 7,5 %.

Det finns i huvudsak tre olika placeringsformer för ensamkommande barn i Sverige; hem för vård eller boende (HVB), familjehem och stödboende.⁵ Den kommun där barnet eller ungdomen först ger sig tillkännas räknas som ankomstkommun. Ungdomarna i vår studie har i de allra flesta fall stannat en kort period på transitboenden i dessa kommuner, ofta i större städer. Efter registrering av asylansökan hos Migrationsverket hänvisas ungdomarna till en anvisningskommun. Det som slutligen blir den plats där ungdomarna blir bosatta kan vara i en annan kommun, där anvisningskommunen köper platser. Både privata och offentliga organisationer anordnar boenden, men i den här studien har vi valt att enbart undersöka de kommunala boendena.

Mottagandet i Nordanstig och Söderhamn

Nordanstig, med ett invånarantal på ca 9 500, är en förhållandevis liten kommun i nordöstra delen av Gävleborgs län. Centralort är Bergsjö, där utbildningen för ungdomarna, introduktionsprogrammet (IM) med inriktning språk, bedrivs på det lokala lärcentrat (Komvux). Närmaste gymnasieskolor finns i Hudiksvall och Ljusdal, som ligger i andra kommuner. Kommunen har tagit emot ensamkommande flyktingbarn sedan 2011.

Söderhamns kommun har ca 25 000 invånare och ett eget gymnasium där ungdomarna på IM språk läser. Här finns en förhållandevis lång erfarenhet av att ta emot ensamkommande – kommunen började mottagandet 2007 och blev då först i regionen. Söderhamn har också utvecklat en egen modell för organiseringen av aktörernas ansvar, ”Söderhamnsmodellen”, där samverkan mellan aktörer tar sin utgångspunkt i boendet som huvudsaklig samordnare.⁶

Det är svårt att uppskatta det faktiska antalet ensamkommande barn eftersom anvisningskommuner kan köpa platser i andra kommuner. Men enligt statistik från Inspektionen för vård och omsorg (IVO) var antalet ensamkommande barn i Nordanstig och Söderhamn ungefär 30

² <http://www.unhcr.org/576408cd7.pdf>.

³ Från att ha legat på 8 % under 2015. <http://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Statistik/Oversikter-och-statistik-fran-tidigare-ar.html>.

⁴ Mejl från Maria Laurell, Region Gävleborg, 2016-08-26, se även statistik på migrationsverkets hemsida (www.migrationsverket.se), samt bilaga 1.

⁵ Stödboende är en ny form sedan 1 jan 2016, se Eva-Marie Åkerlund, *Liv i kollektiv. Vardagsliv bland ensamkommande ungdomar på institution* (Linköpings universitet, 2016), s. 10.

⁶ Agneta Morelli, *Ensamkommande barn & ungdomar – Gävleborgsmodellen* (Bollnäs kommun, 2011-02-08), s. 27–28.

under våren 2015, för att under hösten och vintern 2015 mer än fördubblas. Det motsvarar en nationell ökning som är väl känd sedan tidigare (se bilaga 1). Den nedanstående tabellen visar antalet platser på privata och kommunala HVB-hem för ensamkommande i Nordanstigs och Söderhamns kommun samt driftsform under 2015 fram till 2016-02-28. Observera att det är antal platser, det faktiska antalet 2016-02-28 anges efter totalsumman för respektive kommun:

Namn på verksamhet	Antal platser	Vårdgivare/huvudman	Driftsform	Typ av organisation	Kommun
Albo HVB	10	Nordanstigs kommun	Egen regi	Offentlig	Nordanstigs kommun
HVB Hasselbacken	20	Nordanstigs kommun	Egen regi	Offentlig	Nordanstigs kommun
Ängbo HVB	12	Nordanstigs kommun	Egen regi	Offentlig	Nordanstigs kommun
Älgeredskollektivet	34	Älgeredskollektivet AB	Egen regi	Privat	Nordanstigs kommun
Björken HVB	12	Nordanstigs kommun	Egen regi	Offentlig	Nordanstigs kommun
Totalt Nordanstig	88 (76)				
Futura	11	Söderhamns kommun	Egen regi	Offentlig	Söderhamns kommun
Ligero	13	Söderhamns kommun	Egen regi	Offentlig	Söderhamns kommun
Ubuntu	11	Söderhamns kommun	Egen regi	Offentlig	Söderhamns kommun
AB Stråtjäragården	22	AB Stråtjäragården	Egen regi	Privat	Söderhamns kommun
Polstjärnan	15	Söderhamns kommun	Entreprenad	Offentlig	Söderhamns kommun
Smart Future	8	Smart Future Söderhamn AB	Egen regi	Privat	Söderhamns kommun
Polstjärnan HVB	15	Polstjärnan i Sverige AB	Egen regi	Privat	Söderhamns kommun
Villan i Ljusne	6	Villan i Ljusne HVB AB	Egen regi	Privat	Söderhamns kommun
Villan i Bergvik	6	Villan i Ljusne HVB AB	Egen regi	Privat	Söderhamns kommun
Totalt Söderhamn	107 (100)				

I den här sammanställningen finns inte det nyaste boendet med, Amicus Amigo, som startade i slutet av 2015⁷ och har åtta platser (boendet är däremot inräknat i antal befintliga, 100). Söderhamn har alltså sammanlagt haft ungefär lika många privata som kommunala boenden under perioden, medan Nordanstig har haft en privat aktör, men en relativt stor sådan.⁸ Men det är inte bara så att andra kommuner har köpt platser i Söderhamn eller Nordanstig, utan även det motsatta har skett. För att ytterligare komplicera det hela så är hela mottagandet stätt i ständig förändring, vilket är en viktig faktor att ta hänsyn till. Ungdomarna kommer och slutar i skolan fortlöpande, ofta utan längre framförhållning än någon dag, enligt en rektor i Bergsjö. Alla siffror bör därmed ses som preliminära, men det står klart att Söderhamn och Nordanstig har tagit emot en stor andel ensamkommande i relation till folkmängden i kommunerna. Kommunernas måluppfyllelse för 2016 talar sitt tydliga språk, de har redan innan årets slut uppfyllt sin kvot med 104 % (Söderhamn) respektive 184 % (Nordanstig) och fick 6 respektive 7 anvisade barn under 2016 på grund av sina stora åtaganden tidigare.⁹ I skrivande stund är också flera boenden på väg att omvandlas till stödboenden alternativt läggas ned i Söderhamn.

⁷ Samtal med anställd på Ubuntu 2016-10-07.

⁸ Enligt en av de intervjuade tjänstepersonerna (vi använder termen istället för tjänstemän, inklusive annan personal) finns det också ett privat boende i Harmånger, Svedbacka HVB. Björken lades ned i september 2016.

⁹ Systemet med "kvoter" är nytt från och med 2016 och ett led i försöken att sprida ansvarstagandet för mottagande över flera svenska kommuner. De som tagit emot många flyktingar tidigare fick, enkelt uttryckt, en lägre tilldelning än de som inte gjort det.

Begrepp

Många begrepp används i debatten om migration; asylsökande, flykting, nyanländ. Tyvärr finns idag ingen samsyn på hur flera av orden bör användas. Exempelvis har ordet flykting ibland en strikt juridisk betydelse, där endast personer som beviljats uppehållstillstånd eller skydd i enlighet med Genèvekonventionen innefattas, men ordet flykting har också en mer allmän betydelse i vardagsspråket och samhällsdebatten. Där betecknar ordet ofta alla personer som är eller har varit på flykt.

Nyanländ är ett annat begrepp som har börjat användas i allt högre grad för att syfta på personer som fått uppehållstillstånd i Sverige och som folkbokförts och blivit mottagna av en kommun. De har i detta skede ofta redan vistats en kortare eller längre tid i Sverige under tiden deras ärende prövats, och det kan därför tyckas motsägelsefullt att då börja kallas nyanländ. Detta ska förstås i det sammanhanget att personen är nyanländ i kommunen och att det är i detta skede etableringsinsatser påbörjas.

I denna rapport används tre olika begrepp för att särskilja olika grupper av ensamkommande barn och unga som varit på flykt. *Asylsökande* betecknar utländska medborgare som tagit sig till Sverige och begärt skydd, men som ännu inte fått svar på sin asylansökan från Migrationsverket. *Nyanländ* används för utländska medborgare som under de senaste åren kommit till Sverige och som beviljats uppehållstillstånd och skydd utifrån flyktingliknande skäl och som blivit mottagna i en kommun. Ordet *flykting* använder vi, om inget annat anges, i den bredare bemärkelsen att ha flytt sitt hem på grund av förföljelse, krig eller konflikt. Det används alltså för grupperna asylsökande och nyanlända tillsammans. Vi kommer inte alltid att använda begreppen på ett strikt sätt, beroende på i vilket sammanhang de förekommer.

Vi har valt att använda begreppet ensamkommande flyktingbarn eftersom det fortfarande används av verksamma på fältet, trots att den formella benämningen numera är ”barn utan vårdnadshavare”. Vi betraktar alltså ensamkommande flyktingbarn som en empirisk kategori, det vill säga som den formella grupp som vi undersöker, medan de vi intervjuat beskrivs som ungdomar eller bara ensamkommande i den löpande texten.¹⁰

I den nuvarande användningen av ordet *integration* ligger ofta ett antagande om att någon (annan) ska integreras i det svenska samhället. Integration är ett ord som i vardagligt tal ofta betyder att en person från ett annat sammanhang än det gällande, normativa sammanhanget, ska inordnas i det. Egentligen är begreppet assimilation det korrekta uttrycket för en sådan process. Det finns alltså skäl att uppmärksamma att ordet integration i sin vardagliga användning fungerar som en trojansk häst för assimilerande praktiker.¹¹ Liksom flera andra forskare ser vi på integration som en process där även mottagarsidan och det normerande ”svenska” sättet att leva måste förändras: ”Istället för att med den bofastes utgångspunkt betrakta det nationella systemet som det ’naturliga’ och primära målet för individers integration, bör vi fråga oss vad som är det naturliga i detta.”¹²

Eftersom vårt fokus är integration använder vi också begreppet ”svenskfödda ungdomar” respektive flyktingar/ungdomar som migrerat från respektive land. De kategorier ungdomarna själva använder är oftast ”svenskar” och ”invandrare”, vilket alltså förekommer där det är deras uttalanden som återges.

¹⁰ Se Åkerlund, *Liv i kollektiv*, s. 8.

¹¹ Se resonemang i Karin Zetterqvist Nelson & Mirjam Hagström, *Nyanlända barn och den svenska mottagningsstrukturen* (Forte, 2016), s. 23.

¹² Erik Olsson, ”Transnationella migrantkolonier”, i *Etniska gränser och transnationella gemenskaper*, red. Erik Olsson (Carlsson bokförlag, 1999).

Det finns naturligtvis ingen enhetlig grupp under benämningen ensamkommande flyktingbarn, utan den empiriska kategorin indikerar enbart vad de delar: erfarenheten att ha flytt till Sverige utan sin familj för att undkomma svåra eller livshotande omständigheter i hemlandet eller det land de flydde från.

Syfte och frågeställningar

Syftet med studien är att undersöka hur mottagandet och integrationen av ensamkommande barn och integration fungerar. Tanken är att identifiera goda exempel och eventuella hinder för individens inbrott i det svenska samhället. Det finns alltså en ambition mot tillämpad forskning eller utveckling i projektets grundidé. Men ambitionen är också att se till hela situationen de ensamkommande befinner sig i. Hur fungerar samhällslivet för dem? Hur har mottagandet inom offentlig verksamhet sett ut och förändrats? Vilken betydelse har aktörerna i mottagningsstrukturen haft för integration, och vilka förutsättningar har givits i fråga om till exempel skolgång, boende och social omsorg? Kan samhällskontexten med mindre orter, små städer och landsbygd vara en fördel eller nackdel, och i så fall på vilka sätt?

Tanken är att låta Söderhamn och Nordanstig utgöra exempel av regionalt och nationellt intresse när det gäller dessa frågor, utan att göra anspråk på att resultaten är representativa för alla mindre kommuner.

Metod och material

Vi har arbetat i två steg; först har kommunala tjänstepersoner som varit involverade i mottagningen av de ensamkommande intervjuats (bilaga 2). De intervjuade är enhets- och verksamhetschefer, boendepersonal, socialsekreterare, lärare, en rektor samt personer som arbetar med samordning och utveckling. En person arbetar specifikt med civilsamhällets roll och frivilligarbetet i regionen. Sammanlagt har 15 tjänstepersoner intervjuats i Söderhamn och sex i Nordanstig.

Alla kommunala boenden – fem i Söderhamn, fyra i Nordanstig – har tillfrågats om medverkan och samtliga enhetschefer (föreståndare) på dessa boenden är intervjuade. I ett fall hann boendet lägga ner strax efter att intervjun gjordes, ungdomarna på detta boende har sedan flyttats till andra kommunala boenden i samma kommun.

Via föreståndarna sökte vi därefter kontakt med de ensamkommande själva för intervjuer (bilaga 3). Här kom etiska överväganden att spela en stor roll. Antalet ungdomar som valdes ut varierar mellan olika boenden beroende på hur många som samtyckte till att bli intervjuade. Vi prioriterade då i första hand de som hade permanent uppehållstillstånd (PUT) eller de som befann sig närmast myndighetsålder, eftersom dessa dels hade en längre vistelse att se tillbaka på i Sverige och därmed kunde förväntas ha större erfarenhet av integration, dels på grund av att tidigare forskning efterlyst studier av ungdomar i den åldern.¹³ De intervjuade är alltså huvudsakligen ungdomar som kom under 2015 eller tidigare, vilket också ter sig som en naturlig avgränsning eftersom antalet ensamkommande sjunkit drastiskt under 2016. I andra hand valde vi att intervju de unga vuxna som befann sig i ”utsluss” (en form av stödboende efter att de fyllt 18) eller hade eget boende under hösten 2016. Det kom att bli totalt 35 inter-

¹³ I en skrivelse från Socialstyrelsen till regeringen betonas också särskilt behovet av att uppmärksamma flyktingbarn nära myndighetsåldern (*Förbättringar i mottagandet av barn från annat land som kommer till Sverige utan medföljande legal vårdnadshavare s.k. ensamkommande barn*, 2002). Se även Leena Andersson, *Ensamkommande flyktingbarn* (Stockholms stad, Rinkeby stadsdelsförvaltning, 2001).

vjuer med 36 personer, ungefär lika många i Söderhamn som i Nordanstig. I tabellform ser en översikt av de intervjuade ungdomarna ut på följande sätt:

Antal intervjuade (35 intervjuer)	Antal på HVB	Antal eget boende	Antal tjejer	Antal killar
Söderhamn 17	14	3	3	14
Nordanstig 19	17	2	3	16
Totalt 36	31	5	6	30

Det kan tyckas vara ett försvinnande litet antal flickor, men siffran motsvarar rikssnittet på 8 %. I Nordanstig fanns ett mixat boende och i Söderhamn ett enkönat ”tjejboende”. Eftersom det varit svårt att få intervjuer med de flickor som bodde där intervjuade vi flera som flyttat därifrån istället, samt kompletterade med personalintervjuer på dessa boenden.

De flesta (24) var asylsökande, det vill säga hade inte fått uppehållstillstånd. Av dem har två fått avslag på sin ansökan. 12 av de intervjuade ungdomarna hade vid intervjutillfället fått permanent uppehållstillstånd.

En majoritet av ungdomarna, 25 av 36, är ursprungligen från Afghanistan. Förutom dessa kommer de från Somalia, Eritrea, Syrien och Etiopien i en ganska jämn fördelning.

Vi har genomgående arbetat interaktivt, i nära dialog med praktiker och med ungdomarna själva. Det ligger i linje både med ambitionen mot tillämpad forskning, och inriktningen vid FoU Hälsingland.¹⁴

Etiska och källkritiska överväganden

Studien har genomgått en etisk prövning och fått den godkänd.¹⁵ Information om projektets syfte och materialets användning har kommunicerats muntligt och skriftligt på ungdomarnas hemspråk, engelska och svenska, alltefter behov. Det visade sig att det behövdes uppföljning för att försäkra sig om att detta fungerade. Alla intervjuer med ungdomarna har anonymiserats och belagts med förbehåll om sekretess vid arkivering och delar där detaljerade beskrivningar ur intervjuerna används har skickats ut för godkännande. Tjänstepersonerna har uttalat sig å yrkets vägnar och vi har därför inte ansett det nödvändigt att anonymisera deras uttalanden i lika hög grad, men de har fått läsa och godkänna rapporten innan publicering.

Det vi har upptäckt i intervjuarbetet är att det inte är helt enkelt att intervjua med tolk. Vi har använt oss av telefontolk för att minimera effekten av en tredje person i rummet, men kommunikationen har helt klart försvårats likafullt. Trots detta har vi ofta fått många fylliga berättelser. Det har dock funnits vissa tendenser till att få ganska knapphändiga berättelser och korta svar, något som i tidigare forskning kallats ”tunna historier”. Som en konsekvens av den utsatta positionen som asylsökande händer det att ungdomarna berättar så lite som möjligt. Det finns också andra anledningar till att inte lägga ut texten, förutom språkförbistringen och tolksituationen. Händelser som föranlett flykten kan vara så pass smärtsamma att tala om att personen ifråga låter bli. Väl medvetna om detta har vi valt att fokusera på tiden i Sverige i första hand och bara ge en möjlighet att berätta om flykten ifall de själva vill det (se bilaga 3). Påfallande många är mycket positiva till hur de har blivit mottagna och kritiska synpunkter är mer sällsynta än vad vi kunnat tro med tanke på vad som framkommit i intervjuerna med

¹⁴ Mikael Vallström (red.), *Forskning och praktik i kritisk närhet* (FoU Söderhamn, 2015), FoU-Centrum Söderhamn, *Samtal och samhandling* (2007).

¹⁵ Regionala etikprövningsnämnden Uppsala, Dnr: 2016/391.

tjänstepersonerna och annat material. Det har av sociologen Ulrika Wernesjö framhållits som ett sätt att konstruera ett tacksamt subjekt och undvika ytterligare stigmatisering. Av samma anledning, menar hon, vill de ensamkommande inte tala om rasistiskt bemötande.¹⁶

Vad som kommit fram i intervjuerna har också påverkats av politiska beslut och begränsningar av mottagandet under senare tid.¹⁷ I jämförelse med 2015 hade mottagandet minskat kraftigt under den tid intervjuerna gjordes. Vid slutet av intervjuperioden tillkommer den nya överenskommelsen mellan Sverige och Afghanistan för återtagande av unga, som innebar att ungdomarna vi intervjuat kände en ökad oro över att de skulle skickas tillbaka till Afghanistan. De hade i flera fall inte några släktingar eller någon anknytning dit, eftersom de var födda i Iran. Det motsvarar en nationell problematik som diskuterats intensivt i media, men som vi inte kommer att gå in på specifikt i studien. Enligt Migrationsverket beviljas de allra flesta ungdomarna från Afghanistan fortfarande uppehållstillstånd och om de återsänds ska det finnas ett ordnat mottagande,¹⁸ men oron var ändå påtaglig hos de unga vi mötte.

Teoretiska reflektioner

Ensamkommande flyktingbarn är en socialt och juridiskt existerande kategori som används i policy, politik och myndighetsutövning. Vår forskningsmässiga syn på denna empiriska kategori är att vi medvetet fokuserar på handlingen att migrera till Sverige och att vara i en viss ålder (16–20 år) snarare än på att individerna beskrivs som tillhöriga en annan etnisk kategori än svensk. Att ta fasta på vad en individ eller grupp gjort istället för vad den/de är, gör att man kan undvika ett essentialistiskt synsätt på etnisk tillhörighet.¹⁹ Etnisk tillhörighet är inget inneboende och oföränderligt utan skapas och förändras. Ofta skapas det just i mötet med andra, eller som den norske socialantropologen Thomas Hylland Eriksen har uttryckt det: att prata om en ”isolerad” etnisk grupp är att lyssna till en hand som applåderar.²⁰ Ändå går det inte att bortse från den verklighet där asylsökande bedöms efter sin etniska tillhörighet och även sin hudfärg. Dessa bedömningar av andra kan benämnas som *rasifiering*, alltså ett sätt att använda hudfärg som primärt förklaringsvärde; att personen blir sedd som i första hand tillhörande en grupp där hudfärg får avgöra hur personen betraktas. Det är i sin uttalade form både olagligt och diskriminerande, men förekommer ändå på en rad subtila – och explicita – sätt i vårt samhälle idag.²¹

Kategoriseringen som ensamkommande och hur den skildras i media påverkar också ungdomarna.²² Som vetenskapsfilosofen Ian Hacking har uttryckt det, har människor en tendens

¹⁶ Ulrika Wernesjö, *Conditional Belonging. Listening to Unaccompanied Young Refugees' Voices* (Uppsala universitet 2014) paper III.

¹⁷ Ytterligare förändringar har aviserats för 2017.

¹⁸ Se en sammanfattning av vanliga frågor och svar gällande detta, på migrationsverkets hemsida: <http://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Nyhetsarkiv/Nyhetsarkiv-2016/2016-11-24-Fragor-och-svar-om-Afghanistan.html>.

¹⁹ Essentialistiskt som då betyder inneboende, ”medfödda” egenskaper. Se Billy Ehn & Orvar Löfgren, *Kulturanalys* (Gleerups Utbildning, 2001), s. 12.

²⁰ Thomas Hylland Eriksen, *Små platser – stora frågor. En introduktion till socialantropologi* (Nora: Nya Doxa 2004), s. 285.

²¹ Se t ex Ulrika Schmauch, *Den osynliga vardagsrasismens realitet* (Umeå universitet, 2006), och Tobias Hübinette, Helena Hörnfeldt, Fataneh Farahani & René León Rosales, *Om ras och vithet i det samtida Sverige* (Tumba: Mångkulturellt Centrum, 2012).

²² Live Stretmo, *Governing the Unaccompanied Child. Media, Policy and Practice* (Göteborgs universitet, 2014).

att passa(s) in i sina kategorier.²³ Det individen blir sedd som blir då en stereotypisering som många gånger bygger på okunskap. Dessa kategoriseringar ger också ofta upphov till rädslor, eller tvärtom, rädslor kan generera stereotypa föreställningar om det vi inte känner till. Det finns exempelvis en föreställning om flyktingar som ”farliga”, vilket då blir något som ungdomarna måste förhålla sig till.²⁴

Vi har valt att använda oss av ett intersektionellt perspektiv, där vi uppmärksammar de skillnader som görs viktiga i intervjuer och annat material. Det är en hjälp att se kategoriseringar som kön, etnicitet, klass eller ålder både som maktordningar och möjliga att förhandla och förändra i viss mån.²⁵ Vilka dessa kategoriserade grupper får vara i egna och andras ögon säger något om individens handlingsutrymme. En viktig fråga blir då i vilka sammanhang en kategorisering spelar roll och på vilket sätt. Ett grundkrav för att kunna avgöra det är att grupper benämns indirekt i intervjuerna, som i skillnader mellan ”vi” och ”dom”, eller direkt, när intervjupersonerna använder begrepp som ”svenskar” och ”flyktingar/asylsökande/invandrare” som motsatser.

Det föreställda ”svenska” i samhället tenderar att få en särställning gentemot andra nationaliteter. Utöver denna maktrelation spelar den västerländska synen på det som betraktas som icke-västerländskt en avgörande roll för hur vi i allmänhet ser på integration. Det finns en etablerad och väl beforskad föreställning om det västerländska som mer civiliserat, mer utvecklat och därmed mer ” normalt ” än det icke-västerländska. I korthet innebär denna självsyn ett slags cirkelresonemang där västerländska aktörer måste ”hjälpa” andra samhällen eftersom dessa just inte är lika utvecklade.²⁶ Inom forskningen har idag ifrågasättandet av synsättet etablerats i ett forskningsfält som ibland benämns som postkolonialt.²⁷ Här används bland annat begreppet ”orientalism” för att sätta ord på hur maktordningen återskapas, genom att bilden av den exotiska ”andra” byggs upp som en motsatt bild till det västerländska, som definierar skillnader och upprättar en hierarki av över- och underordnade kulturer.²⁸

Det finns all anledning att vara vaksam på hur dessa maktstrukturer reproduceras när det gäller mottagandet av ensamkommande flyktingbarn. Att betrakta sig som den som erbjuder hjälp är indirekt en positionering där den som ska ”hjälpas” redan från början hamnar i ett underläge. Även om viljan är god kan intentionen att hjälpa ge oförutsedda effekter. I hjälpens utformning kan man också utläsa vad som anses vara problemet hos den behövande. Att vara den som behöver och kanske till och med direkt ber om hjälp, medför att utsättas för en förväntan om tacksamhet, men också begränsningar i vilken hjälp som ges och på vems villkor.²⁹

²³ Ian Hacking, *The Social Construction of what?* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999). Ian Hacking, *Historical Ontology* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2002).

²⁴ Loïc Wacquant, ”Territorial Stigmatization in the Age of Advanced Marginality”, *Thesis Eleven* nr 91, s. 68, Åkerlund s. 16 e Stretmo (2014).

²⁵ Maria Vallström, ”Att göra skillnad. Om arbete, migration och kön i skogsarbetarbyar 1950–1975”, *Scandia* 76:1 (2010).

²⁶ Immanuel Wallerstein, ”Culture as the Ideological Battleground of the Modern World-System”, *Theory, Culture and Society* vol. 7:2–3.

²⁷ Catharina Eriksson, Maria Eriksson Baaz & Håkan Thörn (red.), *Globaliseringens kulturer* (Bokförlaget Nya Doxa, 2002).

²⁸ Edward W. Said, *Orientalism* (London: Routledge & Kegan Paul, 1978); jfr. Marianna Torgovnick, *Gone Primitive* (Chicago: University of Chicago Press, 1990) och Stefan Jonsson, *De andra* (Norstedt, 1993).

²⁹ Vilket Fataneh Farahane undersöker i sin pågående forskning vid Stockholms universitet. Jfr. Ulrika Wernesjö, *Conditional Belonging. Listening to Unaccompanied Young Refugees' Voices* (Uppsala universitet, 2014).

En ”hjälp” pekar samtidigt ut en ”brist”. Betydelsen av vad som definieras som det ena eller andra är kulturellt definierad.³⁰

Poängen med att ha alla dessa komplexa sammanhang i huvudet när vi skriver om ensamkommande flyktingbarn är att problematisera och distansera sig från den empiriska kategorin, att öppna upp den för en analys vars syfte är att göra det normativa synligt och tillfälligt, i meningen möjligt att ändra. Det är att försöka ”avlära” sig det vi ”vet” om oss och andra, även om en helt neutral position är omöjlig att inta. Ett viktigt sätt att avlära sig eller lära om, är att intervjua just de ensamkommande ungdomarna själva och lyssna på deras återberättade erfarenheter och därmed förskjuta tyngdpunkten i maktrelationen en liten aning. Det är då viktigt att inte anse sig kunna *intä* deras perspektiv och *se som dem*, utan att erkänna sig som tillhörande en annan kategori som ärligt vill lyssna på och ge utrymme till en annan.³¹ Det är bara när vi följer praktiken, på det sätt som ungdomarna beskriver den, som vi kan komma fram till vad som fungerar både inom det som är riktade insatser och det som sker utanför dessa ansträngningar, till exempel med hjälp av civilsamhällets aktörer eller personliga relationer.

Forskningsläge

Forsknings- och kunskapsöversikter från 2011, 2013 och 2016 visar att forskningen om ensamkommande har varit ett eftersatt forskningsområde både nationellt och internationellt.³² I Sverige fanns 2011 endast tre avhandlingar och ett fåtal vetenskapliga artiklar.³³ En nationell uppföljning av vad som hänt sedan kommunerna tog över ansvaret gjordes 2008.³⁴ Det har också gjorts ansatser för att fånga ensamkommande flyktingbarns erfarenheter, men i relativt liten utsträckning. I översikten från 2016 konstateras emellertid att det nationella forskningsläget förbättrats under senare tid, det finns nu en ganska stor mängd rapporter från olika projekt och ett flertal studier som sammantaget ger en bättre bild av både de ensamkommande barns situation i Sverige idag och av mottagandet. Forskarna tillägger dock att det finns en stor lokal variation som också präglar forskningsläget samt att flera frågor och perspektiv förblivit outforskade.³⁵

³⁰ Maria Vallström, *Mörkade platser – stigmatisering och rykesspridning i urbana utvecklingsområden* (FoU Söderhamn/Boverket, 2014). Jfr. Beatriz Lindqvist & Mats Lindqvist, *När kunden är kung* (Boréa Bokförlag, 2008), s. 217–247.

³¹ Roddy Nilsson & Maria Vallström, ”Inledning”, i *Inspärrad*, red. Roddy Nilsson & Maria Vallström (Nordic Academic Press, 2016), e. Iris Marion Young, ”Assymetrical Reciprocity. On Moral Respect, Wonder and Enlarged thought”, *Constellations*, vol. 3, nr. 3 (1997); Wernesjö, ”Unaccompanied Asylum Seeking Children”, *Childhood*. (s. 505; *Conditional Belonging*, (Uppsala universitet, 2014), s. 9, 13, 21; ”Landing in a Rural Village”, *Identities. Global Studies in Culture and Power*, (2015), s. 454–455.

³² Ellinor Brunnberg, Rose-Marie Borg & Camilla Fridström, *Ensamkommande barn – en forskningsöversikt* (Studentlitteratur, 2011); *Ensamkommande barns och ungas behov. En kartläggning* (Socialstyrelsen, 2013); Karin Zetterqvist Nelson & Mirjam Hagström, *Nyanlända barn och den svenska mottagningsstrukturen* (Forte, 2016).

³³ Brunnberg, Borg & Fridström, *Ensamkommande barn*, s. 66–68.

³⁴ Agneta Gunnarsson, *Hur har det gått? Ensamkommande barn – mottagandet sedan kommunerna tagit över boende och omvårdnad* (Rädda Barnen, Stockholm 2008). Se även Marie Hessle, *Ensamkommande men inte ensamma: tioårsuppföljning av ensamkommande asylsökande flyktingbarns livsvillkor och erfarenheter som unga vuxna i Sverige* (Stockholms universitet, 2009).

³⁵ Zetterqvist Nelson & Hagström, *Nyanlända barn och den svenska mottagningsstrukturen*, s. 20, 23, 27, 39. De nyare studier och rapporter som vi använt oss av är bl a: Elma Pasalic & Peter Östborg, *Mitt nya liv: Att komma som ensamkommande flyktingbarn till Värmland* (Kristinehamn: Kontoret Media, 2015), Wernesjö, *Conditional Belonging*, Live Stretmo, *Governing the Unaccompanied Child* (Göteborgs universitet, 2014). Studier från regionen är bl a: Anna Karsbo, *Bemötandet av ensamkommande flyktingbarn i Gävleborgs län* (FoU Välfärd, 2012:5), Morelli, *Ensamkommande barn & ungdomar*, Länsstyrelsens rapport *Ge inte upp* –

Vad gäller forskningsläget generellt sett, både nationellt och internationellt, finns det huvudsakligen fyra forskningsinriktningar:

1. En beteendevetenskaplig tradition, om ensamkommandes erfarenheter av och sätt att hantera psykiska påfrestningar och trauman.
2. Rättighetsorienterad forskning med fokus på tillämpningen av FN:s barnkonvention och nationella eller internationella asylregelverk.
3. Forskning som belyser olika mottagandestrukturer och frågan om varför barnen och ungdomarna migrerar.
4. Studier inriktade mot hur de ensamkommande hanterar sin situation i det nya landet eller studier där de ensamkommande ses som aktörer.³⁶

Det är i den sistnämnda inriktningen vi vill placera in vår studie, men inslag från övriga forskningsinriktningar kommer också att bli aktuella. Vi utgår från ungdomarnas egna erfarenheter och ser dem som subjekt som är kapabla till agens, vilket Eva-Marie Åkerlund refererar till som ett barndomssociologiskt perspektiv.³⁷ Att beakta de som vanligen inte kommer till tals är också en vanlig utgångspunkt för etnologer i största allmänhet, och att arbeta med ett *bottom-up* perspektiv (underifrånperspektiv) har fallit sig naturligt för alla i forskningsgruppen.

Till de forskningsresultat vi i övrigt utgår från hör främst de som rör de ensamkommandes hälsa, behov av vård, omsorg och bemötande. Flera större studier visar att en majoritet av barnen och ungdomarna har varit med om smärtsamma och traumatiserande upplevelser innan och under flykten. Det är till exempel vanligt att ensamkommande har förlorat en nära anhörig (ofta pappan), bevittnat krig, blivit utsatta för våld och sexuella övergrepp, och att de flyr för att undvika tvångsäktenskap, att bli rekryterade som barnsoldater eller ett liv som gatubarn.³⁸ Bland de ensamkommande finns också en betydligt ökad risk för posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) och överhuvudtaget för psykisk ohälsa. Studierna visar även att kön har betydelse, på så vis att flickor och unga kvinnor oftast mår sämre.³⁹

I de studier som bygger på intervjuer med de ensamkommande framkommer att de ofta upplever en problematisk situation med bristande psykisk ohälsa och ökad sårbarhet, men inte gärna vill prata om problemen. En viktig del i deras tillvaro och för ett bättre mående är att kunna upprätthålla kontakten med nära anhöriga i hemlandet. Att man därmed aktivt bygger transnationella nätverk brukar då i forskningen kallas för ”transnationalism” eller translokaltitet, vilket understryker hur identiteten behöver formas på ett gränsöverskridande sätt.⁴⁰

Inom denna forskningsinriktning framhålls det också som viktigt att lyssna till barnens och ungdomarnas egna berättelser med ett öppet sinne och att kunna utveckla en tillitsfull och empatisk relation. Flera forskare är därför kritiska till den ökade kontrollen och mer restriktiva hållningen i flera europeiska länder, som signalerar misstro och leder till försvagade rät-

Du måste kämpa! Kartläggning av vidarebosatta barn och ungdomars upplevelser och behov av information om sitt nya liv i Sverige (Länsstyrelsen Gävleborg, 2012). Den sistnämnda berör alla barn och unga, inte bara ensamkommande.

³⁶ Socialstyrelsen, *Ensamkommande barns och ungas behov*, s. 11.

³⁷ Åkerlund, *Liv i kollektiv*, s. 20.

³⁸ Se sammanställning i Brunnberg, Borg & Fridström, *Ensamkommande barn*, s. 44–48.

³⁹ Här kan också noteras att det ofta saknas studier med ett köns-/genusperspektiv, t ex handlar de flesta studier internationellt om pojkar (jfr Åkerlund, *Liv i kollektiv*, s. 6).

⁴⁰ Tina Mathisen & Susanne Stenbacka, ”Unge migranter skaper städer: Translokale og lokale praksiser i rurale område i Norge og Sverige”, i *Med sans for sted: Nyere teorier*, redigerad av Marit Aure, Nina Gunnerud Berg, Jörn Cruickshank & Britt Dale (Bergen: Fagbokforlaget, 2015), s. 213–229.

tigheter.⁴¹ Ofta lyfts också betydelsen av ett psykologiskt och/eller individnära perspektiv som vägledande princip. Forskningen pekar även på betydelsen av medbestämmande och delaktighet, att de ensamkommande behöver uppfattas som kompetenta aktörer och inte bara som barn som fallit offer för olyckliga omständigheter. Eftersom många av dem levt ett vuxenliv i hemlandet och fått ta ett stort ansvar, kan de uppleva det som en tillbakagång att bli betraktade som barn i beroendeställning här i Sverige.

Socialstyrelsens kartläggning från 2013 visar på det paradoxala i att det finns många vuxna stöd- och resurspersoner kring de ensamkommande men ingen som har eller tar det övergripande ansvaret. I den nyutkomna rapporten *Nyanlända barn och den svenska mottagningsstrukturen* (2016) lyfts liknande problem och synpunkter. Rapporten bygger både på en intervjustudie med fokus på mottagandet under hösten 2015 och på en kunskapsöversikt. Syftet med studien har varit att ”belysa vilka utmaningar den svenska mottagningsstrukturen möter i arbetet med unga flyktingar” och att bidra till den fortsatta diskussionen om hur detta arbete kan utformas framöver. Forskarna nämner då ett antal utmaningar som bland annat handlar om hur man i mottagandet hanterar ”effekter av väntetider och osäkerhet”, om att ”hantera otydlig ansvarsfördelning”, om behov av att ”öka samverkan mellan det offentliga och det civila samhället”, och om att ”skapa gränsöverskridande synsätt på integration”.⁴²

Utmaningarna tangerar många av de frågeställningar vi utgår från. Som vi ska se utgör de också återkommande teman i intervjuerna. I slutkapitlet diskuterar vi hur väl dessa utmaningar stämmer överens med det vi ser i denna studie och om det kan vara så att det finns flera viktiga frågor att lägga till listan.

⁴¹ Se t ex Ravi K. Kohli & Fiona Mitchell (red.), *Working with Unaccompanied Asylum Seeking Children: Issues for Policy and Practice* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007).

⁴² Zetterqvist Nelson & Hagström, *Nyanlända barn och den svenska mottagningsstrukturen*, s. 6–8.

2. Tre ungdomar berättar om sin tid i Sverige

Mikael Vallström

Till det intressantaste som framkommit genom intervjuerna med de ensamkommande hör beskrivningarna av hur man personligen förändrats under tiden i Sverige. Det är en förhållandevis stor del av ungdomarna – åtminstone tio av dem – som i varierande omfattning berättar om sådana förändringar. Det gäller naturligt nog främst intervjuerna med de som varit här en lite längre tid. Men även de relativt nyanlända – de som kom under 2015 – ger i några fall djupare beskrivningar av sina erfarenheter, vilket varken är självklart eller förväntat.

Frågan fanns med i intervjuguiden – ”Har du påverkats/förändrats på något sätt av det svenska levnadssättet? Hur?” – men är svår att besvara, särskilt som nyanländ. Den förutsätter dessutom att det finns ett ”svenskt” levnadssätt som skiljer sig från hemlandet, vilket gjorde frågan ganska problematisk. Ibland formulerades den därför om i intervjusituationen så att den uppmuntrade till en mer öppen berättelse om personlig förändring överhuvudtaget. Ett svar på en sådan fråga förutsätter att vi under intervjun får tillräckligt bra kontakt och lyckas vinna den intervjuades förtroende. Det förutsätter i sin tur en bra kommunikation som inte hindras av språkförbistring. Frågan är ju djupt personlig, den uppmanar till en livsberättelse (”vem är jag”, ”vem var jag”, ”vart är jag på väg i livet”). De som berättat har också varit påfallande meddelsamma och utåtriktade personer.

Allmänt sett kan vi utgå från att alla unga människor förändras och att erfarenheten av att vara byta land inverkar på den förändringen. Frågan blir då egentligen *hur* individen förändrats och *var man befinner sig* i förändringsprocessen. Vi kan därför anta att den som inte berättar om någon förändring eller säger att han eller hon inte har förändrats gör det eftersom individen är i ett alltför tidigt skede i denna process eller inte kan eller vill berätta.

I det följande återges tre ungdomars berättelser. Det är lite längre, mer detaljerade och personliga utdrag ur intervjuerna. Här ges också en del uppgifter om individernas bakgrund. Detta just för att närmare och på djupet se hur förändringen upplevs – helt enkelt vad den innebär för individen.

”... det känns inte att jag är tjej här i Sverige”

Hon har varit i Sverige i drygt två och ett halvt år, har idag permanent uppehållstillstånd och eget boende.⁴³ Flykten från hemlandet var lång och svår, en flykt från terror och ett hot om tvångsäktenskap. Hon uppger att hon fått ett bra mottagande, att hon trivs på boendet och haft stöttande personal i en ”familjär” relation. Vid sidan om gymnasiestudier har hon ett jobb i den nya hemorten. Samt ett rikt socialt liv, även med flera svenskfödda vänner. Efter cirka ett år återförenades hon med sin familj. Det har gått bra för henne, andra menar att hon är ett gott exempel, någon som lyckats etablera sig och bli väl integrerad i samhället. Själv säger hon att hon ”lever drömmen”.

⁴³ Mari0012.

Hon är på många sätt en gränsöverskridare. Hon bejakar den mångkulturella miljön på boendet och den ”svenska”, mer jämställda synen på kvinnligt och manligt. När hon får frågan om skillnaden mellan att vara tjej i hemlandet och i Sverige blir svaret:

Ja, det känns inte att jag är tjej här i Sverige. Jag känner mig som jag är en kille. För att här i Sverige alla är likvärdig typ [...] Dom betar [sig på] samma sätt. Men i [hemlandet] om du är tjej, du är tjej. Om du är kille, du är kille.

Ja, det är mycket större skillnad menar du?

Större skillnad.

Ja. Och det är bra eller dåligt?

Det är dåligt tror jag. För många saker, jag var, jag hade många bröder så, hade ingen syster. Nu har jag en liten men förr var det typ när vi var fyra eller fem barn, då var jag och bröder bara. Så jag fick spela fotboll tillsammans. Men jag fick inte. ”Hej, du får inte spela fotboll. Varför? Du är tjej.” Det var enda svaret man fick. Det var därför du är tjej. Och vad är det, tjej. Ja, jag är trött och vara tjej [skrattar].

Hon tillägger att det fanns många regler för tjejer, inte lika många för killar, och ger flera exempel. Hon reflekterar också över flykten och hotet om tvångsäktenskap:

Varför vart jag inte en kille [...] dom tvingar aldrig killar [...] det är tjejer dom tvingar.

Men som hon själv beskriver det har denna önskan på sätt och vis gått i uppfyllelse – i Sverige känner hon sig som en kille, som likvärdig – och är inte längre en tjej som måste rätta sig efter reglerna eller blir tvingad endast på grund av sitt kön.

Det förhåller sig på ett liknande sätt med de kulturella skillnaderna. Hon har en fallenhet för att snabbt lära sig nya språk och får ofta rollen att vara tolk. Själv menar hon att det beror på att hon är nyfiken och öppen för det nya. Boendet beskrivs också som en berikande miljö:

Bo med flickor från olika länder. Lära känna dom. Så, när jag säger ”varifrån är du?” – ”jag är från Afghanistan”. Åh, Afghanistan, det finns där, där, så och så, jag läste i geografi, jag börja och berätta. För att jag var jättenyfiken, jag har aldrig träffat folk från de länderna som var. Men jag läste om länderna. Det var jätteroligt, jätteroligt och höra deras språk.

Intervjun fortsätter sedan med en fråga om det ändå inte varit jobbigt att hantera alla skillnader:

Näe. [...] Jag bara: ok, du måste lära dig från deras kulturer, Sverige kultur och sen [har du] din också. Så det blev ganska avancerat för mig, typ ”den där kulturen gör dom så, men Sverige är det här, och mitt land är det så”.

Ja, just det, och kunna manövrera i allt det där.

Ja. Bara ta det bästa typ.

Jamen precis. Men hade ni, kände du att ni hade nån hjälp och göra det?

Mmh, näe. Men jag kände att vi hade ganska mycket gemensamt. I vår kultur och Afghanistan [otydligt], men jag fattar inte här i Sverige eller dom europeiska länderna. Det finns ingenting gemensamt. Kanske lite men ingenting. Och jag bara, ok, varför är dom annorlunda, varför har dom annorlunda kultur än vad typ Asien eller Afrika har.

För sin egen del upplever hon förändringarna som något alltigenom positivt. Det har varit en frigörelse från en hårt kringskuren könsroll som öppnat upp för helt nya möjligheter. Genom att lära sig vara ”en kille” har hon också kunnat välja utbildning och ser flera tänkbara framtida yrken, en del traditionellt ”manliga”. Hennes erfarenhet är att skillnaderna kan övervinnas helt och hållet. När hon blivit kompis med svenska tjejer beskriver hon det som att alla kulturella spärrar försvinner, ”då känns det okej, att vi är från samma land, det finns ingen skillnad”.

Men hon har också stött på en del negativa reaktioner, framför allt från landsmän. Det har vid ett par tillfällen hänt att de sagt att hon bör hålla sig till sitt språk, sin kultur och sin könsroll. Även det egna boendet har föranlett kommentarer, riktade till hennes mamma:

Hej, varför din flicka bor ensam? Hon är tjej, hur kan hon bo ensam, hon måste ha en man hos sig.

Det har då varit viktigt att hon fått stöd från sin familj, att ”dom förstår mycket”.

”... alla religioner är samma sak”

Han är en av alla de som kom 2015.⁴⁴ Det var en flykt från en ökad terroristorganisation. Vid intervjutillfället är han fortfarande asylsökande. Han beskriver sin nuvarande situation som att han trivs på boendet och har fått många och bra kontakter med både landsmän och svenskar. Det är särskilt en kontaktperson på boendet som betytt mycket, ”när jag behöver hjälp, hon är med mig”. Han berättar att hon slutade på sitt jobb nyligen, men att de fortfarande har kontakt. Även en lärare och den gode mannen beskrivs som viktiga och stöttande. Mycket av fritiden ägnas åt att spela fotboll i ett ”svenskt” lag. Det är också tack vare fotbollen som han fått kontakt med svenska ungdomar:

Jag har många kompisar, svenskar”, ”vi spelar i samma lag.

De brukar även träffas ibland hos en kompis (landsman) med eget boende:

Så ibland vi kommer och spelar Play Station där och dom kommer och spelar med oss, vi pratar svenska och, dom är bra.

Han uppger också att han trivs bra i skolan och vill utbilda sig, även om det kan vara tufft att hinna med att läsa in nya ämnen, och samtidigt lära sig ett nytt språk. Helst skulle han vilja gå i skolan tillsammans med svenskar och lära sig språket så fort som möjligt – ”bättre att jag läser med svenskar”. Intervjun görs utan tolk. När han får frågan om det är något ämne i skolan han är särskilt intresserad av svarar han ”det är religion”. Sedan beskriver han hur skolundervisningen förändrat hans synsätt:

När jag kom hit, eller när jag var i mitt land, jag trodde att det bara muslim som är bra. Men nu förra året jag läst, nu jag fattar att alla religioner är samma sak. De tror på en gud, det är samma sak. Människor om man respekterar dig du kommer respektera. Jag trodde att det bara, vad heter det, muslim som var bra. Men du, dom är lika. Religion är religion.

Han fortsätter resonemanget:

Människor är samma också. Dom är lika. Det är bara respekt.

⁴⁴ Kaj3.

Därefter får han följdfrågan om vad han tror att hans släkt och familj, som är troende muslimer, skulle säga om han sa att alla religioner är samma sak. ”Ah, jag ska inte berätta [för] dom [skrattar].” Han förklarar att det skulle ha stor betydelse om de också befann sig i Sverige:

Ja, alltså dom kan inte göra nånting mot mig men, det är inte okej. Alltså dom är, om dom är här, jag kan förklara. Så dom går i skolan och dom kan veta allt, men nu dom är utomlands, det är svårt att förstå.

På frågan om hur han själv förändrats blir svaret ”det är mycket”. Förändringen beskrivs överhuvudtaget som något i grunden positivt och ganska enkelt. Inte så allvarligt. Han brukar exempelvis tänka tillbaka på tiden i hemlandet, då han inte fick spela fotboll i kortbyxor:

Ibland när jag har kortbyxor, jag tittar på min byxa och säger ”jaha, ja du är i Sverige. Du är inte i [hemlandet]”.

På det personliga planet verkar det oproblematiskt. Men han berättar också om en händelse när en äldre man, ”han var rasist”, gett sig på honom med orden ”fy fan, jävla invandrare”. Han minns då att en svensk tjej tog honom i försvar och sa åt mannen att han inte får säga så. Det är enda gången han råkat ut för något sådant i Sverige. Han jämför med när han under en tid befann sig i Grekland:

Det är så många rasister, dom kommer och slår mig och... Jag kan inte säga ’hej’. Dom går tyst, men i Sverige dom säger ’hej, hej’. Dom är glad.

I Sverige har han bemötts med respekt. Han skulle också vilja stanna kvar på den ort där han nu är bosatt, ”här är mitt liv.”

”... här ser jag alla som en människa”

Han kom till Sverige under 2015 från Afghanistan och hör alltså till den största gruppen ensamkommande.⁴⁵ Under intervjun berättar han att han tillhör en minoritet i hemlandet, hazarer. Han är fortfarande asylsökande, men har hopp om att få ett positivt besked. På grund av att han förlorat kontakten med sin familj mår han ganska dåligt. Han vill inte berätta så mycket om sin situation, han säger att han har sömnsvårigheter som han fått hjälp med av en psykolog, och tar mediciner ”för att hålla mig lugn och glad och för att inte tänka på familjen så ofta”. Han trivs ändå i skolan och är målinriktad. I och med att han börjat idrotta och gått med i en idrottsklubb har han fått en svensk kompis. En tidigare kontaktperson på boendet beskrivs som särskilt viktig, han har fortfarande kontakt med henne och är angelägen om att kunna fortsätta med det: ”[...] hon alltid liksom funnits där för mig och jag har berättat allt jag har varit med om. Hon har förståelse för mig och hon vet varför jag mår som jag mår”. Han säger att hon också lärt honom mycket ”om hur det funkar i Sverige”.

Intervjun görs med tolk, ibland svarar han själv på svenska. På frågan om han tycker att han förändrats under tiden i Sverige blir svaret:

[...] jag tycker jag förändrats jättemycket, alltså riktigt mycket. När jag bodde i Afghanistan så bodde jag i Kabul och jag tillhör ju folkgruppen hazarer och jag är shiamuslim och då tänkte jag mycket på att, jag ändå hade kontakt med shiamuslimer och hazarer, och jag såg inte andra folkgrupper så mycket utan jag tänkte på min egen folkgrupp och så vidare. Dessutom tillhörde vi en minoritet. Men nu när jag kommit hit till Sverige har jag fått lära

⁴⁵ Agneta7.

mig att alla människor har samma värde oavsett kön, ursprung, religion, hudfärg och så vidare. Spelar ingen roll om det är en äldre, en ung människa, och det är nånting jag lärt mig och förhoppningsvis kommer jag ta del av detta i framtiden också, att jag kommer försöka respektera människor oavsett vart de kommer ifrån, oavsett deras utseende och så vidare, religion och allt möjligt. Vill kunna hjälpa människor så gott det går. Och här ser jag alla som en människa, jag gör inte, jag ser inte dem så som jag gjorde i Kabul, att jag såg dem som en shiamuslim eller som en hazar. Och det är det jag tycker jag har förändrats mest.

Det låter som du verkligen har tagit till dig av de värderingar som du har lärt dig i Sverige.

Jamen det är ju här på skolan, när man går upp på restaurangen man ser alla bemöter varann väl, alltså det är ju så man lär sig. Man lär ju sig leva här för att man ser det med sina egna ögon.

Han säger att han ”ser studierna som det allra viktigaste just nu” och har tänkt en del på hur en framtid i Sverige skulle kunna bli. I första hand tänker han sig ett jobb som bilmekaniker, men ”i framtiden vill jag också ha ett jobb där jag kan hjälpa människor”. Helst vill han hjälpa andra flyktingar:

Dessutom vill jag börja tolka också så att jag kan hjälpa dem. Och vägleda dem och visa hur det är att bo i Sverige och berätta för dem om reglerna och så vidare.

Sedan betonar han att ”jag vill ha ett eget jobb där jag kan få egen lön, jag vill inte få bidrag från socialen, det tycker jag inte om.” I slutet av intervjun framhåller han hur tacksam han är:

[...] det känns som om man får allt stöd och hjälp [...] allting är bra här och människorna är snälla.

Positiva och negativa förändringar

De röster vi har hört beskriver alla en mycket positiv eller kanske till och med ideal förändring. Hur individerna förändrats kan tolkas som en lyckad integrationsprocess, från att ha lämnat och frigjort sig från vad de beskriver som en traditionsbunden och konservativ kultur till ett bejakande och införlivande av ett mångkulturellt, demokratiskt synsätt. Sverige uppskattas som ett betydligt mer jämlikt och jämställt land. Framför allt värdesätter de att det finns en vardaglig tillvaro fri från det kulturella, etniska, religiösa eller patriarkala förtryck som de på olika sätt blivit utsatta för. Det har gjort ett stort och djupt intryck trots den relativt korta tiden i Sverige.

Detta är som sagt inte heller de enda exemplen, flera reflekterar på ett liknande sätt. Förändringarna verkar också generellt vara enklare än man kan tro. Det problematiska är, i några fall, omgivningens reaktioner. Som en annan av de intervjuade sammanfattar det, ”det gäller att man accepterar liksom båda sidorna”. Han beskriver också hur han själv väljer bort vissa delar av den nya kulturen, ”bara låter bli”:

Till exempel att vi äter inte gris, så jag bara inte äter den. Så jag säger aldrig till någon annan att 'du ska inte äta heller'. Så det är också, man får göra som man vill.⁴⁶

På en direkt fråga om han menar att det inte behöver vara en så stor sak bekräftar han att det är precis så han ser det. Förändringarna kan och borde vara enkla och självklara.

⁴⁶ Mika0011, jfr Agneta3.

Även i den intervjun lyfts betydelsen av kontakterna med svenskar, att ”börja känna dom”, och att så småningom åtminstone delvis kunna anamma ”det svenska” – ”man kan vara båda delarna”. Som sagt har samtliga av dem som beskriver en djupare förändring erfarenheter av goda relationer och flera kontakter. Det bestående intrycket är också att de är utåtriktade och aktivt kontaktskapande personer.

Finns det då inga ”dåliga” exempel på hur individerna förändrats? Eller på en negativ syn på Sverige och de västerländska värderingarna?

Inte i intervjuerna med ungdomarna själva. Som vi sett prov på skymtar endast en del reaktioner från landsmän som kan beskrivas som försök att begränsa eller kontrollera den intervjuade. Det som märks tydligast i intervjuerna är den starka viljan och öppenheten för att själv förändras och komma in i det svenska samhället så fort som möjligt. Det kan också ses som att de ensamkommande har ett stort behov av att finna en ny tillhörighet och av att bygga nya sociala kontakter.

Eventuellt avspeglar det positiva resultatet ett metodproblem. Som nyanlända – varav flertalet är asylsökande – befinner sig de intervjuade i ett underläge. De är inte gärna öppet kritiska till det nya land där de ser sin framtid, vilket Wernesjö påpekat. Vi har inte heller kommit djupt nog i alla intervjuer och vet därför inte vad alla tycker eller vilka erfarenheter de har. I en intervju med tjänstepersonerna framhålls att ”man säger sanningen sen”, det vill säga när de etablerat sig i samhället och inte längre är i samma beroendeställning. Andra har påpekat att det ”kommer bakslag” och att de ensamkommande går igenom olika faser av förändring under tiden i det nya landet. Därtill vet vi att många inte klarar skolan och hamnar i arbetslöshet.

Intervjumaterialet visar ändå att det inte behöver bli på det viset. Man kan gå ”hela vägen”, utan att det för den skull är fråga om en assimilering. Vi har också fått en del kritiska synpunkter både på mottagandet och på bristen på integration, liknande exemplet med det ”låsta landet”. Det tyder, vill vi mena, på att de problem som finns ifråga om integrationen inte i första hand står att finna i individen eller dennes kultur, utan tvärtom i det mottagande samhället.

Vad som möjligen kan beskrivas som en negativ förändring och syn på mottagarlandet är i de fall individen upplever att han eller hon misslyckas, exempelvis i skolan eller i sina försök att knyta kontakter. I intervjuerna med tjänstepersonerna framkommer också att de får höra av de ensamkommande att de känner sig värdelösa och har dålig självkänsla. En annan fråga som lyfts är hur de som får vänta länge på besked om sin asylansökan eller får avslag hanterar sina känslor av att ha blivit behandlade på ett godtyckligt eller orättvist sätt.

3. Vägen hit – flykten, asylprocessen och den psykiska hälsan

Kaj Gustafsson

Denna studie är i grunden inriktad på att studera vad som främjar respektive hindrar inkludering av de ensamkommande ungdomarna i det svenska samhället. Alla människor har dock en historia i form av upplevelser och erfarenheter som samspelar med det vi upplever i våra fortsatta liv. Med denna utgångspunkt är det intressant att närma sig de ensamkommande flyktingbarnens tidigare levnadsförhållanden, de händelser som drivit dem på flykt och deras upplevelser under resan mot Sverige. Det är också av vikt att undersöka hur ungdomarna upplever asylprocessen, inte minst då denna fas pågår under ungdomarnas första tid i Sverige, vilken forskning visat har stor betydelse för inkluderingen i samhället på längre sikt.⁴⁷

Marie Hessle, som gjort en uppföljning av 100 ensamkommande flyktingbarns situation tio år efter ankomsten till Sverige, använder en indelning av fem faser som modell i sin forskning enligt en något modifierad figur nedan.⁴⁸ Nyckelorden i fet stil anger karaktären på de olika faserna.

Uppväxttiden i hemlandet/ hemländerna	Beslutet till flykten	Flykten – resan mot Sverige	Asyltiden	Tiden i Sverige efter permanent uppehållstillstånd
Trygghet/ otrygghet	Förtvivlan/ tillförsikt	Osäkerhet	Ovisshet	Etablering/utanförskap

Modell för ensamkommande flyktingbarns väg till Sverige och fortsatta utveckling till vuxna individer.

Hessle har i sina intervjuer med de nu unga vuxna eller vuxna individerna fokuserat på deras villkor och situation under respektive fas. En av fördelarna med denna fasindelning är att den motverkar tendenser att betrakta de ensamkommande barnen som en historielös, homogen grupp med likartade behov.

I detta kapitel redovisas och analyseras resultatet av våra ungdomsintervjuer med bäring på de fyra första faserna i Hessles modell.

Ungdomarnas tidigare levnadsförhållanden

Under intervjuerna med ungdomarna var det starkt varierande, hur ingående de berättade om situationen i sitt forna hemland eller hemländer och flykten. Detta har visat sig vara fallet även i andra liknande studier. Orsakerna till att berättelserna i vissa fall är ”tunna” handlar sannolikt om flera saker: bland annat att ungdomarna är rädda att ge ”fel” information som kan påverka asylbeslutet negativt, likaså att det kan vara känslomässigt påfrestande att berätta

⁴⁷ Ketil Eide & Anders Hjern, “Unaccompanied Refugee Children – Vulnerability and Agency”, *Acta Paediatrica* 102 (7), (2013), s. 666–668. Se även Riyadh Al-Baldawi, *Migration och anpassning: den okända resan* (Lund: Studentlitteratur 2014), s. 39.

⁴⁸ Hessle, *Ensamkommande men inte ensamma*, s. 48.

om svåra upplevelser, inte minst för en forskare de aldrig tidigare träffat.⁴⁹ Ravi Kohli benämner fenomenet *the sound of silence*, och menar förutom ovan nämnda orsaker, att ”tystnaden också kan vara ett sätt att hantera uppbrottet från familj och vänner eller en strategi i läkningsprocessen”.⁵⁰ Kohli diskuterar kring att denna tystnadens strategi både kan ge skydd och vara en börda för det enskilda barnet: de svåra känslorna hålls på avstånd, vilket kan bidra till bättre mående, men samtidigt innebär tystnaden en bristande bearbetning av svåra upplevelser. I detta sammanhang bör också förhållningssättet hos de vuxna som frågar ungdomen om sina tidigare upplevelser vägas in. Live Stretmo och Charlotte Melander⁵¹ menar att det också finns ett *berättandets paradox*. Denna innebär att vuxna inte frågar ungdomarna om vad de nyanlända ungdomarna har varit med om av rädsla för att väcka starka känslor hos dem. Ungdomarna å sin sida berättar inte om svåra och skrämmande upplevelser av hänsyn till de vuxna som kan ha svårt att ta emot dem. Vi som gjorde intervjuerna i denna studie närmade oss också första delen av berättandets paradox. Detta då våra frågor om ungdomarnas tidigare livsupplevelser och flykten ställdes på ett sådant sätt att de själva i stor utsträckning fick styra vad och hur mycket de ville berätta.⁵²

Ungdomarnas bristande framtidstro kring möjligheterna att leva i det land de flytt ifrån löper som en röd tråd genom berättelserna. Likaså deras vilja att komma till ett land där det finns möjligheter att studera och utvecklas inom yrkeslivet. Även om det råder variationer i ungdomarnas nationalitet, det land och geografiska område där de bott innan flykten samt den politik och de konflikter som var rådande, finns många gemensamma drag i deras berättelser. Ungdomarnas erfarenheter och upplevelser under sina liv är dock unika för varje individ, liksom hur de bemästrat och formats av sina svårigheter. Nämnas kan att det fanns stora variationer i hur ungdomarna berättade samt reagerade emotionellt under samtalet kring deras bakgrund och tidigare upplevelser i livet.

Den situation de flesta beskriver i det forna hemlandet präglas av förtryck och totalitära regimer, diskriminering av den egna folkgruppen⁵³, hot om våld, fara för livet, tvångsäktenskap, risker att bli skickad till krigstjänstgöring⁵⁴ och allmänt instabila politiska förhållanden.

Ett återkommande mönster i intervjuerna med de afghanska ungdomarna är den svåra livssituation de beskriver under exil i Iran. En av de afghanska pojkarna, som levt fem år i Iran innan flykten, berättar om hur han blev hånad och förvägrad medicinsk vård sedan hundar bitit honom i ett ben. Han förklarar att afghaner diskrimineras i Iran på ett i det närmaste apartheidliknande sätt och ses som ”smutsiga”. Pojken berättar i anslutning till detta att afghaner utestängs från samhället genom att de exempelvis inte får vara i kontakt med mathantering, arbeta på sjukhus och köra bil med mera.⁵⁵ Vid ett uppföljande samtal berättar han att hans

⁴⁹ Se t ex Kohli & Mitchell, *Working with Unaccompanied Asylum Seeking Children* (Basingstoke: Palgrave Macmillan 2007), Olga Kesselman, *Restricting Participation. Unaccompanied Children in Interpreter-mediated Asylum Hearings in Sweden* (Linköpings universitet, 2009).

⁵⁰ Ravi K. S. Kohli, “The Sound of Silence: Listening to What Unaccompanied Asylum-seeking Children Say and Do Not Say”, *British Journal of Social Work*, vol 36, (2006), s. 707–721.

⁵¹ Live Stretmo & Charlotte Melander, *Får jag vara med? Erfarenheter från ensamkommande barn och ungdomar i Göteborgsregionen och arbetet med denna grupp* (Göteborg: FoU Väst/GR, Rapport 2:2013), s. 92.

⁵² Detta förhållningssätt tillämpades i enlighet med studiens etiska överväganden.

⁵³ Intervjuerna ger en bild av folkgruppen hazarers särskilda utsatthet i Afghanistan. Många av de intervjuade ungdomarna kom också från denna folkgrupp. Se <http://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Nyhetsarkiv/Nyhetsarkiv-2016/2016-01-21-Darfor-har-sa-manga-ensamkommande-afghanska-barn-sokt-asyl-i-Sverige.html>.

⁵⁴ Flera av de afghanska pojkarna som varit bosatta i Iran tog upp risken att bli värvad till krigstjänstgöring i Syrien.

⁵⁵ Mikael6.

bror just blivit förvägrad lön för sitt arbete på ett bygge i Iran, att det är vanligt förekommande att afganska arbetare bara får en minimal lön under tiden de arbetar, så att de kan äta och ta sig till arbetet, men att de sedan blir utan lön och arbetsgivaren påstår sig inte känna personen överhuvudtaget. När brodern protesterade blev han illa slagen, men fick ingen vård. Han beskriver också en rättslös situation där polisen ignorerade anmälningar om missförhållanden.⁵⁶

Ett annat exempel på orsaker till flykten, som inrymmer en genusaspekt, är berättelsen från den flicka som presenterades i förra kapitlet. Flickan berättar att det en dag i anslutning till att hon hade fyllt 15 år kom representanter från en terrororganisation till hennes familj. De informerades att flickan skulle gifta sig med en okänd man och om familjen motsatte sig detta beslut skulle hennes far dödas. Trots att flickan var ”jätterädd” och för sin inre syn såg ett giftermål med en ”gammal gubbe”, följde hon med mannen som sedan kom för att hämta henne. Flickan såg detta som enda möjligheten att rädda faderns liv. Flickan berättar att de reste med bil en lång sträcka och slutligen kom fram till ett hus vid gränsen till grannlandet. Där låstes hon in tillsammans med flera män och en ung kvinna. Hon bad den unga kvinnan om hjälp att ta sig därifrån. Denne, som hade varit i samma situation, ville hjälpa sin medsyster och smugglade ut henne från huset. Därefter följde en strapatsrik flykt med hjälp av släkt och andra vuxna som slutade med att flickan anlände med flyg till Landvetters flygplats i Göteborg.⁵⁷

Under intervjuerna ställde vi frågor kring ungdomarnas kännedom om Sverige innan flykten och vilka drivkrafter och omständigheter som påverkat att de rest till detta land. Merparten av ungdomarna säger att de inte hade någon kännedom om Sverige innan flykten. Drygt en tredjedel berättar att de i varierande utsträckning kände till Sverige innan de gav sig i väg. Den samlade bilden är att de flesta av ungdomarna inte hade Sverige som tänkt slutdestination innan de lämnade hemlandet. Någon till och med frågade andra på flygplatsen vilket land hen kommit till. Ett antal säger dock att de under sin resa träffade andra på flykt, diskuterade och fick information om att Sverige är ett bra land att komma till som flykting. De berättelser ungdomarna framförallt hörde om Sverige var att landet är demokratiskt med mänskliga rättigheter där alla behandlas lika. Några berättade också att de hört om möjligheterna för föräldrar/anhöriga till ensamkommande flyktingbarn i Sverige att få asyl av anknytningsskäl. Många av ungdomarna nämner även att de under resan fått information om goda möjligheter för nyanlända att studera i Sverige, vilket tycks ha utgjort en av drivkrafterna att välja detta land. Ofta återkommande sätt att tänka kring Sverige illustreras i denna utsaga:

Hörde från andra folk att Sverige var ett bra land för flyktingar [...]. Man har rättigheter där, det är det jag hör mycket om.⁵⁸

Eller som en annan av ungdomarna berättade:

Men på resan vi fick ju veta. Vårt enda mål det var att ta oss till någonstans där vi kan få hjälp och stanna kvar [...]. På resan fick vi veta att Sverige behandlar flyktingar väldigt bra.⁵⁹

En av de intervjuade ungdomarna resonerar kring möjligheterna att studera på följande sätt:

⁵⁶ Uppföljande samtal 2016-12-21, Maria Vallström.

⁵⁷ Mari0012.

⁵⁸ Mika0011.

⁵⁹ Mikael6.

Tänkte tidigt att jag ska bo någonstans där jag har tillåtelse att studera, mitt syfte med att komma hit är att studera. Det är jätteviktigt för mig.⁶⁰

Upplevelser och händelser under flykten mot Sverige

Under intervjuerna varierar det hur mycket ungdomarna beskriver själva flykten och sina upplevelser under resan mot Sverige. Vissa av dem ger detaljerade berättelser av hur de blivit bemötta i olika länder, skräckfyllda båtresor över medelhavet i dåliga farkoster som kapsejsat och människor som fått kämpa för sina liv genom att simma. De berättar också om frihetsberövanden där de suttit fängslade en tid i exempelvis Turkiet samt rasistiskt och dåligt bemötande i bland annat Grekland, Kroatien och Italien. Andra teman är kontakter med människosmugglare eller vänner de fått under flykten. Det verkar som om flera av ungdomarna varit på flykt en längre tid, vissa upp emot ett år innan de anlät till Sverige.

Andra ungdomar ger mycket kortfattad information och tycks inte vilja prata om vad som utspelat sig under resan till Sverige. Detta har säkert flera orsaker som beskrivits ovan. När det gäller själva flykten finns det även med i bilden att människosmugglare som anlåtats kan ha hotat och skrämt ungdomarna till tystnad, det vill säga förbjudit dem att berätta om deras smugglingsvägar och metoder i verksamheten.⁶¹ Flera av ungdomarna säger att de inte vill tänka på orsaken till flykten, eftersom det är förknippat med hemska minnen.

Några av ungdomarna tycks ha haft hjälp av välmenande vuxna under flykten, exempelvis släktingar och anhöriga, men merparten tycks i stor utsträckning ha varit utlämnade till andra flyktingar och människosmugglare. Berättelserna vittnar om stor osäkerhet, oförutsägbarhet och rädsla inför vad som skulle hända under resan. Överhängande hotbilder som ungdomarna berättar om är risken för fängsling, tillbakaskickande till ursprungslandet, våld, hot om våld och andra former av förtryck.⁶² Citaten nedan ger ett urval av ungdomarnas berättelser kring flykten:

Jag kom hit precis som alla andra som kommer hit, genom många länder. Jag började från Afghanistan, Turkiet, Grekland och Italien och så vidare mot Frankrike och Tyskland och ända upp här till Sverige. Och vi fick ju betala pengar till smugglarna och ibland åkte vi själva, vi köpte biljett, så vi bara åkte.⁶³

Det fanns stora faror och ibland så trodde man inte att man skulle överleva. Man träffade alla typer av människor. Vad som helst har kunnat inträffa. Man träffade afghaner, iranier, många olika typer av nationaliteter som man träffade längs resvägen. Och det var skrämmande. Sträckan från Turkiet till Grekland var över vattnet. Det var verkligen skrämmande. Vi satt i en båt som var till för 25 stycken. Båten lastades med 60 personer. Och under den resan så stannade båten mitt i vattnet tre gånger.⁶⁴

Ungdomarnas berättelser om sitt uppbrott och flykten, som för de allra flesta innebar en resa mot det okända där egentligen vad som helst hade kunnat hända, ger en bild av stort mod, initiativkraft och ihärdighet. Slående är också ungdomarnas förmåga att bemästra många olika situationer och svårigheter. Det är lätt att föreställa sig att det under flyktens strapatser och ständigt överhängande hotbild uppstår en situation där ungdomar i samma situation svetsas samman.

⁶⁰ Agneta3.

⁶¹ Se t ex Hesse, *Ensamkommande men inte ensamma*, s 100, eller Jenny Malmsten, *I transit: Ensamkommande barn berättar* (Stadskontoret, Malmö stad: FoU-rapport 2102:1), s. 40–41.

⁶² Se t ex Mika0016-1.

⁶³ Mikael 11.

⁶⁴ Karin 1.

Asylprocessen

Av de 36 ungdomar vi intervjuade var 24 asylsökande och två hade strax innan intervjuerna fått avslag. Under intervjuerna framträder varierande grad av oro, rädsla att bli avvisad, maktlöshet samt ovisshet kring sin och familjens framtid hos ungdomarna. Flera av ungdomarna berättar också att de påverkas mer av oron för föräldrar och syskon som lever under svåra omständigheter än hur det ska gå med det egna asylbeslutet. I citaten nedan ges en bild av hur asylprocessen upplevs av ungdomarna:

Det är ju [...] man har inget val... jag menar det finns ju många andra problem också. Den här väntan blir ytterligare ett moment. Det ligger inte i mina händer, det är bara att [...] det skulle underlätta om man fick svar fortare, men det är inget jag kan göra någonting åt.⁶⁵

Men det är den här ovissheten. Alltså, det gäller att först få uppehållstillstånd. Annars räknas man inte som svensk. Jag kommer inte kunna leva i Afghanistan, jag vet inte ens om jag kommer klara mig med livet i behåll. Jag har asylskäl. Krig och stridigheter, massvis med problem och man kan inte studera. Och dom sakerna i kombination, brukar inte sluta bra. Ser ingen framtid där.⁶⁶

En av pojkarna från Afghanistan som strax innan intervjun fått ett avvisningsbeslut visade stark oro och dåligt mående. Han beskriver sina känslor och den upplevda livssituationen på följande sätt:

Svårigheten ligger i ovissheten. Man vet ingenting, absolut ingenting, man bara går och liksom svävar i luften. Jag vet inte var jag kommer att befinna mig, om jag klarar mig med livhanken i behåll. Om man kommer att bli berövad livet. Det kan bli lite hur som helst i en situation där jag åker tillbaka.⁶⁷

När det gäller ungdomarnas oro för familjemedlemmar, framkommer berättelser om föräldrar och syskon som lever papperslösa under svåra förhållanden, hälsoproblem hos familjemedlemmar som de inte får vård för, och i vissa fall rädsla att föräldrar, syskon eller andra anhöriga de tappat kontakten med inte längre är i livet.

Trots att ungdomarnas liv under asylprocessen präglas av oro och ovisshet kring framtiden, verkar de flesta agera aktivt och konstruktivt för att avleda och bemästra dessa känslor. Det framträder också under intervjuerna med många av ungdomarna att de intar en optimistisk hållning och uttrycker hopp om att livet ska bli bra i framtiden. De strategier ungdomarna tycks använda för att bemästra sin situation, utgörs i stor utsträckning av att de avleder oro och stress genom att ägna sig åt sportaktiviteter, skolgången samt umgänge med andra ungdomar och personalen på boendet.

Resultaten av våra intervjuer kring ungdomarnas upplevelse av asylprocessen överensstämmer väl med andra studier. Wernesjö refererar till en studie vid FoU Södertörn, där asylprocessen beskrivs som utmanande samt karaktäriserad av ovisshet och osäkerhet.⁶⁸ I studien förklaras asylprocessen vara en situation med *multipla osäkerhetsfaktorer*, vilka involverar känslor av kontrollförlust men också lättnad över att ha nått sitt mål kombinerad med oro för familjemedlemmars situation och utfallet av det egna asylbeslutet.

⁶⁵ Karin1.

⁶⁶ Mika 0016-2.

⁶⁷ Kaj8.

⁶⁸ Malmsten, *I transit*, e Wernesjö 2014, *Conditional Belonging*, Åsa Backlund, Riita Eriksson, Katarina von Greiff, Eva-Marie Åkerlund, *Ensam och flyktingbarn: Barnet och socialtjänsten om den första tiden i Sverige* (FoU Södertörn, 2012:1).

Tecken på psykisk ohälsa

Benämningen psykisk ohälsa är ett övergripande begrepp, vilket kan inkludera allt från lindriga och måttliga besvär av oro eller nedstämdhet till allvarigare tillstånd som exempelvis posttraumatiskt stress syndrom (PTSD) och psykiska sjukdomar som exempelvis psykos eller depression.⁶⁹ Lindrigare psykiska besvär stör visserligen välbefinnandet och kan innebära påfrestningar när det gäller att klara vardagen, men behöver inte betyda att individen är i behov av behandling. Invandrare och flyktingar har ofta, men inte alltid, en högre förekomst av psykisk ohälsa, men de vänder sig i mindre utsträckning till den psykiatriska vården jämfört med majoritetsbefolkningen. De löper sannolikt också en större risk att inte få den psykiatriska och psykologiska behandling som de har behov av. Socialstyrelsen diskuterar kring detta i termer av att om svenska patienter har svårigheter att kommunicera sina symtom och problem på grund av initiativlöshet, misstänksamhet och andra symtom som ingår i sjukdomsbilden, är kommunikationshindren ännu större gällande invandrare.⁷⁰

Under intervjuerna med ungdomarna i denna studie ger deras berättelser bilden av att många men inte alla har symptom som i varierande utsträckning kan hänföras till psykisk ohälsa eller i vart fall reaktioner som påverkar funktionsförmågan. Vanliga förekommande reaktioner hos ungdomarna är koncentrationssvårigheter, oro/ångest över sin egen och familjemedlemmars situation, sorg efter dödsfall i ursprungsfamiljen, sömnsvårigheter, nedstämdhet, trötthet, känslor av ensamhet och längtan efter familjemedlemmar. I analysen kring ungdomarnas psykiska hälsa bör vägas in att det tycks vara relativt vanligt att ensamkommande flyktingbarn undviker att berätta om tecken på psykisk ohälsa, bland annat för att psykiska sjukdomar innebär påtaglig stigmatisering och utanförskap i deras hemländer. Detta påvisas bland annat i en studie baserad på enskilda intervjuer och fokusgruppsintervjuer med ensamkommande ungdomar som vid intervjutillfället är i tjugoårsåldern.⁷¹

Urvalet av citat nedan ger exempel på vad några av de ungdomar vi intervjuat berättar om sitt mående. En av pojkarna uttryckte sig så här om hur ovissheten kring asylprocessen påverkar hans funktionsförmåga i skolan:

*Jag kan inte läsa, jag kan inte studera. Om jag läser någonting nu, jag glömmer efter två minuter. Jag tänker mycket på uppehållstillstånd. Jag tänker om jag ska få stanna i Sverige eller inte.*⁷²

En annan av de intervjuade berättar om hur oron över brodern påverkar honom:

*Det är så att, det gör ont när jag tänker på min bror. Jag vet inte om han lever, om han blev mördad faktiskt och sen, det är så att [...] jag kan inte sova. [...] när jag pratar med min psykolog alltså så sa han: jag hoppas att du hittar honom [...]. Han säger jämt sånt, ger mig hopp och sånt men det hjälper inte faktiskt.*⁷³

Utsagan nedan kommer från en av ungdomarna som förlorat sin familj och ger exempel på att vissa av ungdomarna som strategi tycks vilja hålla ett avstånd till svåra upplevelser i sina liv:

⁶⁹ Socialstyrelsen, *Psykisk ohälsa bland unga. Underlagsrapport till Barns och ungas hälsa, vård och omsorg* (2013).

⁷⁰ Socialstyrelsen, *Psykisk ohälsa hos asylsökande och nyanlända migranter. Ett kunskapsunderlag för primärvården* (2015).

⁷¹ Sveriges kommuner och landsting (SKL), *Röster från ensamkommande barn. Ett projekt med samverkansperspektiv* (2014), s. 16–17.

⁷² Kaj3.

⁷³ Agneta1.

Jag har varit med om nånting där det ledde till att jag blev av med min familj. Så jag vet inte vart de befinner sig ens. [...] Jag tar medicin för att hålla mig lugn och glad och för att inte tänka på familjen så ofta. Och det är därför jag tror att det inte är bra [att berätta] för detta kanske leder till att jag kommer att bli ledsen.⁷⁴

Copingförmåga och copingstrategier

En viktig frågeställning i anslutning till detta avsnitt är hur de ungdomar som anlant till Söderhamn och Nordanstig kommer att hantera sina tidigare livsupplevelser och vilka risker som finns att vissa av dem utvecklar psykisk ohälsa.

Här kan det vara fruktbart att ta stöd i teorier kring *coping* eller synonymt *bemästrande* på svenska. Brattberg beskriver coping som förmågan att hantera psykologisk stress och menar att det är copingförmågan som avgör hur pass funktionshindrande en traumatisk händelse blir för en person.⁷⁵ Inom forskningsområdet brukar det göras en särskiljning mellan *aktiv* och *passiv* coping. Med aktiv coping menas ett flexibelt, ändamålsenligt, verklighetsanpassat och framåtriktat beteende som präglas av konstruktivt problemlösande och positivt tänkande. Passiv coping är i stället destruktiv, undvikande till sin karaktär samt inrymmer ofta katastrof-tänkande. Om en människas copingförmåga är otillräcklig kan en krissituation leda till manifesterade och långvariga psykologiska och sociala problem. Stress och copingförmåga står i ett dynamiskt samspel med varandra: copingförmågan försämras av stress, likaså ökar stressen vid bristande copingförmåga.⁷⁶ Det finns inga copingstrategier som kan fungera i alla situationer. En copingstrategi kan vara bra på kort sikt, medan den kan vara förödande på lång sikt. Människor behöver använda sig av olika copingstrategier i olika kombinationer. Brattberg talar om tre grundläggande typer av sådana strategier: (1) *Problemfokuserade* copingstrategier innebär konkreta aktiviteter som syftar till att förändra yttre omständigheter och det som utlöser stressen. (2) *Känslfokuserade* copingstrategier sker när individen inte har möjlighet att förändra sin yttre situation. Strategin blir då att förhålla sig till och hantera de känslor som situationen skapar. (3) *Undvikande* copingstrategier är en passiv form av coping som innebär att individen tar avstånd mentalt och känslomässigt från det som utlöser stressen utan att agera aktivt för att förändra sin situation.⁷⁷

Åkerlund relaterar till en forskningsöversikt om ensamkommande flyktingbarns hälsosituation i USA och Norge.⁷⁸ Denna visar att de har goda möjligheter att må bra på längre sikt. Studiens slutsats är att förutom de ungas egna drivkrafter att skapa sig en positiv framtid, så påverkas deras psykiska mående i stor utsträckning av vilka erfarenheter och vilket stöd de får under sina första år i ankomstlandet. Mot bakgrund av dessa slutsatser verkar det angeläget att i ett tidigt skede försöka identifiera de ungdomar som är i behov av stöd i bemästrandet av sin situation för att inte utveckla varaktig psykisk ohälsa. För att anknyta till detta kan relateras till en intervju med en person som kommit till Sverige för fem år sedan i egenskap av ensamkommande flyktingbarn. Mannen, som nu är i 20 årsåldern, lägger stor kraft på föreningsliv och ideellt arbete för att främja inkludering av nyanlända ungdomar och vuxna i Nordanstigs kommun. Han anser att det finns två grupper av ensamkommande flyktingbarn: de som levt

⁷⁴ Agneta7.

⁷⁵ Gunilla Brattberg, *Att hantera det ohanterbara, om coping* (Värkstaden 2008), s. 36.

⁷⁶ Ibid. s. 38.

⁷⁷ Ibid. s. 41. Se även Richard S. Lazarus & Susan Folkman, *Stress, Appraisal, and Coping* (New York: Springer, 1984).

⁷⁸ Ketil Eide & Anders Hjern, "Unaccompanied Refugee Children – Vulnerability and Agency," *Acta Paediatrica* 102 (7), 2013, s. 666–668, e. Åkerlund, *Liv i kollektiv*, s. 17.

ett relativt ”vanligt” liv i hemlandet, det vill säga haft stöd av familjen och fungerande sociala förhållanden, och ungdomar som levt i social misär hela sitt liv. Den intervjuade mannen argumenterar för att det bör vara möjligt att se vilka av ungdomarna som behöver extra stöd utifrån uppföljningar av hur skolan och livet i övrigt fungerar. Gällande den grupp av ensamkommande flyktingbarn som har ett svårt liv bakom sig uttrycker han sig så här:

En person som kanske bott på gatan hela sitt liv och har mycket i huvudet och bagaget, då är det otroligt svårt att lugna ner sig. Det tar tid. När en sån människa går till utanförskap, då kommer man aldrig tillbaka.

I ett arbete med att stödja ungdomar med olika typer av psykosocial problematik som hindrar deras integrering i samhället krävs då fungerande metoder, kompetens och samarbete mellan exempelvis kommunerna samt resurser inom hälso- och sjukvården. En intressant aspekt är att de ungdomar vi intervjuat i liten utsträckning upplever att de fått hjälp att hantera sin livssituation genom samtal med kuratorer, socialsekreterare eller psykologer.⁷⁹ Det har i stället visat sig vara viktigt att få ett vardagligt stöd, framför allt på boendet.

⁷⁹ I analysen av vad ungdomarna berättar om sin bakgrund, flykten, asylprocessen och det egna måendet, kan inga större skillnader identifieras mellan de som bor i Söderhamn och Nordanstig eller på olika HVB. Problematik kring tvångsäktenskap förekommer i en av flickornas berättelse om orsaken till flykten.

4. Nuvarande situation – boende, skola, fritid

Maria Vallström

Boende och personal

HVB, hem för vård eller boende, är en institutionsform som är skapad för ungdomar som har psykosociala problem och/eller trassliga hemförhållanden. Det finns en lång tradition av omhändertagande av barn på institution i Sverige med fattighus, 1800-talets fattiggårdar, barnhem och specialanstalter av olika slag.⁸⁰ I detta omhändertagande har det funnits två grundprinciper, omhändertagna och fostra. De grundprinciper som gäller idag är formulerade som att bedriva behandling och förändringsarbete.⁸¹

HVB för ensamkommande har tidigare kritiserats för otillräckligt omhändertagande, passiv vård och låg grad av deltagande, nationellt sett.⁸² I vår studie har vi funnit att ungdomarna i Söderhamn är nöjdare med sitt boende än ungdomarna i Nordanstig. Det är 15 av 17 ungdomar som beskriver sitt boende i positiva ordalag (varav två i efterhand) i Söderhamn och tre av 19 i Nordanstig (varav en i efterhand). Omvänt är det ingen som beskriver sitt boende som direkt dåligt i Söderhamn, medan sex personer beskriver det i negativa ordalag i Nordanstig.⁸³ Något man bör hålla i åtanke är att nöjdheten ska ses i ljuset av erfarenheter av krig och förföljelse, brist på mat och omvårdnad eller ens tak över huvudet, men det gör inte skillnaden mellan kommunerna mindre relevant.⁸⁴

Enligt de intervjuade tjänstepersonerna finns det ett problem med hög personalomsättning, som påverkar situationen på boendet negativt (vi återkommer till det i kapitel 7). Detta går att utläsa också i intervjuerna med ungdomarna. I ett fall uttrycks det explicit som ett hinder, eller rentav en strategi. När de boende har framfört kritiska synpunkter erfar de att dessa bemöts med att den aktuella personalen är ny och inte kan förväntas veta bättre. Eftersom det ständigt tillkommer ny personal upplevs den förklaringen som frustrerande.⁸⁵

Det blir också ett hinder om man betänker att ungdomarna verkar betrakta personalen på i huvudsak tre sätt, när de beskriver sin relation till dem:

1. Formellt riktigt och bra, men inte personlig relation.
2. Personalen som problematisk (fäller rasistiska kommentarer, lyssnar inte på ungdomarna, följer inte gemensamma överenskommelser, med mera).
3. Som en nära relation, ibland beskrivet som ”föräldrar”.

Den andra ståndpunkten beskrivs på enbart två boenden och är inte den vanligaste. Den sista positionen, som ”förälder”, påminner om den uppdelning av hur familjehemmen beskrivs i en studie av Sirriyeh 2013, refererad i Åkerlund. Där framhålls tre sätt att beskriva familjehemmen: som en familj, som att vara en gäst eller som en inneboende.⁸⁶ Att betrakta personalen

⁸⁰ Mikael Eivergård, Veronica Olofsson & Maria Vallström, *På anstalt* (Jamtli förlag 2012).

⁸¹ Åkerlund, *Liv i kollektiv*, s. 55.

⁸² Wernesjö, *Conditional Belonging*, s. 20.

⁸³ Antalet som använder neutrala uttryck, eller inte alls berör detta, är två i Söderhamn och fem i Nordanstig.

⁸⁴ Jfr. Wernesjö 2015, paper III, s. 8.

⁸⁵ Mari0019.

⁸⁶ Åkerlund, *Liv i kollektiv*, s. 14.

som en förälder kan givetvis ha stor betydelse för välmående, men blir naturligtvis problematiskt om personen ifråga slutar.⁸⁷ Några exempel på dessa positioner uttrycks så här:

Formell och bra relation

En av de intervjuade uppger att han är mycket nöjd med personal och boende, det var de som hjälpte honom att stå ut under asyltiden. Relationen till personalen beskrivs som varken djup eller ytlig:

*De hjälper mig och jag respekterar dem.*⁸⁸

Personalen som direkt problematisk

En person upplever att personalen tidigare behandlade ungdomarna väl, som sina barn, men att det nu har förändrats. Personalen byts ofta:

*Nu har det blivit på ett sätt så man vill inte träffa dem. De tittar på en jättekonstigt, som om man var skyldig något, pratar om att de betalar skatt för allt som vi får här, påminner oss hela tiden. De höjer rösten till ungdomarna, behandlar dem som slavar, jag har tillräckligt att tänka på ändå. De jämför oss med sina egna barn – att de inte beter sig som oss. Vi har inte samma förutsättningar, har inte växt upp med samma trygghet, och så vidare. All personal är inte dålig, vissa är bra. Man blir inte glad, lika glad som man blev i början.*⁸⁹

Familjär relation

En av de som flyttat från ett HVB till eget boende säger att hon trivdes väldigt bra:

Ja, jättebra. Jättesnäll personal. Så jag hade, jag brukade kalla dom mamma 1, mamma 2, [skratt] och dom var jättesnälla.

Ja. Blev det så att det kändes som att du var hemma då eller?

Mmh, ja. I början, inte så, jag var rädd. Men efter några dagar, då, det var en kille som hette [namn] som jobbade, kunde mycket engelska. Då tycker jag om också spela tevespel och så. Så han sa; hej, vad tycker du om och göra? Ja, jag vet inte. Och så såg jag ett tevespel som finns i vardagsrummet. Hur är den där, frågade jag. Jo, vill du spela? Ja! Så vi fick spela FIFA, det är fotboll. Och då blev det roligare. Då börja jag lära känna alla som bodde, alla personal, och det blev mycket bättre.

Ja.

*Då kände jag hemma.*⁹⁰

Mixat eller enkönat?

En fråga som kommit upp är frågan om skillnaden mellan mixat och enkönat boende. En av dem som nu arbetar på "tjejboendet" i Söderhamn och tidigare (2008) arbetade tidigare på ett mixat boende i Söderhamn (som nu är nedlagt), säger att det är bättre med bara tjejer, eftersom de kan slappna av och "komma fram" mer då. Hon fortsätter med att tjejerna inte är lika kontrollerade på ett enkönat boende och att killarna tar mer plats på ett mixat boende.⁹¹ Ett argument som används idag för tjejboendet är att de muslimska tjejer som valt att använda slöja ska kunna få vara privata i hemmet och då blir det obekvämt med mixat boende. Den överenskommelse som finns vid tidpunkten för intervjun är att killar på besök får vistas i det

⁸⁷ Intervju med personal, Mari0014, Kaj3.

⁸⁸ Mari0023, Mari0022.

⁸⁹ Kaj6, se även Mika0016-1, Mika0016-2, Mikael4, Mari0019.

⁹⁰ Mari0012, se även Mikael5: "Vi är alla med varandra, vi är som en familj, alla är bra".

⁹¹ Samtal med anställd 161007.

vardagsrum som är mest ”offentligt” (beläget utanför personalrummet), inte i övriga sällskapsutrymmen. Det tycker en av de före detta boende är fel, hon skulle hellre ha ett mixat boende eftersom det vore roligare.⁹²

En av tjänstepersonerna tycker att det är lugnare på mixade boenden och att enkönat manliga har en tendens att bli för präglade av en ”macho” maskulinitet. Han hävdar också att enkönade kvinnliga inte är så lyckade eftersom tjejer kan vara väldigt bra på att ”trycka ner” varandra.⁹³

I fältanteckningarna jag som forskare har gjort från boendena går det att utläsa att skillnaden mellan mixat och enkönat boende till viss del stärker den första ståndpunkten. Vid det möte där jag medverkar på det enkönade boendet är det ganska uppenbart att tjejerna tar sin plats och stämningen är ganska uppsluppen. Visserligen vistas jag bara en kort stund i det mixade boendet, men där var intrycket att tjejerna hade mindre utrymme än killarna. I båda boendena har jag fått känslan av att det är lätt hänt att personalen tar mer plats än ungdomarna, men även här finns undantag och variationer. På det enkönade boendet fanns det personal som verkar stå väldigt nära tjejerna och som verkar vara ett stort stöd för dem. Vid ett tillfälle uppstod, å andra sidan, en situation när andra i personalen talar om tjejerna lite över deras huvuden.

När jag besöker det boende i Nordanstig som är mixat sitter en i personalen med några av killarna och diskuterar relationer med utgångspunkt i ungdomsmottagningens websida. Andra i personalen ägnar sig helhjärtat åt dataspel utan att verka involvera de boende annat än som publik. Först när personalen gått därifrån och utrymmet blir ”ledigt” kommer tjejerna dit.⁹⁴ Det här är bara ögonblicksbilder och inget som går att dra några större generella slutsatser kring, men det har varit olika atmosfär på olika boenden, vilket sedan oftast bekräftats i de enskilda intervjuerna.

Eget boende

De som kommit till eget ordnat boende alternativt stödboende verkar trivas med det. Det gäller både Söderhamn och Nordanstig. En av de som nyss flyttat in när vi gör intervjun säger att det positiva är att hon kan bestämma mer själv, mattider till exempel, och att det negativa är att det kan vara lite ensamt, vid måltider exempelvis. Hon bor i ett stödboende och har mycket tät kontakt med personal i stödteamet och jag får intrycket av att hon emellanåt förundras över hur stort inflytande de har över hennes vardagsliv. Till exempel har de nyckel och kommer och hjälper henne med läxor, tittar in eller ringer flera gånger om dagen. Hon förväntas berätta om hon har en kompis som sover över. Det är inte så att hon verkar tycka det är ett problem, utan uttrycker snarare en fascination över hur lite hon förväntas klara av på egen hand och framförallt över att denna kontakt ska bestå tills hon fyllt 21. Det är ett känt fenomen att ungdomarna som migrerat inte identifierar sig med den bild av barnet som är etablerad i Sverige, som vi nämnde inledningsvis, och att kategorin ensamkommande barn utmanar normerande föreställningar både om hur barn ”är” och om kärnfamiljen som ideal.⁹⁵

En annan av ungdomarna har vid intervjutillfället just blivit avvisad från HVB på grund av åldersbestämning över 18 år, vilket enligt honom själv inte stämmer. Han bor hos en kompis, men kommer till sitt förra boende för intervjun och umgås med andra boende där.

⁹² Intervju Mari0013.

⁹³ Intervju med tjänsteperson 160826.

⁹⁴ Fältanteckningar 2016-09-14, 2016-10-17.

⁹⁵ Åkerlund, *Liv i kollektiv*, s. 40.

Skolan

Skolan innebär i de allra flesta fall IM Språk i de intervjuer vi gjort, med andra ord ett slags förberedelseklasser till de nationella programmen. I Nordanstig bedrivs IM språk i samma lokaler som vuxenutbildningen, eftersom det inte finns någon gymnasieskola i Bergsjö. I Söderhamn vistas ungdomarna på samma skola som de nationella programmen men de har inte mycket samröre. Detta upplevs som en stor brist i intervjuerna, vilket kommer att utvecklas närmare i nästa kapitel.⁹⁶

Språkfrågan är naturligtvis ett hinder för att kunna delta i samma undervisning i många fall, men det finns exempel på hur unga på Staffangymnasiet i Söderhamn arbetat under en avgränsad period med att få till möten på skolan på olika sätt.

Det är slående hur högt ungdomarna värderar skolan och skolarbetet. Detta är ett av de tydligaste resultaten vi fått fram i den här studien och det bekräftar tidigare studier.⁹⁷ Det finns en stor insikt om att skolan är avgörande för den framtid ungdomarna kan förvänta sig i Sverige och de är också oftast mycket motiverade att studera.⁹⁸ En ung man säger exempelvis:

Jag tycker att skolan är det bästa som finns i Sverige. Under sommaren när skolan var ledig så tyckte det var jättejobbigt. Men när jag fick börja igen, jag blev glad och var dit och prata med läraren och, studera och sånt, tycker jag är jätteroligt och vara i skolan.⁹⁹

Men det måste ses mot bakgrund av att vi intervjuat många som kommit 2015 och som alltså är relativt nyanlända. Mötet med skolan kan också leda till frustration och besvikelse, beroende på olika faktorer. Det kan till exempel handla om ifall personen i fråga har någon skolvana sedan tidigare, och hur denna i så fall ser ut:

Och sen började jag skolan och det var mycket, mycket svårt i skolan på grund av att jag aldrig varit i skolan. Vi var i ett klassrum som alla andra läste nian och åttan liksom. Och jag tar nian eller åttan-matte eller engelska fyran bara kanske. Jag hade ingen aning. Jag satt där bara och glodde på boken. Och alla andra kunde. Dom hade kommit lite längre än mig. Dom hade lite skolbakgrund från de andra länderna som de varit i. Dom kunde prata lite engelska, så på något sätt kunde dom kommunicera med både läraren och eleverna. Och jag hade inte den tillgången. Då började skolan bli ett hat, att jag på något sätt kände att jag är mobbad, liksom, att jag kan inte, jag är verkligen en dålig människa för att jag kan ingenting.¹⁰⁰

Tidigare skolvana varierar, från att inte ha någon alls, eller ha gått i en religiös skola som haft ett annat omvärldsfokus och kunskapsinnehåll, till att ha gått flera år i engelskspråkiga skolor i hemlandet. Det är också ett tufft program att på ett nytt språk gå en utbildning som för svenskfödda barn tar nio år:

Jag gör mitt bästa liksom det, man måste lära sig massor med nya saker [...] men måste försöka själv [...] Jag måste läsa grundskolan på, som folk läser i nio årskurser, måste jag

⁹⁶ En liknande upplevelse av bristande möten i skolan på grund av dess organisering beläggs av Ulrika Wernesjö i hennes undersökning av mottagandet av ensamkommande i ett mindre samhälle, Wernesjö, *Landing in a Rural Village* (2015), s. 460.

⁹⁷ Socialstyrelsen, *Ensamkommande barns och ungas behov*, s. 24. Se även SKL, *Röster från ensamkommande barn – Ett projekt med samverkansperspektiv* (2014), s. 22.

⁹⁸ Karin2, Karin3, Karin4, Karin5, Mari0013, Mari0012, Mari0019, Mari0021, Mari0023, Mika0016-1, Mika0016-2, Mikael4, Mikael5, Mikael6, Kaj6, Agneta4, Agneta5, Agneta6, Agneta7.

⁹⁹ Kaj6.

¹⁰⁰ Kaj9, jfr Al-Baldawi om fördröjd skolgång på grund av flykt, och vilka mindervärdes känslor detta kan ge upphov till, s. 32.

läsa på ett, två år. Så att jag måste väl bara liksom, hinna ikapp. För att kunna gå på gymnasiet.¹⁰¹

Flera andra framhåller att det är tufft att orka med skolarbetet, men att de prioriterar det mycket högt.¹⁰² Lärare på Torsbergsgymnasiet och vuxenutbildningen i Bollnäs påtalar en avsevärd stress bland nyanlända, vilket är baksidan av detta engagemang. De stressar sig igenom utbildningen och tar det mycket hårt om de inte blir godkända. Ett hinder är språkets ”djupare” betydelser; att använda det språk som krävs för att göra analyser, vilket är något som tar betydligt längre tid att behärska än ”vardagsvenskan”, erfar de, med hänvisning till pågående forskning inom området.¹⁰³ Som vi sett exempel på är det också uppenbart att ett annat hinder är koncentrationssvårigheter på grund av oro. En del av dem som är asylsökande och oroliga för sin familj har svårt att fokusera på skolarbetet. En av dem som fått avslag orkar överhuvudtaget inte gå till skolan längre.¹⁰⁴

Ungdomarnas sätt att se på skolan, ger onekligen perspektiv på det svenska skolsystemet på mer än ett sätt. Precis som när det gäller boendet präglas upplevelsen av tidigare erfarenheter:

Det är jättebra och jättetrevligt här i Sverige, i skolan. Man får ju stöd, man får ju mat. Här vi blir inte slagna, det är ingen misshandel, men där i [hemland] är tvärt om, så man blir, man blir slagen av läraren med träpinne, helt enkelt. Om man gör nånting fel.¹⁰⁵

Här finns också reflektionen om att ”svenska” elever inte har tillräckligt med respekt för lärarna, som uttrycks av en annan person:

Jo, en skillnad som jag har sett på skolan det är att eleverna här har inte lika mycket respekt gentemot lärarna, som man har i [hemlandet]. Men jag har själv har ju inte gått så mycket i skolan där, jag gick en koranskola där jag fick lära mig Koranen. Men där är det viktigt med att man respekterar läraren, lyssnar på läraren och lyssnar på det läraren har att säga. Här däremot eleverna sitter och lyssnar på musik under lektionstid, de lyssnar inte på läraren, de visar ingen respekt. Så det är en sak som skulle kunna förbättras.¹⁰⁶

Fritiden

Den allra vanligaste fritidssysselsättningen är fotboll. 18 av de intervjuade uppger detta som fritidsintresse. Fotbollsintresset omfattas av både tjejer och killar. Det gäller även den näst mest vanliga aktiviteten, att gå på gymmet (12 personer). Därefter kommer kulturella aktiviteter, som musik, måleri, foto, läsning (åtta personer). Sedan kommer att träffa kompisar (sju) och att simma (fyra). En särställning har en teaterverksamhet i Söderhamn, som engagerat och integrerat framförallt tjejerna (tre). Den nämns som viktig, både som fritidssysselsättning och tillfälle att lära känna ungdomar som är födda i Sverige. Mer enstaka beivrare har cykling, TV/dataspel, basket, pingis, friidrott, volleyboll, brottning, innebandy. En av tjänstepersonerna säger att sporter som volleyboll, fotboll och brottning är stora och populära sporter i de länder de flesta kommer ifrån och att det borde beaktas mer. Han hävdar att aktivitetsbudgeten

¹⁰¹ Mika0016-2.

¹⁰² Kaj3, Kaj7.

¹⁰³ Samtal vid dialogseminarium i Bollnäs 2016-12-09. Det som nämns är ett föredrag av Al Baldawi, ännu ej publicerat material.

¹⁰⁴ Karin2, Karin4, Mari0022, Kaj5, Kaj8.

¹⁰⁵ Agneta4.

¹⁰⁶ Agneta7.

som finns på varje boende hellre borde gå till utåtriktade aktiviteter, till lagsporter och föreningsverksamhet, istället för att användas till storbilds-TV och biljardbord på boendet. Det är, menar han, viktigt att uppmuntra att ungdomarna kommer ut från boendet och inte stannar där på fritiden. Även om de ibland ”bara” åker iväg och spelar med varandra så är det bra att komma ut. Oddsens ökar att de även kan träffa andra ungdomar på det sättet, så småningom.¹⁰⁷

Det finns också vissa boenden där man inte upplever att det ordnas så mycket aktiviteter, och att ungdomarna oftast inte får gehör för sina önskemål. Där verkar även steget från ord till handling vara långt:

Ingen bryr sig. [...] Vad vi än pratar om, om aktiviteter till exempel, så dom nej hela tiden. Men vi har pratat med chefen flera gånger och dom sa till slut ja [...] Men sen dess har gått en och en halv månad nu, men vi har inte fått nåt besked eller vi har inte sett några förändringar.¹⁰⁸

Det var så att första dan precis exakt samma frågor vilket, ja, vilken idrott är jag intresserad på [svarade: en bollsport], det var ok men jag skulle vänta på att få en gode man, att kunna börja. Så fick jag en gode man, det har gått några månader efter, ja. Fortfarande har jag inte börjat på [bollsport]. Jag har ju frågat dom, många gånger och jag har väntat länge. Och kämpat för att det ska bli men det har inte blivit nånting än. Jag har ju hittat den där så jag kan börja men, jag vet inte hur det skulle hjälpa mig dit alltså. Det ligger ju i [stad].¹⁰⁹

Här kan geografin och storleken på orten spela in. Flera aktiviteter ligger ganska långt borta, i en annan stad. Det betonas vid ett uppföljande samtal att även det här med skjutsande är ett problem, vilket har ett samband med den fysiska platsen och möjligheterna att resa kollektivt.¹¹⁰

I en annan mindre ort fann en ung man en lokal aktivitet, att sjunga i kyrkokören med pensionärerna: ”Det var jättetrevligt. Dom hade lust att prata och jag bara hängde med och sjöng [skratt]”¹¹¹. Han berättar också om att han fick kontakt med en musiker via sin gode man. Pianospelande nämns också som viktigt av en annan av de vi intervjuat i Nordanstig, som fick höra talas om detta via en annan på boendet: ”Jag hade inte sett piano i mitt liv någon gång, förut. När jag kom till Sverige så fick jag se en piano, i verkligheten för första gången. Och det var då jag började.”¹¹² Han lärde sig spela hos den nämnde musikern och spelar nu varje dag på sitt rum.

Lokal anknytning, lugn och ro

Något som framkom tydligt var att ungdomarna verkligen uppskattar lugn och ro.¹¹³ I ett exempel framhölls boendet som bättre än ett familjehem eftersom det var lugnare på HVB:

Jag var själv ensam hemma och han var läkare. Han åkte till jobbet, jobbade hela dan, kom hem sent och, han var förlovad tror jag också. [skratt] Så det var jag själv hemma.

Jaha. Och så dök alla kompisarna upp?

¹⁰⁷ Intervju med enhetschef 160826.

¹⁰⁸ Mikael4.

¹⁰⁹ Mari0019.

¹¹⁰ Uppföljande samtal 161221.

¹¹¹ Kaj9.

¹¹² Mari0022.

¹¹³ Beläggs även i Wernesjö (2015), s 455–456, men med tillägget lugnt och tråkigt. Den ort hon undersöker har ca 2500 invånare och beskrivs av barnen själva som ”övergiven” (*deserted*).

Han brukade komma hem, sen efter en halvtimme kom hans vänner hem och dom brukade sitta och titta på fotboll och [skratt] det var ett himla väsen.¹¹⁴

Den unge mannen poängterar dock att detta inte gäller alla familjehem, utan är ett enskilt exempel. En annan intervjuad uppger att han trivs på boendet, men längtar till eget boende nu, eftersom det skulle kännas lugnare och skönare att bo själv.¹¹⁵ En annan uppger att han trivs bra på boendet, lagar mat, städar och gör allt själv. Han tillägger att det bästa är att det är tyst.¹¹⁶

Det finns en stark uppskattning av de relativt små samhällen som det är fråga om här, att det känns bättre, och lugnare än storstäder. Det finns också en föreställning bland ungdomarna att det är mycket mera rasism i storstäder, vilket är intressant eftersom motsatsen ofta framhålls i den offentliga debatten.

Mindre orter (cirka 300–500 invånare) kan dock upplevas som *för* små. I Nordanstig bor några av ungdomarna på så små orter. Centralorten Bergsjö, liksom Söderhamn, verkar däremot vara fullt tillräckliga till storlek och stämning, där trivs de flesta mycket bra.¹¹⁷ En av de som kom för ett antal år sedan till Bergsjö uttrycker det så här, i en dialog med intervjuaren:

Jag trodde nog flera skulle säga att dom ville flytta till någon större stad, du vet Stockholm eller Göteborg eller Malmö. Men det verkade inte vara så, vad tror du att det beror på då?

Det är många, ett sätt att många som hör liksom, dom har kanske sina familjer i stora städer och då hör dom att dom inte har samma möjligheter att dom har inte råd när [ohörbart] vill bjuda på kaffe, dom har inte frivilligorganisationer som bjuder dom på fest eller kultur och sånt. Men när dom ser att när dom bor här så får dom ett bra bemötande och det finns jättebra boenden och människorna som bor här är jättetrevliga. Dom känner sig trygga och då vill dom gärna bo kvar. Och det påverkar och samtidigt till exempel jag trodde i början också att jag inte ville bo kvar! Men nu vill jag inte flytta härifrån.

Nej, du är inne på dom här grejerna som är bra på landsbygden, ett lite mindre samhälle. Det låter som att du tänker att man får bättre bemötande och mer kontakt med människorna?

Ja, men självklart. Det är lättare att få kontakt när det är litet. Så jag tycker att bäst för nyanlända ensamkommande barn att utvecklas först i en liten kommun och sen när man börjar på universitet eller gör någonting annat så kan man flytta vidare och se världen. Men jag tror säkert att man får tillbaka...

Ja, du menar när man är nyanländ är det bättre att vara på en liten ort?

Ja, du får ett bra bemötande och det är lättare att få kontakt med människor. Men när man bor i Stockholm till exempel kanske man inte träffar sin granne på tio år.¹¹⁸

Totalt sett så är det 17 unga som uttryckligen säger att de vill bo kvar på sin ort, alltså nära hälften av de vi har intervjuat.¹¹⁹ Några personer vill hellre flytta till en stor stad. Det finns också några som tycker att deras samhälle är för litet, fler i Nordanstigs kommun än i Söder-

¹¹⁴ Mari0022. Även i andra fall återberättar ungdomarna om en ensam tillvaro på familjehem, någon uppger att personen kände sig mer hemma på HVB jämfört med familjehemmet, Agneta3, Mikael4, Mikael5.

¹¹⁵ Agneta8.

¹¹⁶ Agneta7.

¹¹⁷ Bergsjö är visserligen mycket mindre än Söderhamn, men har en hög servicegrad: http://www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Artiklar/Hog-servicegrad-i-centralorter-och-turistorter-med-liten-folkmand/.

¹¹⁸ Intervju Kaj9.

¹¹⁹ 10 i Söderhamn, sju i Bergsjö med småorter.

hamn av naturliga skäl.¹²⁰ De som inte svarat har formulerat sig som att det beror på var de får jobb, om de måste flytta eller inte. En av de unga män vi intervjuade i Bergsjö säger:

[...] efter skolan jag vill gärna stanna här [...], jag har lärt känna många här och många, ja, i samma situation som jag. Befolkningen här och jag vet var saker och ting ligger någonstans, var området är, hur det är, så jag vill inte flytta någon annanstans och känna mig främmande igen och börja bygga från början, det vill jag absolut inte.¹²¹

Det är alltså inte eftersträvansvärt att behöva börja om från noll igen, utan tvärtom uppskattas den mindre ortens lugn och överskådlighet. En av ungdomarna i Söderhamn uppskattar närheten till allt man behöver:

Allting som man behöver finns runt omkring. Det finns fina affärer som har jättefina kläder man kan gå och shoppa, det finns ju fotbollsplan, det finns idrottsplatser runt omkring, skolan är nära, det är inga långa avstånd till allting. Allt verkar jättenära och runt omkring dig och det är väldigt lätt att komma ut alltså så det är det som är fint med att vara här.¹²²

Till viss del verkar trivseln ha att göra med vilken miljö man är van vid. Några exempel visar att de som är vana vid mindre samhällen från hemlandet uppskattar Bergsjö och Söderhamn mer än de som vuxit upp i större städer.¹²³

Ulrika Wernesjö diskuterar i en artikel från 2015 de speciella förutsättningar som finns för ensamkommande barn i ett mindre samhälle i Norrland. Hon hävdar att HVB-hemmet i hennes exempel är centralt beläget och iögonfallande tydligt i det lilla samhället och att detta medför en ökad utsatthet. Detta eftersom barnen själva inte betraktar HVB-hemmet som ”hem”, utan konstruerar det som en avvikande form av boende. Hon argumenterar vidare att HVB-hemmets synlighet gör det svårare för ungdomarna att passera som ”normala” tonåringar än vad som skulle ha varit fallet i urbana distrikt.¹²⁴ På så sätt överför hon ungdomarnas resonemang om HVB som ”icke-normaliserat hem” till ortens plats-specifika förutsättningar, i det här fallet synlighet på grund av skalan. Jag skulle vilja hävda att denna synlighet lika väl kan vara en styrka eller potential. Den urbana miljön är segregerad i stadsdelar, vilket hindrar synlighet av andra etniska grupper än etniskt ”vita” i vissa områden. Denna rumsliga separation föreligger inte på samma sätt i mindre orter. Även om bostadsområden kan vara skilda så delar alla samma centrum, samma skola, samma buss. De mindre orterna har därmed en större potential att skapa närhet och kontakt mellan grupperna nyanlända och de som är uppväxta och/eller bott en längre tid på orten, under förutsättning att ett medvetet arbete sker i den riktningen under en övergångsfas.

¹²⁰ Boendena i Nordanstigs kommun är alltså fördelade på tre orter, Bergsjö med 1266 invånare, samt två mindre orter med 300–500 invånare (siffror från 2010).

¹²¹ Mari0023.

¹²² Karin5, se kapitel 7 om de fördelar tjänstepersonerna såg med små orter.

¹²³ Mikael5, kaj3, Agneta3, jfr Maria Vallström & Lennart Engström, *Motbilder – om samhällsförändring och migration på mindre orter* (Länsmuseet Gävleborg, 2014), Al-Baldawi, *Migration och anpassning: den okända resan* (Lund: Studentlitteratur 2014), s. 60.

¹²⁴ Wernesjö 2015, s. 457.

5. Vidgade sociala kretsar – möten, relationer och viktiga personer

Kaj Gustafsson, Agneta Morelli & Mikael Vallström

I detta kapitel fokuserar vi på tre aspekter av sociala relationer. För det första ungdomarnas relationer till människor som finns kvar i hemlandet, för det andra de sociala relationer de bygger här och nu, och för det tredje hindren och möjligheterna att relationerna utvecklas i en riktning som gynnar välbefinnande och integration. Kapitlets disposition följer en logik som avspeglar en tänkt ”integrationsresa”, med målet att individen genom att bygga relationer och sociala nätverk successivt vidgar kretsen av kontakter och på så vis inkluderas i samhället. Denna resa utgår då från de relationer de ensamkommande har med sig som en social kärna eller grund att stå på, det vill säga relationer till familj och släkt i hemlandet, och som är fortsatt viktiga. Den fortsätter sedan med att individen börjar bygga nya relationer med landsmän eller andra på boendet och med kontaktpersoner som är mer etablerade i Sverige och som kan leda individen vidare in i samhället. Slutligen vidgas kretsen till kontakter på det nya samhällets arenor och mötesplatser (skola, arbetsliv, föreningsliv). Som vi ska se förekommer emellertid en mängd hinder på vägen och stora variationer i hur resan blir i praktiken.

Den sociala grunden – relationer till familj och släkt

Vi vet att barns grundläggande trygghet finns hos dess familj eller vårdnadshavare. De intervjuade ungdomarna uttrycker en oro för de familjemedlemmar som är kvar i hemlandet och upplever detta som påfrestande, som vi såg i kapitel 3. Flertalet intervjuade ungdomar beskriver en stor saknad av sina anhöriga vilket påverkar deras känsla av trygghet och säkerhet. Så här beskrivs det i en intervju:

Jag vet inte, min mamma själv hon bad mig, du måste flytta och jag tänkte ibland [...] jag gjorde fel. Ibland tänker jag [...] nej det är bra, min mamma skulle vara glad så här nu. Ibland säger hon det är bra men jag vet inte. Man längtar efter sin mamma.¹²⁵

I de relationer som ungdomarna lämnat bakom sig finns starka band till familj och släkt, vilket utgör en känslomässig konflikt. Av de ungdomar som har kontakt med anhöriga i hemlandet eller på flykt, berättar mer än hälften om sin oro för dem. Funderingarna upptar en stor del av tankeverksamheten.¹²⁶ En ovisshet om var familjen befinner sig, om de är friska, utsätts för fara eller om de klarar sig ekonomiskt, påverkar både välmående och förmågan att koncentrera sig på olika uppgifter. Som vi sett beskriver många också att det påverkar skolarbetet:

Jag har kontakt med min familj och ibland säger de att de inte vill prata. Det känns att det är något som inte stämmer. Då oroar jag mig och kan inte koncentrera mig den dagen om det fortsätter och jag är orolig att det har hänt någonting.¹²⁷

¹²⁵ Agneta3.

¹²⁶ Karin1, Mika0016, Kaj3, Kaj6, Agneta3, Agneta4.

¹²⁷ Karin5.

Ett mindre antal ungdomar har ingen kontakt alls med familj eller släkt. Orsaken är att anhöriga dödat eller försvunnit.¹²⁸ De förklarar att de inte vet om det finns någon familjemedlem kvar i livet eller inte.¹²⁹ Anhöriga kan befinna sig på flykt vilket medfört att kontakten avbrutits eller försvårats. Oron hanteras på olika sätt. Några ungdomar har valt att sluta leta efter saknade familjemedlemmar. En ung man beskriver sin situation så här:

Jag har tappat kontaktuppgifterna och familjen flyttar ofta, de är på flykt från Afghanistan i Iran. I början var det jobbigt och jag ringde hit och dit. Nu fokuserar jag på mitt eget liv och framtid.¹³⁰

Ungdomarna uttrycker att tillgången till internet förhöjer känslan av delaktighet i både sitt gamla liv och i det nya livet, genom kontakten med vänner och familj i andra delar av världen. För de som har en kontakt med anhöriga i hemlandet sker kommunikationen via internet och olika mobilappar, exempelvis Skype, Facebook och Viber. Teknikutvecklingen har förbättrat möjligheten att samtala till rimliga priser, men kommunikationen brister ändå ibland.¹³¹ I vissa fall hålls kontakten regelbunden och tät medan den i andra fall är gles och sporadisk. Av de ungdomar som har kontakt med familj och släkt är det vanligt att uttrycka både längtan och förhoppningar om att en dag kunna återförenas. För dem är drömmen att leva tillsammans med familjen i Sverige:

Ja, om mina föräldrar kommer, jag önskar att vi kan bo tillsammans, och att min familj kommer och jobba också. Ett bra, så här normalt liv.¹³²

Familjeåterföreningar har förverkligats för ett fåtal ungdomar. De vittnar om en stark upplevelse och en av ungdomarna beskriver det som en ”pånyttfödelse”.¹³³ För ytterst få är en ansökan om anhöriginvandring påbörjad, aktuell eller avslutad. En av dem berättar att hans familj ”ska på intervju i Pakistan [...] jag behöver ju också deras råd och stöd och tips”.¹³⁴ En ung man har redan ansökt om att hämta sin familj till Sverige men fått avslag.¹³⁵

Den nära gruppen – landsmän och boendevänner

Sociala aktiviteter sker, som vi såg i kapitel 4, framför allt tillsammans med de som bor på samma HVB-hem eller på ett HVB-hem i närheten.¹³⁶ Den sociala samvaron kretsar då normalt kring exempelvis dataspel, fotboll och att bara ”hänga” tillsammans, gå på stan, shoppa eller träna på gymmet tillsammans med andra.¹³⁷

Att boendet i sig fungerar som en arena för byggande av nya och nära relationer är på många sätt självklart. HVB är en mer eller mindre kollektiv boendeform med gemensamma utrymmen. Vanligtvis umgås de ensamkommande med varandra eller så träffar de landsmän från andra boenden. De som flyttat gör inte sällan återbesök.

¹²⁸ Mari0018, Mari0019, Mika0016, Kaj3, Kaj5, Agneta1.

¹²⁹ Kaj5, Mika0016, Mari0019, Karin1, Agneta1, Agneta6.

¹³⁰ Kaj5HB.

¹³¹ Mika0011, Mika0016, Kaj3, Kaj4, Karin4, Karin5.

¹³² Agneta2.

¹³³ Maria0013.

¹³⁴ Agneta6.

¹³⁵ Kaj2HB.

¹³⁶ Enligt Wernesjö är ungdomarna i hög utsträckning hänvisade till varandra och använder HVB-hemmen som en plats för att utveckla alternativa relationer (Wernesjö 2015, s. 457–459).

¹³⁷ Karin3, Kaj1, Kaj3, Kaj4, Kaj5, Mari0012, Mari0018, Mari0021, Mar0023, Mika0016-1, Agneta4, Agneta6, se även kap. 4 om fritiden.

Landsmän och andra på boendena i det nya landet är en stor tillgång för både praktiskt och känslomässigt stöd. Kontakter mellan människor med samma språk och/eller historia i det nya landet leder ofta till ökat välbefinnande och ökade möjligheter att lära sig navigera i samhället.¹³⁸ Det är också här som en ny social kärna eller grund att stå på lättast kan börja byggas. Genom att vänner hjälper varandra ökar även möjligheterna att få jobb och en bättre tillgång till ekonomiska resurser.¹³⁹ Umgänget sker tillsammans med landsmän för de flesta, och utvecklas inte sällan till vänskapsrelationer. Vänskapen sträcker sig också utanför kommunernas gränser.¹⁴⁰ Vänner kommer för att hälsa på och själva reser ungdomarna för att träffa kamrater både inom och utanför länet:

Jaa, vi träffas, ibland sover vi typ hos någon, [skratt] tillsammans då. Det känns att vi har varit en familj och sen flyttat till olika ställen så. Om någon har problem eller någonting så ringer vi varandra och så.¹⁴¹

Live Stretmo och Charlotte Melander har följt upp ensamkommande ungdomar som vistats i Sverige ett till fem år.¹⁴² Deras studie visar att det ofta uppstår vänskapsband mellan ungdomar som bott på samma boende eller träffats i skolan under sin första tid i Sverige, vilket bekräftar det vi ser bland ungdomarna i Söderhamn och Nordanstig.

När det gäller det sociala samspelet mellan ensamkommande ungdomar infinner sig också frågan hur pojkar och flickor inom gruppen förhåller sig till varandra. Med reservation för att vi endast intervjuat sex flickor och därmed i stor utsträckning bygger studien på pojkarnas ut-sagor, har inte ungdomarna skildrat någon direkt problematik i samspelet mellan ensamkommande pojkar och flickor.

En av de intervjuade pojkarna som vistats i Sverige några år, fått uppehållstillstånd samt arbetat som personal vid ett HVB för ensamkommande, är kritisk till könsindelade boenden:

Så var det i [...] våra länder liksom att tjejer liksom inte fick vara med killar, killar fick inte vara med tjejer. När man kommer här till Sverige det blir liksom samma sak [...].

På en följdfråga av intervjuaren om blandningen av killar och tjejer på ett boende kan innebära att tjejerna blir kontrollerade av landsmän, säger han:

Jamen det är också sant. Jag vet inte.¹⁴³

Resonemanget tyder på att synsätt och bemötanden mellan ensamkommande pojkar och flickor är under förhandling och förändring i den nya kontexten och i det kulturella gränsland ungdomarna navigerar inom. Överhuvudtaget tycks konflikter med vänner och inom den egna etniska gruppen vara ovanliga, men vi frågade heller inte uttryckligen efter detta. I ett fall träkasserar landsmän en ensamkommande för att denne umgås med svenskar och en annan etnisk grupp än den egna:

De säger att de inte verkar duga, att hon verkar tro hon är bättre än dem.¹⁴⁴

¹³⁸ Brigitte Suter & Karin Magnusson (eds.), *Resettled and Connected – Social Networks in the Integration Process of Resettled Refugees* (Malmö University, 2015).

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Mari0013, Mari0021, Agneta7. Wernesjö visar att vänskap ofta etableras under flykten eller under första tiden i Sverige (Wernesjö 2015, s. 461).

¹⁴¹ Mari0012.

¹⁴² Live Stretmo & Charlotte Melander, *Får jag vara med? Erfarenheter från ensamkommande barn och ungdomar i Göteborgsregionen och arbetet med denna grupp* (Göteborg: FoU Väst/GR, Rapport 2: 2013).

¹⁴³ Mika0011.

Det kan ses som en slags kritik för att inte vara tillräckligt lojal mot den egna etniska grupp-tillhörigheten, men kan också förstås som en fråga om vilken sorts sociala nätverk som är viktiga och om hur långt de inblandade personerna kommit på ”integrationsresan”.

Viktiga personer

De sociala relationernas betydelse är ett ofta återkommande och stort tema i intervjumaterialet. Flera av de ungdomar vi intervjuat beskriver sig själva som aktivt kontaktsökande. De berättar då inte sällan om en eller några personer, oftast vuxna, som haft eller har stor betydelse för dem personligen och gjort en påtaglig skillnad för hur tiden i det nya landet blivit. Dessa personer kan betecknas som ”viktiga personer”, i meningen att de möjliggör ett vidgande av den sociala kretsen och utgör en länk till det nya samhället.

De viktiga personerna återfinns oftast på boendet, som kontaktpersoner bland personalen. Eller så är det gode män. Även lärare är vanliga. Sedan finns en rad olika exempel, alltifrån enskilda privatpersoners engagemang till representanter för det lokala föreningslivet eller större organisationer som svenska kyrkan.

De ensamkommande betonar hur viktigt det varit och är för dem att det finns personer som förstår dem, som visar medkänsla och bryr sig om honom eller henne. De beskriver det då ofta som att personen ifråga varit ”som min mamma/pappa”, på ett lite skämtsamt men uppskattande sätt.

Det händer också att ungdomarna beskriver detta som en gemensam erfarenhet för hela gruppen ensamkommande. Ett exempel är en kille som varit på ett HVB-boende i drygt två år:

[...] vi alla som kommit hit, vi kommer ju med olika problem. Man har haft det tufft och man har kommit till ett nytt land, så man har varit med om mycket. Då känner jag att man vill ha personal som kan stötta en och som kan visa medkänsla och sympati.¹⁴⁵

En annan kille uttrycker det som att det funnits någon ”som verkligen hjälper och förstår vår situation”. Andra talar om ”någon som förstår mig”, ”ser mig”, ”ser hur jag mår”, ”stöttar till 100 %”.¹⁴⁶ Ibland berättar de intervjuade också om hur den nya kontakten utvecklats till långvariga, personliga relationer, som går långt utöver vad yrkesrollen som till exempel boendepersonal eller lärare kräver – närmast då till det vi i förra kapitlet kallade för en familjär relation.

Vad de ensamkommande säger är mycket tydligt och klart. Det som betytt mest för individens välbefinnande och utveckling är just detta att få förståelse och ett gott bemötande. Eller för att förtydliga utsagan att goda relationer är avgörande och en nyckel till integration: vad goda relationer betyder är mer precist sagt *empatiska relationer*. Som det verkar kan det till och med vara av större betydelse än att få professionell behandling. Det som framför allt värdesätts är den grundtrygghet, personliga anknytning och det förtroende som de goda relationerna medför.

Materialet visar att de ensamkommande oftast åtminstone vid något tillfälle får denna kontakt, främst tack vare personalen på HVB-boendet. När det fungerar som bäst arbetar personalen – vanligtvis en utsedd kontaktperson – medvetet relationsbyggande, visar medkänsla,

¹⁴⁴ Maria0012. Det är dock möjligt att eventuella ”interna” konflikter bland ungdomarna inte är så lätta att prata om. Vi ställde heller inga specifika frågor kring detta ämne, utan frågade mer allmänt kring deras umgängeskrets och sociala aktiviteter.

¹⁴⁵ Agneta 8.

¹⁴⁶ Karin5 m.fl.

skapar förtroende. Individen får då professionell omsorg. Arbetet gör en direkt och påtaglig skillnad för den ensamkommande, men även för hela integrationsprocessen i och med att individen hjälps till en betydligt bättre start i det nya landet än vad han eller hon skulle ha fått utan detta stöd.

I vissa fall beskrivs helt avgörande vändpunkter. En ung man berättar hur han kom till Sverige utan att kunna läsa och skriva, inte fick den hjälp han behövde i skolan eller något annat personligt stöd, mådde allt sämre och till slut inte ville leva vidare. Personalen på boendet uppmärksammade det, skickade honom till en psykolog, sedan fick han via sin gode man kontakt med en yrkesverksam person som lät honom följa med i sin vardag. Han började sjunga i en kör, må lite bättre, lärde sig så småningom det nya språket och fick ett arbete. Efter ett par år kunde han gå tillbaka till skolan igen och fullfölja sin skolgång. När han berättat om vad som hänt under de första åren i Sverige gör han följande reflektion:

[...] ibland man går ner i livet så att man mår dåligt, man går i väggen, man orkar ingenting. Och där gäller det, vem ska man träffa? Om man träffar rätt person som lyfter upp dig att gå vidare, då kommer det att gå jättebra. Men om man däremot inte får hjälp då kommer det att gå helt åt skogen.¹⁴⁷

Han bekräftar sedan att de nya kontakterna blev en vändpunkt i livet:

Det där gjorde att det vände och jag kom in i samhället. Du blir intresserad och får samtidigt beröm.

Dessa viktiga personer ger något mer än vad landsmän och boendevänner kan ge. Både vännerna och de viktiga personerna kan tillhandahålla ett emotionellt stöd, men de sistnämnda kan också vara ett vuxenstöd och leda individen in i såväl det nya samhällets vardagsliv som till offentliga arenor.

Mötesplatserna och hindren på vägen ut i samhället

Som vi har konstaterat utgör skolan och föreningslivet de vanligaste arenorna för möten med det svenska samhället. På fritiden är det främst genom olika former av sport och idrottande man möter andra. Det är i och för sig inte så konstigt att det förhåller sig på det viset. Ändå ser det ganska olika ut från boende till boende, från skola till skola, liksom ifråga om hur föreningslivet arbetar och är verksamt. Det varierar också beroende på de skillnader som finns mellan Söderhamn och Nordanstig i utbud och vad gäller föreningslivets omfattning.

Skolan har en självklart central betydelse som mötesplats helt enkelt eftersom de ensamkommande tillbringar det mesta av sin vardag där. Men som det har visat sig i intervjuerna är skolan ändå inte den primära mötesplatsen för att vidga kretsen till svenska ungdomar. Orsaken är åtskillnaden i särskilda klasser och, som i Nordanstig, olika skolor. Därmed möter de – igen – huvudsakligen landsmän eller andra nyanlända flyktingar. Kvar står läraren som den viktiga personen.¹⁴⁸

Det finns också en stark koppling mellan boendet och idrotten eftersom aktiviteterna enklast och oftast förläggs till det närmaste utbudet, det vill säga till fotbollsplanen, gymmet, idrottshallen, etc. Man spelar fotboll med de andra på boendet eller med landsmän utan att behöva vara organiserade i en förening. Några spelar också i en befintlig fotbollsklubb, ibland

¹⁴⁷ Kaj 9, jfr Mikael6.

¹⁴⁸ Några undantag och goda exempel nämns, bland annat särskilda projekt med gymnasieelever i Söderhamn.

tillsammans med svenska ungdomar, ”i svenska lag”, ibland i ”lag med bara asylsökande”.¹⁴⁹ Det förekommer alltså exempel både på hur fotbollen kan leda till en snabbare integration men även förstärka skillnader.

Kopplingarna till det övriga förenings- och kulturlivet är svagare, men visar som vi sett å andra sidan på en ganska stor bredd, alltifrån teaterprojekt till svenska kyrkans aktiviteter. Föreningslivets mötesplatser har överhuvudtaget varit viktiga för den enskilde och erbjudit uppskattade alternativ till just idrotten.

Sammantaget ges ändå en ganska entydig bild. För det flesta är det vanliga att de under en dag träffar andra ensamkommande och flyktingar i skolan, umgås på boendet och sedan på närmaste fotbollsplan. Mötesplatserna är då till största delen avskilda från samhället i övrigt och präglade av annorlundahet – av att vara ”ett annat ställe”, ”för invandrare”.

Det möte som visat sig vara svårast att få till stånd är vardagliga möten med ”vanliga svenskar”. Flera av de intervjuades utsagor tyder också på att de upplever att det är ett av integrationens huvudproblem. De ensamkommande säger samstämmigt att det är mycket viktigt och att de skulle vilja ha mer möten med svenskar, och helst då med svenska ungdomar. Men motsatsen förekommer också – några har berättat att de fått många och goda kontakter och inte heller tycker att det varit särskilt svårt att få den kontakten. Antalet ungdomar som har svenskfödda vänner, det vill säga de som beskriver något mer än en bekantskap, är dock litet.

Dessa undantag och stora skillnader i hur individerna upplevt möjligheterna till vidgade kontakter väcker en del frågor. Vad är det som ibland fungerar? Varför möts ensamkommande och svenska ungdomar vanligtvis inte? Går det att ändra på, så att de goda mötena blir fler och mindre slumpartade? Vilka är hindren och vilka är de positiva lärdomarna?

I intervjuerna finns ett antal tydligt utpekade hinder. Dessa hinder förekommer i första hand på HVB-hemmen och i skolan. Vi kan också se att det finns andra, mer diffusa hinder som till exempel har att göra med synsätt, rädslor och brister i mottagandestrukturen. För att försöka bringa klarhet i vad som kan hindra de ensamkommandes väg ut i samhället riktar vi nu fokus mot de hinder och problemområden som identifierats.

Personalomsättning och brutna kontakter

Även om flertalet av de intervjuade uppger att de åtminstone vid något tillfälle fått en bra kontakt och stöd finns det flera exempel på motsatsen och ganska många som säger att de inte har någon sådan kontakt fast de skulle önska det. Framför allt beskrivs blandade erfarenheter, det vill säga att de både fått ett empatiskt bemötande och blivit bemött på ett ”dåligt” sätt. Eller så har de förlorat en viktig kontakt. Ett exempel är killen som beskrev gruppens gemensamma erfarenhet och behov. När han får följdfrågan ”har du erfarenhet av att *inte* ha fått ett bra stöd” blir svaret:

Ja, alltså på det här boendet har det varit flertal personal som gått och kommit. En del har varit bra, snälla, de har visat sympati och så vidare. Men sen har det funnits de också som inte har varit så bra, som inte har bemött oss väl.¹⁵⁰

En del ungdomar har också erfarenheter av flera boenden och kan göra jämförelser och se skillnader. Den gemensamma nämnaren är, förutom att erfarenheterna varierar, att personal-

¹⁴⁹ Maria0014, intervju med tjänsteperson, Mikael 160831. Ungefär hälften spelar med ”svenskfödda” ungdomar. Jfr Jesper Fundberg, *Möten på fotbollsplanen. En studie av den mångkulturella idrotten* (Tumba: Mångkulturellt centrum, 1996).

¹⁵⁰ Agneta8.

omsättningen ofta varit stor och medfört problem. En av de intervjuade anmärker exempelvis att det är ”konstigt att man byter [personal] hela tiden”. Som vi redan tagit upp i kapitel 4 blir konsekvensen av personalomsättningen att kontakter bryts och går förlorade. Det finns även exempel på att personal inte engagerat sig i individerna, utan tvärtom undvikit ett ”alltför personligt” engagemang, på konflikter mellan personal och de ensamkommande, och på vad de intervjuade uppfattar som ett direkt dåligt, nedlåtande eller ”okänsligt” bemötande – det vi rubricerade som ”personalen som problematisk”.

Sammantaget med intervjuerna med tjänstepersonerna visar intervjumaterialet att HVB-hemmen i praktiken ofta, men inte alltid och inte på ett systematiskt sätt bygger goda, empatiska relationer. Det är tydligt att det inte finns ett likvärdigt bemötande. Det varierar som sagt betydligt såväl över tid som mellan boendena och boendeformer. HVB-hemmens funktion som mötesplats och social miljö blir därför svår att bedöma. Vad som tycks stå klart är de mycket väl *kan* fylla den funktionen, men att det förekommer åtskilliga hinder på vägen, som bland annat har att göra med frågor kring personalpolitik och organiseringen och ledningen av verksamheterna.

Personalomsättningen pekar också på ett närbesläktat problem, rörande personalens kompetens, utbildning och lämplighet ifråga om att hantera och bygga sociala relationer. Även på denna punkt brister det. Att döma av intervjuerna tycks en del av personalen varken ha rätt kompetens eller vara lämpade. De ger inte det emotionella stöd och den sociala omsorg de bör ge. Att så är fallet förklaras delvis av de stora svängningarna i mottagandets omfattning och av svårigheter att anställa, men beror sannolikt också på en mer generell brist på utbildning i social omsorg och yrkets relativt låga status.¹⁵¹

Ett ytterligare problem är att en del av de ensamkommande, trots att de inte varit mer än ett år i Sverige, flyttats mellan olika boenden och därmed förlorat kontakter och social trygghet. Detta brukar även i forskningen framhållas som en negativ faktor.¹⁵² Orsakerna finns då närmast i mottagningsstrukturens funktioner, som präglats av ständiga förändringar och omstruktureringar, och som inbegriper många aktörer och marknadslösningar med upphandlingar av boendeplatser i olika former och i andra kommuner.¹⁵³

Bristen på kontakter med svenska ungdomar

Som vi har sett så beskrivs skolans uppdelning i särskilda klasser för nyanlända elever som något övervägande negativt, just eftersom det hindrar möjligheterna till kontakter. Detta gäller både i Nordanstig och Söderhamn. En av de intervjuade menar att ”finns det ingen svensk, liksom det är jättedåligt”, en annan talar om ”den skolan som flyktingar går på, den skola som svenskar går”.¹⁵⁴ En kille som varit på ett boende i Söderhamn sedan förra hösten berättar:

*[...] det känns att vi är på en del av skolan och svensk eleverna är i en annan del av skolan. Det känns inte bra. Det känns att vi är nånting annat och dom är nånting annat. Och vi pratar mycket i skolan, med mina vänner om, och, hur ska vi hitta någon svensk. Eller varför dom gör så här. Men vi kan inte ställa frågor mot dom, fråga dom varför [...]*¹⁵⁵

¹⁵¹ Jfr Ingalill Stefansson, *Livsförståelsens språk i social omsorg* (CFL Söderhamn, 2016), s. 6–20.

¹⁵² I intervjuerna finns också exempel på de som av olika anledningar vill flytta.

¹⁵³ Vi återkommer till dessa orsaker i kapitel 7.

¹⁵⁴ Kaj2.

¹⁵⁵ Agneta3.

Möjligheten att skapa kontakt är i bästa fall begränsad till raster. Det är en källa till frustration men intresset för att få kontakt med svenskfödda ungdomar är mycket stort:

[...] ett exempel, när det är lunchtid i skolan och vi går till matsalen, det finns typ både svenskar och invandrare, så att man försöker och heja, även man hejat tio gånger, finns ingen, de tittar inte ens på oss så att de hejar inte tillbaka till oss.¹⁵⁶

Jag har inga svenska kompisar... jag tror de är rädda för oss och de har inte lätt att komma i kontakt med oss men jag vill gärna. Man måste pusha sig själv alltså att kunna lära sig komma i kontakt med dem.¹⁵⁷

Nu bor jag i Sverige och man måste komma in i samhället. Hitta några svenska kompisar, prata med dem, det är en bra träning för språket också, att komma in i samhället.¹⁵⁸

Som nämnts tidigare är det få av de nyanlända, som utvecklat vänskapsrelationer med svenskfödda ungdomar. Det är också vanligt att de ensamkommande uppger att de känner sig ensamma och alltså inte har lyckats skapa några nya mer djupgående kontakter. Under intervjuerna försökte vi utforska orsakerna till svårigheterna att etablera sådana relationer till jämnåriga svenskar. Flertalet utsagor från ungdomarna gick i riktningen:

Vi är ett gäng och svenskarna är ett gäng. En av de intervjuade förklarade: Man pratar men blir inte vänner, så att man vill hänga tillsammans.¹⁵⁹

Denna uppfattning var regelbundet återkommande och påvisar att det tycks vara ett stort steg mellan bekantskap och vänskap.

De nyanlända uttrycker även i relativt stor utsträckning tankar kring att de svenska ungdomarna inte är intresserade och inte vill ha kontakt med dem. En av de intervjuade kan exemplifiera denna relativt vanligt förekommande uppfattning när han säger:

Svenska ungdomar tittar inte ens på oss, [jag] tror inte de tycker om oss.¹⁶⁰

En annan av ungdomarna gav följande uttryck för denna upplevelse:

[...] dom [svenska ungdomar], dom använder dåliga ord [om oss] och sånt som dom tror vi inte förstår, fast vi förstår. Dom använder engelskt ord, eller riktigt svenskt ord, dom tror vi förstår inte [skratt] fast vi förstår vad dom säger.¹⁶¹

Utsagorna vittnar också om att de föreställer sig att svenska ungdomar upplever dem som farliga och annorlunda. Utsagor likt den följande var relativt vanliga under intervjuerna:

Svenskarna tycker vi är farliga, grymma eller konstiga, det finns sådana människor i hemlandet men jag är inte sån, de är rädda för oss [...].¹⁶²

Ett bärande tema under intervjuerna är också en form av upplevt förminskande från svenskar-
nas sida:

¹⁵⁶ Karin2, Karin3, Karin4, Karin5, Mari0013, Mari0012, Mika0016-1, Mika0016-2, Kaj6, Agneta4, Agneta5, Agneta6, Agneta7.

¹⁵⁷ Agneta2.

¹⁵⁸ Mika0014.

¹⁵⁹ Kaj5.

¹⁶⁰ Kaj5.

¹⁶¹ Kaj2.

¹⁶² Kaj6.

Det är viktigt att svenskarna inte ser den här personen som en efterbliven, alltså att man inte tänker att den här personen har kommit från ett efterblivet land utan att man tittar på vad personen har för förmåga [...].¹⁶³

Han fortsätter:

[...] kanske det finns svenskar som tror att man hade ingenting i [hemlandet] och [...] ingen kultur, och dom [medborgarna i hemlandet] vet ingenting om mänsklighet [...] Men det är inte så. Om man tänker på den gamla kultur som jag haft, och hur det samhället fungerar i vårt land. Alla problem är på grund av krig i vårt land och fattigdom.

Killen berättar att hans far läste dikter och texter från kända författare och filosofer i hemlandet samt lärde honom att ”prata” som han gjorde. Han avslutar med att säga:

Jag känner mig aldrig mindre än svenskarna.¹⁶⁴

En återkommande upplevelse de ensamkommande ungdomarna förmedlar under intervjuerna är känslan av utanförskap i förhållande till jämnåriga infödda svenskar. Många av ungdomarna gav uttryck för att de upplevde kontaktskapandet med svenska ungdomar som ensidigt eftersom de själva alltid var tvungna att ta första initiativet till kontakt, vilket exempelvis visade sig i skolan. En annan av de intervjuade ungdomarna beskriver det så här:

Ja, men så, svenskarna kommer aldrig till dig och börjar prata men då måste vi liksom gå till dom och sen börja prata med dom. Men sen, det funkar om man går till dom och pratar. Det är inte så att dom flyr [...]. Det är bara att våga lite och gå fram och börja prata om nåt och då liksom, man börjar känna varandra och sen blir lättare att umgås och prata.¹⁶⁵

Det är just detta fenomen som Ulrika Wernesjö kallat ”villkorad tillhörighet”. Det är även i hennes studie av ensamkommande på en mindre ort signifikativt att det oftast är upp till de nyanlända själva att ta kontakt.¹⁶⁶ Parallellt med svårigheterna att etablera vänskapsrelationer med jämnåriga svenskar uttrycker många av ungdomarna att de också upplever en stor välvilja från de infödda svenskarna. Följande utsaga från en av ungdomarna visar en återkommande uppfattning bland de nyanlända: ”En del är reserverade, men de flesta är väldigt snälla och möter mig med stor respekt och behandlar en precis som man vore svensk.”¹⁶⁷ En intressant aspekt i denna utsaga är att svenskarna upplevs vara reserverade jämfört med tidigare socialiseringsmönster i hemlandet, vilket är en vanlig uppfattning bland ungdomarna.

Intervjuerna pekar inte på några tydliga skillnader i beskrivningen av ungdomarnas sociala relationer i Nordanstig och i Söderhamn. Det man lite förenklat skulle kunna säga är att de ensamkommande ungdomarna relationsmässigt befinner sig i ett slags geografiskt och tidsmässigt avstånd mellan tidigare, nuvarande och framtida relationer. De är i ett socialt sammanhang och i ett skede i livet som inte är helt enkelt att hantera. Detta visar sig bland annat i att längtan till familj och längtan till kontakt med svenska ungdomar är centrala teman i deras berättelser.

¹⁶³ Agneta8.

¹⁶⁴ Kaj6.

¹⁶⁵ Mika0011.

¹⁶⁶ Wernesjö 2015, s. 461.

¹⁶⁷ Karin4.

Kulturskillnader och mötet mellan vi och dom

Vad som i den offentliga debatten sägs vara ett problem när det gäller att mötas som individer från olika länder är de kulturella skillnaderna och klyftan mellan vi och dom. Det rör sig då inte bara om språkförbistring utan, som en del ser det, om grundläggande olikheter som hindrar oss från att förstå dom, och dom från att förstå oss och från att anpassa sig till det svenska samhället. Som exempel på problemen anføres ofta hederskultur, könsroller och sociokulturellt utanförskap.

Intervjuerna i den här studien ger inga belägg för att detta skulle vara ett huvudproblem eller stort hinder för goda möten och integration. Inget i materialet talar överhuvudtaget för att ”dom” inte skulle vilja eller kunna möta ”oss” på ett sätt som överbryggar skillnaderna. Det som framträder starkast genom intervjuerna är i stället just viljan att mötas och ta sig förbi uppdelningen i vi och dom. Ingen av de intervjuade säger att de inte vill mötas eller inte skulle vilja komma in i det svenska samhället – det är tvärtom vad de helst vill och anstränger sig mest för.

De enda exempel som ges på en sådan bristande vilja är att ”vi” inte vill möta ”dom”. De ensamkommande har som vi sett berättat om hur de upplevt att svenskarna på olika sätt undvikit dem eller i enstaka fall varit hotfulla. Det uttrycks vanligast som att ”det känns som om dom inte vill träffa oss”, men också i hur de märkt av rädslor för det främmande eller ”farliga”.

Mycket av det som framkommit i intervjuerna talar ändå för att ensamkommande trots allt får en relativt bra tillgång till transkulturella möten och kännedom om det svenska samhället, och därför inte heller själva ser skillnaderna som ett problem. Några menar exempelvis att de som bor i familjer har svårare att komma in i samhället, just på grund av att de inte möter svenskar lika mycket. Det ges också åtskilliga exempel på hur kulturella skillnader kan överbryggas. Dessa exempel visar att skillnaderna inte måste vara ett hinder och att problemet därför i själva verket just är bristen på möten.

Här kan vi skilja på bättre och sämre möten beroende på graden av ömsesidig förståelse och förändring. Det går att sammanfatta som att när vi förstår den andres situation, behov och tankesätt kan vi också komma fram till det bästa mottagandet, och när den andre på djupet förstår det nya samhället kan denne anpassa sig på det sätt som fungerar bäst. Till exempel resonerar den unge mannen som berättade om hur livet vände så här, när han får frågan om varför många säger att det är svårt att få kontakt med svenskar:

[...] för dom här ungdomarna handlar det om kulturskillnad. För mig personligen är det inte svårt. Jag har jättemånga svenska kompisar och det handlar om hur långt man har kommit in i samhället. Och det är viktigt också till exempel om jag bara går på SFI och bara träffar nyanlända och vi spelar till exempel ingen fotboll, spelar inte på någon gitarrkurs, jag har ingen kontakt med svensk [...] Då gäller det att jag är intresserad att umgås med folk, då ska jag engagera mig i en förening [...] så kommer jag att träffa många där. Det är många som tycker likadant och då berättar man, jamen den där personen tycker lika som mig, då kan vi börja umgås och visa intresse.

Han menar att det som är svårast att förstå är skillnaderna i vilken betydelse de sociala relationerna har. Skillnaderna brukar förklaras med att det svenska välfärdssystemet i princip gör familjeband och personliga lojaliteter betydelselösa, medan motsatsen råder i länder med hederskultur. Han beskriver det som att svenskar ”är lite kalla”, men har en grundtrygghet, och som att man i hemlandet lever ”våldigt tajt med varandra”, men också är beroende av rela-

tionerna för sin överlevnad. I Sverige finns det ”mat på bordet och tak över huvudet” även utan starka familjeband:

Man är inte beroende av sin pappa och mamma så att man går där och knyter kontakter. Men när det gäller mellan oss är det väldigt tajt, och kultur är väldigt viktigt i familjen, jästeviktigt liksom [...] Så har man inte lika tajt som i Afghanistan eller Pakistan eller Iran, och det är det man missförstår mest när man kommer, till exempel om man inte kommit långt i samhället eller om man inte har förståelse för hur det fungerar [...].

Skillnaderna utgör alltså ett hinder – en problematisk skillnad – för möten och integration endast så länge som den djupare förståelsen saknas: när ”man missförstår”. Man ser då inte hur man kan mötas, vilket kan tolkas som ointresse eller ovilja. Första steget bort från missförståelse är intresset och engagemanget. Sedan kan individen – som den unge mannen – se skillnaden från båda hållen, tala om ett både och, och lösgöra sig från ensidigheten. På så vis har han kommit förbi skillnaden. Samtidigt finns det ändå ett ”oss”, en bibehållen fast öppen och förhandlingsbar skillnad. Så har han också själv blivit ett gott exempel på det lyckade mötet och arbetar idag ideellt för att skapa nya arenor för just ”blandade” möten.

Tjejen som i kapitel 2 beskrev hur hon kände att hon ”inte är tjej här i Sverige” har gjort en liknande resa, där det blir tydligt hur könsrollerna kan ändras och förhandlas om. Hennes vidgade sociala relationer överskrider de olika nationaliteterna: ”Om man blir vän bryts alla spärar, skillnader spelar ingen roll”.¹⁶⁸

Det här är alltså exempel på hur de ensamkommande aktivt söker sig ”utåt” och genom att bygga nya relationer vidgar kretsen även kulturellt sett. Exempel på motsatsen – att de skulle vända sig ”inåt” för att skapa sociala sammanhang byggda på den egna kulturen eller nationaliteten – förekommer inte alls.

Den mellanmännsliga dimensionen och förutsättningarna för goda möten

Viktiga nycklar till inkludering i det svenska samhället sägs ofta vara språket och att få en anställning där svenskar också arbetar. Långtidsuppföljningar som gjorts av ensamkommande ungdomars sociala umgänge efter cirka tio år visar dock att få av dem utvecklat vänskapsrelationer på ett djupare plan med infödda svenskar trots att de tillägnat sig språket och fått anställningar.¹⁶⁹ Det finns i stort sett inga vetenskapligt underbyggda utvärderingar av olika aktiviteters effekter på inkluderingen av nyanlända ungdomar i Sverige. Det är därför angeläget med en kritisk reflektion kring vad som främjar inkludering som motvikt till att bara göra mer av det som redan görs.

Utifrån tongivande forskning inom området socialt arbete i Sverige¹⁷⁰ ter det sig naturligt att lyfta relationen och tilliten mellan människor som grundförutsättningar i allt förändringsarbete bland människor. Inkludering av nyanlända i det svenska samhället är i alla avseenden ett förändringsarbete, då det krävs förändrade synsätt, tankar och förståelse både bland nyanlända och infödda svenskar för att nå resultat. Detta kan leda oss till en reflektion kring hur

¹⁶⁸ Mari0012.

¹⁶⁹ Se t ex Hessle, *Ensamkommande men inte ensamma*, eller A-M Wallin & G Ahlström, “Unaccompanied Young Adult Refugees in Sweden, Experiences of their Life Situation and Well-being: A Qualitative Follow-up Study”, *Ethnicity and Health*, 10(2), (2005), 129–144.

¹⁷⁰ Se t ex Anders Bergmark, Åke Bergmark & Tommy Lundström, *Evidensbaserat socialt arbetet – Teori, Kritik, Praktik* (Stockholm: Natur & kultur, 2011) eller Anders Bergmark & Tommy Lundström, *Socialstyrelsen, dronten och den evidensbaserade praktiken* (Socialvetenskaplig tidskrift, nr 3, 2011).

synsätt och tankefigurer bland ensamkommande ungdomar och infödda svenskar påverkar deras mellanmännsliga möte. Det är då rimligt att väga in förekomsten av både en intellektuell och känslomässig dimension i detta möte. Den intellektuella dimensionen handlar om våra tankar, kunskaper och förståndsmässiga analyser. Den känslomässiga dimensionen inrymmer hur vi berörs som människor, vad vi vill ge varandra, och inte minst hur inblickarna i varandras liv på ett djupare plan påverkar vår egen ”inre värld”. Mötet blir då, som vi sett, empatiskt.

De flesta människor anser att värdefulla relationer som burit över tid också innehåller en känslomässig dimension och ett jämbördigt utbyte. Detta talar som sagt för att vi bör se närmare på vilka förutsättningar som krävs för att sådana möten ska uppstå mellan ensamkommande ungdomar och människor med förankring i det svenska samhället.

För att närma oss denna frågeställning kan vi låna några begrepp av den engelske barnläkaren och psykoanalytikern Donald Winnicott. Winnicott använder begreppet *mellanområde* i sin förståelse kring de förutsättningar som krävs för ett gott möte mellan människor. Han tänker sig att mötet måste ske i ett gemensamt mellanområde, eller som han också uttrycker det mellanrum, där människor möts, leker, pratar och utforskar världen tillsammans. Winnicott benämner också mellanområdet för det *potentiella rummet* eftersom det innehåller möjligheter till utveckling, förändring och kreativa processer. Utgångspunkten i Winnicotts resonemang kring det potentiella rummet är att det ska ses som en ”variabel faktor”, då exempelvis graden av tillit påverkar dess förutsättningar för både upprättande och utveckling.¹⁷¹

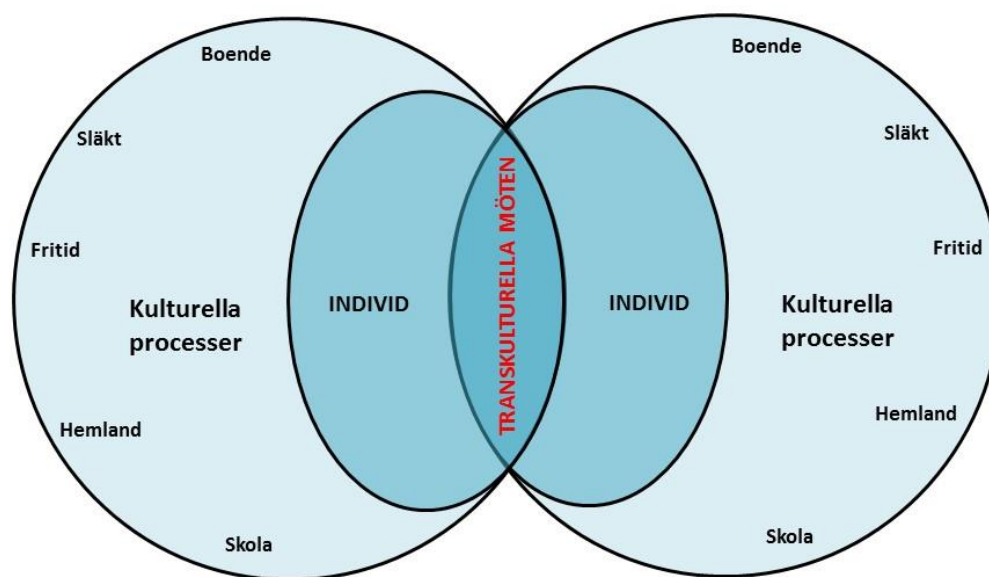
Winnicotts tankar tangerar på flera sätt existensfilosofiska teorier kring betydelsen av mellanmännsliga möten och ”äkta” dialoger. Martin Buber har exempelvis påvisat hur dessa möten utgör en särdimension i tillvaron, som möjliggör djupgående gränsöverskridanden mellan individer.¹⁷² På ett liknande sätt analyserar filosofen Peter Kemp hur en ”dialog mellan kulturer” kan vara möjlig just tack vare förmågan att vara öppen för andra och för ”förhandling” – precis som i exemplet ovan med den unge mannen som inte tycker att kulturskillnaderna behöver vara ett problem.¹⁷³

Med hjälp av dessa begrepp och teoretiska perspektiv kan vi dra slutsatsen att goda, empatiska och vidgande möten förutsätter att människor i det nya samhället och de ensamkommande ungdomarna är beredda att tillsammans stiga in i ett mellanområde eller särdimension där omförhandlingar av synsätt och utgångspunkter kan ske i alla riktningar. Gärna då på ett lekfullt och kreativt sätt. Ett inte allt för djärvt antagande är att sådana möten utgör en förutsättning i alla reella, ömsesidiga och framgångsrika inkluderings- och integrationsprocesser. Figuren nedan visar de bärande tankegångarna kring det mellanmännsliga mötet som ett överbryggande möte.

¹⁷¹ Winnicott, Donald, *Lek och verklighet* (Stockholm: Natur & Kultur, 1971/2003), s. 15–162.

¹⁷² Martin Buber, *Det mellanmännsliga* (Ludvika: Dualis Förlag, 1954/1995).

¹⁷³ Peter Kemp, *Världsmedborgaren* (Bokförlaget Daidalos 2005), s. 64.

Möten mellan individer i det gemensamma mellanområdet.

Frågan är hur vi på bästa sätt kan främja det mellanmännsliga mötet där relationer och tillit utvecklas mellan de nyanlända ungdomarna och infödda svenskar i Söderhamn och Nordanstig. Sannolikt är det viktigare att uppnå de rätta förutsättningarna för detta möte, än vilka konkreta aktiviteter som utförs. Det är heller inte ur ett integrationsperspektiv av primärt intresse hur många aktiviteter som genomförs, utan just vilken tillit och vilka relationer som uppstår mellan svenskar och nyanlända. Det ankommer på mötets kvalitet och fordras därmed att både det sociala arbetet och överhuvudtaget arbetet med integrationen organiseras och tydligt inriktas mot detta mål.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Jfr. Stefansson, *Livsförståelsens språk i social omsorg* (Söderhamn: CFL 2016).

6. Hopp och tvivel – om framtiden, studier och jobb

Agneta Morelli

Tidigare forskning visar, att ensamkommande barn generellt har en positiv inställning till skolan och att skolan ses som viktig. Det förklaras ofta med att ungdomarna har en tro på att utbildning är vägen till en bra framtid.¹⁷⁵ Följaktligen är de ofta mycket motiverade till att gå i skolan och de prioriterar skolan. Skolan ses av dessa ungdomar både som en framtidsinvestering och som en social arena.¹⁷⁶ Som vi sett ovan bekräftar våra intervjuer dessa resultat.

Skolan gör vardagen meningsfull och blir därigenom motiverande. Dock visar det sig att motivation och ambition snabbt kan övergå till uppgivenhet och tvivel då olika former av motgångar upplevs som allt för stora, vilket också bekräftas i vår undersökning.¹⁷⁷ Dessa motgångar kan handla om psykisk ohälsa, kunskapsmässiga svårigheter och hinder i skolsystemet.¹⁷⁸ Ungdomarnas beskrivning av att inte känna sig helt delaktiga i skolan och att inte känna en tillhörighet med de svenska eleverna, kan vara en annan bidragande faktor, även om det inte uttryckts som en direkt orsak i deras berättelser.

Många av ungdomarna pratar om att studera vidare som en självklarhet. De ger uttryck för en stark drivkraft för fortsatt utbildning. Resultatet stämmer också här väl överens med tidigare forskning.¹⁷⁹ Bland de intervjuade som är asylsökande finns en uttryckt osäkerhet om hur framtiden kommer att se ut, samtidigt finns en målmedvetenhet och en övertygelse om att utbildning är nyckeln till arbete och vägen till ett gott liv i det nya landet. Så här säger två unga män:

Alltså jag är medveten, jag kämpar på just nu att klara alla ämnen. Men det är för tidigt att bestämma mig vad jag ska satsa på i framtiden. Vill mycket gärna fortsätta gå i skolan. Jag kommer göra mitt bästa.¹⁸⁰

Man vet inte nånting om framtiden eller vad som komma skall så att säga. Men än så länge är man här. Så jag får väl va här än så länge, så planen är att utbilda mig till en sjuksköterska.¹⁸¹

I en studie från 2012 om bemötandet av ensamkommande flyktingbarn i Gävleborgs län beskriver ungdomarna själva en stor vilja och ambition att arbeta. De påtalar vikten av att ta tillvara på de tillfällen som ges och att de är beredda att anpassa sig till det svenska samhället.¹⁸² Även det stämmer väl överens med det som kommit fram i den här studien, som visar att ung-

¹⁷⁵ Socialstyrelsen, *Ensamkommande barns och ungas behov*. Se även SKL, *Röster från ensamkommande barn – Ett projekt med samverkansperspektiv* (2014).

¹⁷⁶ Backlund et al., *Ensam och flyktingbarn*.

¹⁷⁷ Dialogseminarium i Bollnäs 2016-12-09.

¹⁷⁸ Hesse, *Ensamkommande men inte ensamma*.

¹⁷⁹ Socialstyrelsen, *Ensamkommande barns och ungas behov*, s. 24. Se även SKL, *Röster från ensamkommande barn*, s. 22.

¹⁸⁰ Mika16.

¹⁸¹ Mika0016-2.

¹⁸² Karsbo, *Bemötandet av ensamkommande flyktingbarn i Gävleborgs län*.

domarna har tankar om en framtida yrkesroll. Det finns en vilja att arbeta med ett visst yrke och för många, att studera vidare på högskola eller universitet.

De flesta av ungdomarna har en idé om vad de vill jobba med i framtiden. Idéerna och tankarna är väldigt olika vad de gäller yrkesval, allt ifrån att bli mekaniker till fotbollsproffs. En flora av olika professioner nämns, andra exempel är advokat, läkare, polis, bilmekaniker, snickare, förskollärare, pilot, tandhygienist, sjuksköterska och tolk. Ett antal intervjuade ungdomar, både i Nordanstig och i Söderhamn, har en mycket exakt uppfattning om vilket yrke de vill ha i framtiden. De har också ofta en tydlig plan för vilka steg som måste tas för att nå målet.¹⁸³

Det finns också några ungdomar som fått uppehållstillstånd och inte har en aning om vilka ämnen de vill studera eller vilket yrke de vill välja i framtiden. Intervjuerna visar dock inte på några tydliga orsaker till att dessa personer saknar en klar framtidsvision kring studier eller arbete.

Möjligheten till en praktikplats eller ett sommarjobb under asyltiden efterfrågas av några ungdomar som menar att det skulle vara en värdefull möjlighet att snabbt komma in i det svenska samhället.¹⁸⁴

*Jag ville gärna komma in i samhället, jag vill stå på mina egna ben, jag vill utveckla, jag vill komma in i samhället. Det är [det] enda jag vill på min fritid göra.*¹⁸⁵

Vi såg i kapitel 4 att många ungdomar trivs och skulle vilja stanna på orten. Det här resultatet är oftast kopplat till om det finns möjligheter till arbete.¹⁸⁶ För många ungdomar spelar det mindre roll var de bor geografiskt så länge det finns möjligheter till studier och/eller arbete:¹⁸⁷

*[...] men jag har inga planer att flytta härifrån just nu. Så länge jag får något jobb så det, självklart att jag vill bo kvar här i Söderhamn. Jag känner folk här, jag har kompisar här, så det här känns som hemstad nu.*¹⁸⁸

*Om hittar jobb här i Söderhamn så skulle självklart vilja stanna här. Men om inte hittar jobb här så försöker någon annanstans, i Uppsala, Göteborg eller Stockholm. Men jag vill jobba där, men jag vill bo här.*¹⁸⁹

Det är ett fåtal ungdomar som är helt säkra på att de vill flytta till en större stad. I det här avseendet finns inga skillnader mellan kommunerna. Som vi har sett är en orsak att de som vuxit upp i en stor stad menar att de trivs bättre i den miljön även i Sverige. Den andra orsaken är att det finns bättre möjligheter till studier och arbete i en större stad.¹⁹⁰

Några ungdomar uttrycker en tacksamhet till Sverige och säger att de vill ge något tillbaka till det svenska samhället eftersom de fått chansen till ett bättre liv och förmånen att studera här. En ung man säger exempelvis att han vill hjälpa andra flyktingar som kommer till Sverige i framtiden genom att bli advokat, en annan överväger att själv arbeta på HVB-hem för ensamkommande flyktingbarn och några vill även arbeta som tolkar för att underlätta för andra flyktingar som kommer till Sverige.¹⁹¹

¹⁸³ Karin2, Karin3, Kaj 3, Mari0013, Mika14, Mikael16-2.

¹⁸⁴ Mari0013, Mari0023, Agneta8.

¹⁸⁵ Mari0012, Mari0023, Agneta3, Agneta8.

¹⁸⁶ 12 unga stannar helst, men ser arbete som en förutsättning.

¹⁸⁷ Mika0016-1, Karin2, Karin3.

¹⁸⁸ Mika0011.

¹⁸⁹ Karin5.

¹⁹⁰ Mika0015, Kaj1, Kaj7A, Agneta1, Agneta3, Agneta8.

¹⁹¹ Mika0015, Karin5, Agneta1, Agneta7.

Dessutom vill jag hjälpa nya flyktingar. Jag vill börja tolka också så att jag kan hjälpa dem och vägleda dem. Jag vill inte få bidrag från Socialen, det tycker jag inte om [...] jag fick en särskild känsla när jag åkte till Stockholm och såg hur fin staden var, hur stor den var och jag vill gärna flytta dit. Det är liksom det enda som jag kanske inte varit nöjd med.¹⁹²

För att i framtiden bli en del av det nya landet anser flera av ungdomarna att information om det svenska samhällets kultur, traditioner, lagar och regler är det första och viktigaste steget. Det är framför allt skolan och HVB-hemmen som förmedlat dessa kunskaper genom bland annat undervisning, aktiviteter och studiebesök, och som ungdomarna därför framhåller som viktigast för dem i det sammanhanget. En kille beskriver det till exempel på följande sätt:

Alltså, det är svensk lagen, du vet varje land har deras egna lagar och regler. Det blir svårt om man gör nåt misstag, om man inte kan lagar och regler då blir lite svårare. Så jag tror lagen är viktigast [...] Vi får ju faktiskt information från vår lärare, ibland väldigt bra information. Hon berättar om lagar och regler här i Sverige, hur det fungerar här.¹⁹³

Som vi sett förklaras ofta orsaken till flykten med att ungdomarna själva eller någon i familjen inte längre såg en framtid i hemlandet. Familjerna har fått utstå mycket svåra förhållanden och till slut har ungdomen själv eller någon annan i familjen fattat beslut om att riskera flykten i förhoppning om en meningsfull framtid. Ungdomarna beskriver att de själva inte såg några framtidsutsikter för ett gott liv och inte heller några möjligheter till personlig utveckling i hemlandet.

Vad gäller framtiden i form av en lyckad etablering i Sverige har Hessle identifierat tre vändpunkter; medborgarskap, sysselsättning (studier eller arbete) och etablerade samlivsförhållanden. Alla tre vändpunkter är något som ungdomarna i förstudien knyter an till när de beskriver sina drömmar och förhoppningar om framtiden.¹⁹⁴ På ett djupare plan har flykten handlat om att lämna en tillvaro utan framtid för att komma till ett land och en ny livssituation där de kan se att de överhuvudtaget *har* en framtid.

Det har tidigare klargjorts att de ungdomar som fortfarande inte fått ett besked i asylansökan upplever oro. De förmedlar också självklart en ovisshet om framtiden och lever med både hopp och tvivel i sin vardag om hur tiden framåt kommer att utvecklas. Ovissheten hanteras på olika sätt. En del av ungdomarna håller sina tankar om framtiden på avstånd, medan andra bevarar sina drömmar och förhoppningar: ”Jag har drömmar men jag vet inte om jag kommer att kunna uppfylla dem”.¹⁹⁵

Av de ungdomar som fått uppehållstillstånd ser de allra flesta generellt positivt på framtiden i Sverige. De beskriver att de vill känna sig som en del av samhället, ha en tillhörighet och menar att de vill leva som de flesta andra. De önskar sig ett jobb att gå till, ett hem och kanske att kunna bilda familj en dag.

Jag kommer leva som alla andra, snart jag kommer bli arton, skaffa mig nån bostad, nånstans och bo. Jag kommer leva som alla andra.¹⁹⁶

¹⁹² Agneta7.

¹⁹³ Mika0016.

¹⁹⁴ Hessle, *Ensamkommande men inte ensamma*, s. 143.

¹⁹⁵ Karin1.

¹⁹⁶ Mikael15.

7. Se ungdomarna! Tjänstepersonernas erfarenheter av arbetet med mottagande och integration

Mikael Vallström

Efter att ha tagit del av ungdomarnas egna perspektiv och upplevelser vänder vi nu blicken mot tjänstepersonernas syn på mottagandet och integrationen av de ensamkommande. Meningen är att de båda perspektiven ska kunna komplettera varandra och ge en så fullständig helhetsbild som möjligt, där det också blir tydligt vad det ena perspektivet kan tillföra det andra och ifall det ges olika beskrivningar och synpunkter på verksamheterna.

Eftersom Söderhamns kommun har längre erfarenhet av och en större organisation för mottagande och integration har vi intervjuat fler tjänstepersoner i Söderhamn än i Nordanstig. Intervjuerna i Nordanstig omfattar fyra enhetschefer för HVB-boenden, en rektor och en regional samordnare. I Söderhamn är det sammanlagt femton personer som intervjuats, varav åtta arbetar med ledning, utveckling och samordning och sju utgör personal inom socialtjänst, boende och skola. Några av dessa personer har varit med från början (2007) och har alltså arbetat med ensamkommande i nästan tio år.

Syftet med att göra intervjuerna var dels att få bakgrundsinformation om mottagandet, dels att få veta vilka erfarenheter tjänstepersonerna gjort och hur de ser på mottagandet och integrationen av ensamkommande i respektive kommun. Personerna intervjuades i ett skede – från maj till oktober 2016 – när mottagandet hade minskat tämligen drastiskt i omfattning och när en förändrad, mer restriktiv flykting- och integrationspolitik börjat tillämpas.

Mitt intryck är att de intervjuade är mycket kunniga och har en genomtänkt, väl grundad syn på sitt arbete. Det är också tydligt att tjänstepersonerna har ett stort personligt engagemang, ett patos och en god vilja att hjälpa de ensamkommande. Flera uttrycker det som att de har valt sitt arbete för att ”vara med och bidra” och för att ”göra något för flyktingar” och ser arbetet som meningsfullt och viktigt.¹⁹⁷ De berättar öppet om hur verksamheterna fungerar och har synpunkter på vad som varit problematiskt eller fungerat bra. Tjänstepersonerna idealiserar inte heller gruppen ensamkommande, utan talar rakt på sak om ungdomar som missköter sig, om konflikter och kulturella skillnader.

På det hela taget ger de intervjuade tydliga och klara besked om vad de anser vara ett bra respektive dåligt mottagande, liksom om vad som hindrar respektive främjar integrationen. En gemensam uppfattning är att det gjordes en del misstag i början av mottagandet och att det då fanns ett annat synsätt. Det beskrivs bland annat som att arbetet på de kommunala boendena präglades av ett ”risktänk”, mer var av karaktären ”hotellservice” än vård och omsorg, och att det blev en olycklig uppdelning i ”vi och dom”.¹⁹⁸ Synsättet förklaras som ett arv från HVB-formen och ett utslag av osäkerhet kring hur gruppen ensamkommande skulle hanteras, men kontrasteras samtidigt mot att många betonar att man i arbetet kommit att lägga alltmer vikt vid att bygga sociala relationer och i första hand se de ensamkommande som ”vanliga ungdomar”. Mottagandet anses allmänt – men inte av alla – som något kommunerna klarat för-

¹⁹⁷ Intervjuer med enhetschefer 160602 och 160608.

¹⁹⁸ Intervju med enhetschefer i Söderhamn och Nordanstig 160608 och 160826.

hållandevis bra, medan integrationen ses som en betydligt svårare fråga där det återstår mycket att göra.

Vad tjänstepersonerna generellt ser som de största hindren för integrationen kan kortfattat sammanfattas i följande punkter:

- En stor brist på naturliga möten med ”vanliga svenskar”.
- Det omgivande samhällets och svenskarnas rädslor för de ensamkommande.
- De ensamkommandes psykiska mående, som påverkas negativt av framför allt långa väntetider och ovisshet om de får stanna i landet, men även av brister i vård och omsorg.
- En överbelastad socialtjänst och stor personalomsättning och/eller brist på lämplig personal på HVB-hemmen som bland annat medfört en bristfällig hantering av personärenden och otillräcklig omsorg.
- Systemfel som innebär att de ensamkommande inte ges lika förutsättningar och att de avsatta pengarna inte alltid används till integration. (Detta är den samlade slutsatsen av vad som hände hösten 2015.)
- Den mer restriktiva flykting- och integrationspolitiken får redan nu allvarliga och negativa följder både för enskilda individer och för integrationen i stort.

Vad som främjar integrationen anses allmänt vara:

- De möten som trots allt äger rum. Att ”våga mötas” och att det blir ”mer blandat” leder både till bättre och snabbare språkinläring och till att de ensamkommande fortfarande kommer in i samhället. Här lyfts ofta föreningslivets arbete med integration som goda exempel.
- Att först och främst se individen och dennes behov och personliga egenskaper – det vill säga före det att man ser till kulturen, språket eller tillhörigheten till gruppen ensamkommande.
- Att inte bara se de ensamkommande som hjälpbehövande ”offer” utan också som resursstarka, ambitiösa och angelägna om att så fort som möjligt integreras i samhället. De kan då bli en resurs både för lokalsamhällets utveckling och för ett förbättrat integrationsarbete.
- Att bygga sociala relationer och att de ensamkommande har tillit och förtroende för de som arbetar med mottagande och integration.
- Ett resursstarkt HVB-boende som ger tillräckligt stöd och arbetar målmedvetet med integration.
- Bra samarbete och samverkan mellan de parter som arbetar med ensamkommande och överhuvudtaget i samhället. Ett gemensamt ansvarstagande med en tydlig ansvarsfördelning.

I intervjuerna förekommer huvudsakligen uppgifter om hur det förhåller sig på HVB-boendena, inom socialtjänsten, i skolan samt om hur samhället runt omkring påverkar arbetet. Det sägs ganska lite om gode män och Migrationsverkets roll. Det kan också noteras att, tvärt emot en allmän och vanlig uppfattning, anses varken kulturskillnader eller rasism utgöra några större hinder för integrationen. De intervjuade är som sagt i stort sett överens om de ovanstående punkterna. Men det förekommer också delade meningar, framför allt ifråga om vad som görs i praktiken och om hur långt kommunerna kommit på vägen till ett bra mottagande.

En både samstämmig och motsägelsefull bild

I Söderhamn ger intervjuerna en både samstämmig och motsägelsefull bild. Det finns en ganska stor samstämmighet ifråga om vad som fungerar bra och om vad som är integrationens huvudproblem. Men det har även visat sig finnas delade meningar och skiftande, ibland motsägelsefulla beskrivningar. Å ena finns de som menar att kommunen lyckats mycket bra med mottagandet, å andra sidan de som har kritiska synpunkter och påtalar allvarliga brister i kommunens verksamheter.

Vad de intervjuade är mest oeniga om är hur det förhåller sig i praktiken ute på kommunens HVB-boenden. Beskrivningarna pendlar mellan att vara såväl mycket positiva som starkt kritiska. Kritiken riktas då också mot hur själva organiseringen och ledningen av mottagandet har fungerat, till exempel när det gäller att ta tag i och lyfta förekommande problem. Meningarna går även isär ifråga om på vilket sätt och i vilken omfattning mottagandet förändrats, om det utvecklats på ett positivt sätt eller inte, och om det finns en bra eller bristfällig samverkan med en tydlig ansvarsfördelning.

Mottagandet beskrivs i allmänhet som något kommunen fått bygga upp på egen hand – en av de som varit med från början uttrycker det som att ”vi har byggt vägen samtidigt som vi färdades på den”.¹⁹⁹ Kommunen har som sagt kommit fram till en egen modell – ”Söderhamnsmodellen” – där boendet satts i centrum, vilken sedan utgjorde en av förebilderna till ”Gävleborgsmodellen”.²⁰⁰ Beskrivningen av mottagandet rymmer både en viss stolthet och en kritisk synpunkt. Stoltheten ligger i uppfattningen att man i kommunen trots allt kommit fram till en unik modell eller till och med ”har kommit längre” och ”är i framkant”.²⁰¹ Kritiken ligger dels i synpunkten att det saknats riktlinjer, kunskaper och adekvata utbildningar, och därför varit oklart vilka organisationsformer som är bäst, vilken kompetens som behövs i arbetet och hur det ska inriktas.²⁰² Det är dels också en kritik mot att arbetet inte tagits på allvar och förstått fullt ut, varken i kommunen eller mer allmänt i samhället. Som tjänstepersonerna beskriver det har arbetet haft en lägre status och de har fått ta hela integrationsansvaret, trots att integrationen borde vara, som flera säger, ”allas ansvar”.²⁰³ Många betonar att det varit svårt att få gehör och förståelse för arbetet i kommunledningen, bland personalen framhålls därtill att det har funnits en bristande förståelse även i den närmaste ledningen, det vill säga bland enhets- och förvaltningschefer.

Vad som kan konstateras är att mottagandets former och inriktning ändrats åtskilligt under årens lopp, bland annat på grund av omorganiseringar och särskilda satsningar på vissa delar av arbetet. Sedan finns det många synpunkter på de olika lösningarna och skälen till förändringarna. Tjänstepersonerna är som sagt i allmänhet ense om att tidigare lösningar inte alltid varit lyckade, och om att arbetet ska vara mer inriktat mot att se till individen och dennes behov. Frågan är vad som verkligen hänt. Några av cheferna menar att HVB-hemmen förändrats i grunden, i just en sådan mer individanpassad riktning:

Det är ett paradigmskifte. Det var inte HVB-hem i starten, utan mer typ hotellservice, se till att det finns mat på bordet. Idag är det mer vård.²⁰⁴

¹⁹⁹ Intervju med tjänsteperson 160527.

²⁰⁰ Morelli, *Ensamkommande barn & ungdomar – Gävleborgsmodellen*.

²⁰¹ Text intervju med verksamhetschef 160810.

²⁰² I intervjuerna framhålls text att ”vi fick börja från noll”, ”har byggt på studiebesök”, ”gjort egna utbildningar”.

²⁰³ Text ”man har inte vetat vad man beslutat om”, ”vi har inte fått gehör”.

²⁰⁴ Intervju med enhetschef i Söderhamn 160608. Intervjuerna med tjänstepersonerna har inte spelats in. Citaten bygger på anteckningar som gjordes vid intervjutillfället.

Från början tyckte man annorlunda. Att se barns perspektiv är bättre. Vi har gått från styrt, ”ska göra lika”, till att vi ser mer till behov av mänskligt stöd. ... Det var från början [synsättet att] ”var inte för personlig”, men det blev en uppdelning i ”vi-dom”. Daglig omsorg är viktigast.²⁰⁵

Cheferna menar också att förändringarna medfört en större trivsel:

De bryr sig mycket om varandra. Skapar en läkande miljö tillsammans. Ingen ville flytta [förra hösten], trots att det var knökfullt.²⁰⁶

Bland personalen framhålls å andra sidan att förändringarna inte alltid blivit till det bättre och att problemen varit större och allvarigare. En av de intervjuade säger att ungdomarna blivit ”ensamlämnade”, eftersom de alltid satts på undantag och inte betraktats som ”lika värda som vanliga barn”.²⁰⁷ I en annan intervju beskrivs det på ett likande sätt:

Man exkluderar gruppen [ensamkommande] ur gruppen barn. De hade egna mål.²⁰⁸

Personen uppger att målen har skrivits om så att de ensamkommande numera har samma mål i vårdplanerna som andra barn, men tillägger att det blev ”tydligt att ensamkommande var ’något annat’”. Samma person beskriver återkommande brister i både mottagandet på kommunens boenden och i socialtjänstens handläggning och menar att dessa brister framför allt beror på att ledningen inte tagit tag i eller förstått problemen, och inte heller lyssnat på personalens synpunkter.

Brister i mottagandet

Så gott som samtliga intervjuade – såväl chefer som personal, såväl i Söderhamn som i Nordanstig – påtalar problemet med en överbelastad socialtjänst. En tidigare socialsekreterare (numera enhetschef) talar exempelvis om en ”sinnessjuk arbetsbörda”, andra beskriver svårigheter att rekrytera socialsekreterare, och ett stort tapp av kompetent och erfaren personal.²⁰⁹ Socialtjänsten ska också ha varit underbemannad under lång tid och inte kunnat göra ett fullgott arbete, vilket också fått konsekvenser för de ensamkommande. Enligt personalen blir följden bristfälliga utredningar och att de inte hinner göra uppföljningar utan får ägna tiden åt att ”släcka bränder”.²¹⁰

För att försöka råda bot på problemen har man både i Söderhamn och Nordanstig tagit in konsulter och/eller personal från andra verksamheter inom kommunen. Situationen tycks ha blivit bättre, men flera anser att den fortfarande är mycket allvarlig och ett stort bekymmer. Flertalet av tjänstepersonerna efterlyser bättre villkor och arbetsmiljö. I Söderhamn framförs synpunkten att just arbetet med ensamkommande dessutom har lägre status i jämförelse med ”vanlig socialtjänst”, att verksamheten blivit åsidosatt och haft mindre resurser, trots krävande ärenden och en speciell handläggning med särskilda hänsynstaganden och en annan beslutsgång.²¹¹

²⁰⁵ Intervju med enhetschef i Söderhamn 160615. Jfr intervju med enhetschef 160817 som uppger att man förr anställde undersköterskor, ”men de är inte sjuka så [...] det fanns barnsjukdomar”, vilket idag ändrats till uppdraget att ”varje unge ska känna sig sedd och delaktig”.

²⁰⁶ Intervju med enhetschef 160817.

²⁰⁷ Intervju med personal 160830. Jfr intervju med personal 161013.

²⁰⁸ Intervju med personal 160913. Den intervjuade uppger att det åtminstone varit så fram till början av 2015.

²⁰⁹ Intervju med enhetschef i Nordanstig 160826.

²¹⁰ Intervju med personal 160830.

²¹¹ Text intervju med personal 160830: ”det har dålig klang att jobba med ensamkommande”.

En likartad problematik förekommer också på kommunernas HVB-boenden. Överhuvudtaget beskrivs svårigheter med att rekrytera kompetent och lämplig personal, dels eftersom det saknats utbildningar, dels eftersom det uppstått en brist- och konkurrenssituation. Flera tjänstepersoner lägger också stor vikt vid den personliga lämpligheten, särskilt när det gäller bemötande och att bygga relationer. Det verkar emellertid finns stora skillnader mellan boendena, även inom respektive kommun – med exempel på boenden med en stabil och erfaren personalstyrka – och mellan Söderhamn och Nordanstig. I Söderhamn beskrivs en ibland exceptionell personalomsättning:

Nästan alla har sagt upp sig [på boendet]. På grund av att Bollnäs betalar mer. Vi har inte kunnat matcha löner. [...] Det finns kritik mot styrning och ledning. Får se vad man gör av det. [...] Man borde betala – kommunen måste hänga med... ta tillvara medarbetare. Man borde känna till problemen. [...] Personalen hade en bra relation [till ensamkommande] – det påverkar. Det pågår just nu. Folk slutar – andra anställer. Det tar tid att bygga en relation. Vi är tillbaka på noll.²¹²

En annan chef påtalar också att tappet innebär att det för de ensamkommande blir ”svårt att våga knyta om” de band som skapats med personalen.²¹³ I intervjuerna med personalen framkommer likaså uppgifter om att många slutat, men även om brister i bemötandet, olämplig och inte tillräckligt kunnig personal, och om konflikter mellan personalen och de ensamkommande (oftast kring reglerna på boendet). En tjänsteperson menar också att det har varit vanligt att ungdomar slentrianmässigt skickats vidare till kuratorer eller psykologer istället för att få samtalsstöd på boendet.²¹⁴

En skola i förändring

Skolan får överlag ett gott betyg i Söderhamn. Flera betonar att skolorna, trots ett stort tryck, gjort ett bra jobb och spelar en mycket viktig roll i flera avseenden. Förutom språkinläringen ger skolan trygghet, daglig sysselsättning och tillfällen att mötas. En lärare berättar att IM språk vuxit från 60 till 180 elever på bara tre år. Ändå har det fungerat, tack vare engagerad personal och ledning. Detta trots att man tvingats ta in utbildad personal och fått arbeta en hel del med att få logistiken kring lokaler att fungera.²¹⁵ Läraren tycker också att det funnits ett bra samarbete med boenden och gode män, men tillägger att ”mycket hamnar på lärare – vi får vara både mamma, socialtjänst och polis”.

I Nordanstig är tjänstepersonerna däremot kritiska till hur skolan har fungerat. Det sägs ha varit ”mycket strul”, missnöjda ungdomar och problem med att de ensamkommande endast fått undervisning i ett fåtal ämnen.²¹⁶ Flera anser också att skolan (Komvux) är alltför uppdelad och åtskild från de svenska eleverna. Men situationen har enligt de intervjuade blivit märkbart bättre från och med höstterminen 2016. Skolan har bytt huvudman från Nordanstigs kommun till Hälsinglands utbildningsförbund, gått från sex anställda till 15, till att erbjuda betydligt fler ämnen – 13 istället för två – samt har antagit en ny, mer individanpassad inrikt-

²¹² Intervju med enhetschef i Söderhamn 160602.

²¹³ Intervju med enhetschef 160615. Jfr intervju med personal 161013: ”på de här åren jag har jobbat, kan det va nånstans mellan 50, 75 som har slutat”.

²¹⁴ Intervju med personal 160913.

²¹⁵ Intervju med personal 160620.

²¹⁶ Intervju med enhetschef 160826.

ning.²¹⁷ Skolledningen säger också att de vill utveckla arbetet med praktikplatser och studie- och yrkesvägledning.

Många påtalar de stora skillnader som finns mellan elevernas kunskapsnivå. En tjänsteperson sammanfattar det på följande sätt:

*Det är allt från analfabeter till de med tioårig skola. En del lär sig på ett år det som tar nio år för svenska elever.*²¹⁸

Några ger exempel på elever som inte haft språkkunskaper nog för att delta i lektioner i andra ämnen, ”sen sitter de där och förstår ingenting”.²¹⁹ En av de intervjuade i Nordanstig menar att det är vanligt att de ensamkommande inte förstår det svenska skolsystemet och att skolan därför måste bli bättre på att förklara hur skolan fungerar och vilken betydelse den har.

Frågan är slutligen hur de klarar skolan – en del framhåller att många ensamkommande, trots allt, går klart gymnasiet och vidare till universitet, andra att ungdomarna ofta får en ”dipp” och av olika skäl lyckas mindre bra.²²⁰ Vad tjänstepersonerna ändå är överens om är att det behövs en både mer ”blandad” och individanpassad skola.

Samverkan och ansvarsfördelning

*Vi är som skilda föräldrar.*²²¹

Mottagningsstrukturen för ensamkommande barn, är komplex och det finns noga avgränsade ansvarsområden mellan olika aktörer. På den kommunala nivån utgör boenden, skolan, socialsekreterare, gode män, sjukvård (ungdomsmottagning, psykologer) och kuratorer de viktigaste aktörerna. Många *har* alltså ansvar för ungdomarna, men vi har framför allt ställt frågan om vem som *tar* ansvar för dem. Det samlade intrycket är att boendet tar mest ansvar för det vardagliga livet bland ungdomarna, även om deras gode män (som ju har det juridiska ansvaret) nämns som viktiga i många fall. Det bekräftar i så fall riktigheten i ”Söderhamnsmodellen”.

När det gäller att komma fram till en bra samverkan och tydlig ansvarsfördelning visar det sig innebära olika saker i praktiken. Även här finns påtagliga skillnader mellan Söderhamn och Nordanstig. I Söderhamn är samverkansfrågan central, i Nordanstig har frågan inte samma betydelse. På en direkt fråga om det finns en fungerande samverkan i Nordanstig svarar en av cheferna:

*Nja, det är en så liten kommun. Vi har haft möten med skolan om problem. Lyfter luren om det är något. Det är enkelt – inte långt till kontakt. Man träffas på ICA. Känner till personer. Det behöver inte bli formaliserat.*²²²

Hen får sedan följdfrågan om vilka fördelar respektive nackdelar närheten kan ha:

Det kan bli 'så ska det alltid vara' ... men nu är det jättepositivt – lätt att göra förändringar [...] Man diskuterar – det är inte svårt att prata om det som är jobbigt.

I jämförelse framstår situationen i Söderhamn som mer komplicerad. En av de tjänstepersoner som varit med från början av mottagandet pekar på flera svårigheter:

²¹⁷ Intervju med rektor 160826.

²¹⁸ Intervju med tjänsteperson (samordnare)160527.

²¹⁹ Intervju med personal 161013.

²²⁰ Intervju med personal (lärare) 160620, dialogseminarium i Bollnäs 2016-12-09.

²²¹ Intervju med rektor 160826 om förhållandet mellan HVB-hemmen och gode män.

²²² Intervju med enhetschef 160826. I andra intervjuer uppges att det varit svårt att samarbeta med socialtjänsten och att samverkan har fungerat ”så där”.

Det är ett tredelat föräldraskap – god man, boendepersonal, socialtjänst. Det är viktigt med kommunikation mellan dem. Annars blir det en förvärrad situation. Det är otroligt viktigt. Det funkar ibland, ibland inte. Man tycker olika i olika situationer. Det är viktigt att man pratar ihop sig – så att det blir samma prat med ungdomar. Jag ser en risk att ungdomar kommer i kläm. Vem ska de lita på? De kan också spela ut personal mot varann.²²³

Ett annat exempel ges av en enhetschef som menar att man nu står inför en utmaning på grund av att boenden och socialtjänst sedan ett tag tillhör samma ”vårdkedja” och därför ska ”gå mot samma tänk”.²²⁴ Hittills har det varit, som personen säger, ”mycket gränsfall och oklarheter” mellan de som ser sig som myndighetsutövare och ”dom ute på boenden”, som till exempel inte tycker att de behöver göra vårdplaner. Dessutom finns som sagt delade meningar om huruvida samarbetet fungerar bra eller inte i kommunen.²²⁵

Vikten av att se och möta individen

Det finns en påfallande stor samstämmighet bland de intervjuade dels om att de ensamkommande är ”ensamma i samhället” på grund av bristen på vardagliga möten med ”vanliga svenskar”, dels om att ungdomarna själva är mycket angelägna om att mötas och så fort som möjligt lära sig det nya språket och bli en del av det svenska samhället. Just dessa möten och språkinläringen ses också som de viktigaste nycklarna till en lyckad integration. Som en tjänsteperson säger:

Jag har inte märkt av något annat än att man vill vara en del i Sverige... vill vara svensk, men det är jättefå som har svenska kompisar.²²⁶

Flera gånger påtalas att de ensamkommande inte ens har sett ett svenskt hem. De möten som trots allt sker har oftast en koppling till det lokala föreningslivet, som uppskattas och lyfts fram som gott exempel, samtidigt som många både tror på och efterlyser ett resursstarkare och ännu mer involverat civilsamhälle.

I Söderhamn återkommer synpunkten att det måste vara ”allas ansvar”, ”hela samhällets ansvar” och att de ensamkommande är ”kommunens ungdomar” – och inte någon kommunal förvaltnings- eller vissa verksamheters ansvar. Å andra sidan säger flera att synsättet ändrats tack vare all uppmärksamhet kring mottagandet förra hösten (2015), att det dels ”blev en ögonöppnare” som medfört en större förståelse och att tjänstepersonerna blivit ”mer tagna på allvar”, dels gjorde att många ställde upp och ”drog åt samma håll”.²²⁷ Samtidigt finns en mer allmän oro för hur de ensamkommande ska integreras när de konfronteras med segregerade boenden och en krävande arbetsmarknad:

Vanliga svenska samhället är inte så tillgängligt... det finns bara lägenheter i socialt utsatta områden.²²⁸

I Nordanstig betonas istället att man har nära kopplingar till det lokala arbetslivet och företagen i kommunen. En enhetschef uttrycker det som att ”vi ser killen” och ”vi har samma mål”,

²²³ Intervju med tjänsteperson 160527.

²²⁴ Intervju med enhetschef 160608.

²²⁵ Text intervju med personal 160913: ”Man bollar ansvar – vems kostnad det är ... samarbete fungerar mest på papper.”

²²⁶ Intervju med personal 160620.

²²⁷ Intervju med enhetschef 160810 och med personal 160913.

²²⁸ Intervju med enhetschef 160826 (intervju gjord av Maria Vallström).

”hittar en lösning tillsammans med Mohammed – kanske praktik”.²²⁹ Åter igen tycks det finnas fördelar med att arbeta i en liten kommun, även om det också ges exempel på motsatsen, såsom problem med ett litet utbud av aktiviteter och med att på egen hand upprätthålla en skolverksamhet som klarar integrationsuppdraget.

På det hela taget beskrivs, något oväntat, en allmänt positiv förändring, en avdramatisering och normalisering av mottagandet. Tvärtemot en vanlig bild av problem med rasism och främlingsfientlighet i kommunerna, uppges att det inte funnits så mycket motstånd eller hot riktat mot vare sig ensamkommande eller boendena. Vad tjänstepersonerna sett och upplevt är att mottagandet präglats av rädslor – som de också själva burit på. Med tiden har rädslorna klingat av, till förmån för mellanmännsliga möten med ”vanliga ungdomar”:

*Det är nu helt annorlunda – inte farligt. [...] det handlar om att våga mötas, våga prata med varandra, De är egentligen ganska accepterade.*²³⁰

Flera av de intervjuade betonar, som vi har sett ovan, det allmänmännsligt gemensamma och tar avstånd från att de ensamkommande ”blir ihopklumpade” eller ses som annorlunda:

*I min värld är alla människor. [...] inte olika kulturer, Vi är alla lika ... de har samma problem som andra tonåringar, Det är mycket vanligt vardagsliv – mer än väntat.*²³¹

Den intervjuade läraren menar också att det skett en positiv utveckling i skolan, ”svenska elever tycker inte det är konstigt [med nyanlända]”.

Flera understryker också vikten av att komma ifrån synen på de ensamkommande som antingen traumatiserade offer eller starka överlevare, för att istället se både-och. Hindren för integration kan till exempel *både* finnas i ett dåligt mående – om individen inte får stöd och omsorg – och i att individen inte lär sig att klara sig på egen hand i samhället. Exempelvis gör en intervjuad tjänsteperson följande reflektion:

*Jag har träffat en del unga sen -07. Många har det gått bra för. Jag kan se det – de har familj och jobb. [...] De flesta skaffar sig utbildning och jobb. Vill kunna klara sig själva. De har det som målsättning. [...] Dåligt mående kan vara ett hinder. Det beror på vad man har i ryggsäcken [...] Vi gör barn av dem. Det behöver inte daltas. Se ungdomarna! De är väldigt mogna – men har väldigt olika bakgrund och förutsättningar.*²³²

Reflektionen mynnar ut i synpunkten, att vi i Sverige har ett för trögt och fyrkantigt system – integrationen tar för lång tid och tar inte alltid tillvara individernas kompetenser. I en annan intervju sägs med emphasis att ”vi borde se vad de kan tillföra samhället – de vill vara en del av [vårt] samhälle”.²³³ Andra talar på ett liknande sätt om en risk att passivera ungdomarna, om att ”vi daddar” på boendena och om vikten av att ”ställa krav – de ska redan på HVB förberedas för eget boende”.²³⁴

I intervjuerna framhålls ofta att problemen med dåligt mående är vanliga och präglar mycket av de ensamkommandes tillvaro, vilket ju har bekräftats av dem själva. Till det kommer pressen från anhöriga, ibland finns ett uttalat eller outtalat uppdrag och ansvar att axla rollen som familjeförsörjare. Allt sammantaget innebär det ett förhållandevis stort behov av professionell vård och omsorg. Här återkommer frågorna kring hur det fungerar i prakti-

²²⁹ Intervju med enhetschef 160826.

²³⁰ Intervju med enhetschef 160615.

²³¹ Intervjuer med enhetschefer 160602 och 160826.

²³² Intervju med tjänsteperson 160527.

²³³ Intervju med enhetschef 160817.

²³⁴ Intervju med personal 160620 och 161013.

ken. En tjänsteperson som får frågan om vad som händer om de ensamkommande inte får det stöd de behöver, betonar att det ”blir inte bra förutsättningar, det kommer att bli problem”:

*De blir inte integrerade i samhället. Får problem att hitta arbete [...] hamnar i försörjningsstödsvängen. Har för mycket med sig själv.*²³⁵

Samma person menar också att det finns en brist på kuratorer och problem med en traumaenhet som endast behandlar krigstrauman, trots att andra trauman är vanliga och lika allvarliga.

Arbetet med jämställdhet och hederskultur

Söderhamn har under ganska lång tid utmärkt sig för sina satsningar på att arbeta med jämställdhet, hederskultur och hedersrelaterat våld (HRV). En del av detta arbete riktas också mot ensamkommande, främst genom konceptet ”Framtidssnack”, som personalen vid HVB-boendena utbildas i.²³⁶ Som nämnts tidigare har kommunen också valt den tämligen ovanliga lösningen att inrätta ett särskilt ”tjejboende” – idag finns enligt en tjänsteperson endast tre sådana boenden i hela landet. Det är med andra ord ett prioriterat område som kommunen investerat en hel del pengar och prestige i.

Tjänstepersonerna anför flera skäl till satsningarna. En orsak sägs vara att det helt enkelt beror på att kommunen tagit emot så pass många ensamkommande att det funnits ett tillräckligt antal tjejer och en därmed aktualiserad ”tjejfråga” och ”hedersfråga”. För de flesta förknippas satsningarna med en person, Iman Hussein, som de menar spelat en avgörande roll genom att vara både kunnig och drivande i frågan om hederskultur och hedersrelaterat våld (HRV). Hon har också haft en tjänst som HRV-strateg inom kommunen. Andra menar att det varit en strategisk profilering som drivits på av kommunledningen för att bemöta kritiska synpunkter på mottagandet, negativa bilder och överhuvudtaget den stora uppmärksamhet frågan om hederskultur fått.

Iman Husseins arbete med Framtidssnack, utbildning och med att skapa ett ”HRV-team” uppskattas av samtliga intervjuade i Söderhamn. Bland annat framhålls att det byggt på en stor kunskap och insikt om hedersrelaterat våld och förtryck, hur det kan förebyggas och konkret hanteras, och att arbetet varit riktat mot både tjejer och killar. Söderhamn ses därför av flera som en föregångskommun inte bara i länet, utan även nationellt.²³⁷ En viktig del i arbetet har även varit att göra ungdomar till ambassadörer för jämställdhet, avståndstagande från våld och överbryggande av kulturskillnader.

Flera av de intervjuade berättar om tjejer som ”försvenskats” genom att frigöra sig från kulturella normer och krav på hur de ska bete sig och klä sig. Det kan till exempel vara en tjej som lagt undan slöjan och börjat spela fotboll, eller någon som gått med i en ”blandad” teatergrupp. Tjänstepersonerna understryker då att tjejerna blivit mer frimodiga, mår bättre och själva uppskattar ”försvenskningen”:

*Jag kan se att tjejerna mår mycket bättre nu [sedan de fick eget boende]. Ser att de lever upp... växer.*²³⁸

²³⁵ Intervju med enhetschef 160826, jfr intervju samma dag med en annan enhetschef: ”De sitter fast i trauman, kan inte integreras, de blir blockerade.”

²³⁶ Se *Våga Stå kvar!* En mindre kommuns erfarenheter av ett framgångsrikt arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck (Länsstyrelsen Östergötland, 2014).

²³⁷ Söderhamn förekommer också som nationellt gott exempel i rapporten *Våga stå kvar!* (2014).

²³⁸ Intervju med tjänsteperson 160527.

I en del fall har kommunen också direkt ingripit mot vad som bedömts som en risk för våld eller tvångsåktenskap. Ganska ofta beskrivs också hur killarna kontrollerar tjejerna. Det ses därför som mycket viktigt att även de förändrar sina beteenden och synsätt. Detta gäller då både ensamkommande och andra nyanlända. Ibland nämns problem med grupper av landsmän, ”en somalisk grupp” eller ”afghansk grupp” som tagit på sig rollen att bevaka tjejerna, deras klädsel och vad de gör. En tjänsteperson berättar att ”killar styrde – hur de skulle klä sig. Trots att de är barn. Det är djupt rotat [...] de har press hemifrån. Sköter ett kontrolluppdrag”.²³⁹ Andra ger exempel på hur en del killar ”ser ned på tjejer” som inte delar hederskulturens värderingar och synsätt.

När det gäller att hantera problematiken kring hederskulturen läggs tonvikten vid att de ensamkommande pojkarna måste få veta hur det fungerar i Sverige, hur de bör bete sig, och att det rör sig om ett långsiktigt arbete där samtal och ömsesidig förståelse är de bästa verktygen. Som en av cheferna säger:

*Pojkar tror de har makt... då är det viktigt att få veta: I Sverige är det så här. Man ska respektera det. Ska inte följa efter tjejer.*²⁴⁰

Personalen har också direkt uppmuntrat och stöttat tjejernas ”försvenskning”. Alla som arbetat med frågan betonar emellertid att det är ett svårt och komplicerat arbete. Det räcker inte med att ”tala om vad som är rätt och fel”, arbetet måste också beröra andra grupper än ensamkommande, och slutligen hela lokalsamhället:

*Dom [tjejer] vill, det är bra att dom ska försöka bli lika svenskar [...] Men dom, dom vågar inte för att det är en liten stad, och alla känner varandra.*²⁴¹

Å andra sidan vill de ensamkommande inte bara umgås med landsmän – det finns tvärtom många som aktivt undviker det och framför allt vill umgås mer med svenska ungdomar. De kommunala boendena framstår då som en stor fördel: här finns kompetens (utbildad personal), metoder (samtal), stöd och ett ”frirum” för tjejerna. Flera tjänstepersoner påtalar därför att de ungdomar som lever i familjer är svårare att nå och att familjeåterföreningar kan bli problematiska på grund av konflikter kring olika synsätt.²⁴²

Även om kommunens arbete med hederskultur och HRV överlag är mycket uppskattat finns en del ifrågasättanden. Det gäller då framför allt hur det fungerar idag, efter att Iman Hussein slutat sitt arbete, och en pådrivande och kompetent kraft därmed gått förlorad. En tjänsteperson tycker att arbetet ”har stannat upp”:

*Vi hade en kommunal grupp – med polis, skolan och andra – som var jättebra, som nådde hela familjer [...] men nu händer inget.*²⁴³

En annan synpunkt är att arbetet, när kompetensen inte varit tillräcklig, ibland gått för långt och haft inslag av ”islamofobi”:

*Man har gjort det till hederskultur när det egentligen handlat om annat [...] man har sett gruppen muslimska män som ett problem.*²⁴⁴

²³⁹ Intervju med tjänsteperson 160527.

²⁴⁰ Intervju med enhetschef 160608.

²⁴¹ Intervju med personal 161007, jfr intervjuer 160527 och 161013.

²⁴² T ex intervju med personal 160620: ”vad gör man med alla som sitter hemma”; jfr intervju 161013: ”om det är många av en enda nation – det blir sämre integration”.

²⁴³ Intervju med personal 160620.

²⁴⁴ Intervju med personal 160913. Jfr intervju med personal 160830 om problem med mäns syn på kvinnor: ”det gäller inte alla, som det ser ut i pressen.”

I jämförelse med hur arbetet med integration ser ut i Nordanstig är skillnaden påfallande. Ingen av de intervjuade ser hederskultur eller hedersrelaterat våld som en stor fråga, utan uppger tvärtom att det ”är inte ett problem”, ”går bra att blanda [killar och tjejer]” eller att ”vi [svenskar] har egna föreställningar och schabloner” som inte alltid stämmer.²⁴⁵ Vad som ändå nämns är exempelvis att man märkt att en del killar på boendena ”har svårt att förstå att kvinnor kan vara chefer” och ”har lite attityd mot kvinnlig personal”.²⁴⁶ En tjänsteperson ser det som att det ”finns mer att göra” och medger att man inte arbetat aktivt med frågan – än. Intervjuerna väcker på det hela taget frågan om vad skillnaderna mellan kommunerna beror på. Ett tänkbart svar är att det har att göra med mottagandets omfattning, ett annat att kommunerna helt enkelt valt att lägga fokus och resurser på olika saker.

Reflektioner efter hösten 2015 och den ändrade flyktingpolitiken

Under intervjuerna med tjänstepersonerna blir det tydligt att det som hände under hösten 2015 väcker starka känslor och har gjort ett stort avtryck. Det är något alla berörs av och tänkt mycket på. Tjänstepersonerna är ense om att det blev en extraordinär, pressad och stundtals kaotisk situation. Vad de lägger störst vikt vid är emellertid inte det stora antalet flyktingar, utan hur situationen hanterades på systemnivån, det vill säga hur det som skedde uppdagade brister i själva mottagningssystemet som också fått bestående konsekvenser.

De flesta betonar att man trots allt klarade av att hantera situationen. Ofta beskrivs hur såväl anställda som vanligt folk ställde upp och gjorde extraordinära insatser. Det berättas också om hur de ensamkommande själva hjälpte till och bland annat erbjöd sovplatser i sina rum på HVB-boendet.²⁴⁷ En del är också kritiska mot överbelastningen av socialtjänsten och svårigheterna med att få gehör i kommunledningen, även om det slutligen ledde till en ”ögonöppnare”.

Det som väcker de starkaste känslorna och mest kritik är att, som flera säger, ”många utnyttjade situationen”. Någon liknar det vid ”vilda västern”. En vanlig beskrivning är hur det ”poppade upp” nya, privata boenden och familjehem på ett okontrollerbart och oöverskådligt sätt. Det skedde då ofta utan kommunens kännedom. Eller så placerade andra kommuner ensamkommande i kommunen. Det blev därför överhuvudtaget oklart hur många boenden eller ensamkommande det fanns under perioden. Några synpunkter på situationen är exempelvis: ”Privat sektor ser att man kan tjäna pengar. Man vill ha mycket betalt – mer än vad staten betalar”, ”de [ensamkommande] blev lite som spelpjäser”, ”det blev ett fulspel mellan kommuner”, ”man hade ingen insyn”.²⁴⁸ En del nämner till och med inslag av mutor och kriminalitet.

Kritiken riktas både mot kommunerna och de privata aktörernas agerande. Situationen synliggjorde avigsidor med att de ensamkommande så att säga har en prislapp – det vill säga den summa (ersättning) Migrationsverket betalar per individ – samtidigt som kommunerna har en plikt att ta emot ett visst antal, som de ofta måste upphandla platser för, och att det leder till ett slags spel kring ungdomarna. För dem med vinstmotiv blev det en lukrativ marknad. För kommunerna en fråga om att betala så lite som möjligt. Detta är också vad de intervjuade vänder sig mot: ”Plånboken styrde, inte barnens bästa”, ”man skyfflar över ansvar”, ”kan köpa sig fri”, ”oseriös spekulation”.²⁴⁹ Flera menar att under de omständigheterna har

²⁴⁵ Intervjuer med enhetschefer 160826 och 160831.

²⁴⁶ Intervju med enhetschef 160826.

²⁴⁷ Text intervju med enhetschef 160817.

²⁴⁸ Intervjuer med enhetschef 160608, med personal 160830 och med samordnare 160614.

²⁴⁹ Text intervju med enhetschef 160602.

knappast alla ensamkommande fått rätt stöd, eller så har de i vilket fall som helst fått mycket olika förutsättningar. Därmed har inte heller skattemedlen alltid använts på ett sätt som främjar integrationen.

En närbesläktad fråga gäller följderna av den nya flykting- och integrationspolitiken, till exempel den lagändring som trädde i kraft 1 juni 2016 och som innebär att den som får avslag på sin asylansökan och är 18 år eller äldre inte längre får något samhälleligt stöd. Tjänstepersonerna uttrycker en stor oro för enskilda individer, som de ser drabbas av de ändrade reglerna, och ställer sig kritiska till ändringarna. ”Hårt och strängare, inget individfokus”, sammanfattar en person det som.²⁵⁰ Några berättar om personer som de kommit i kontakt med, som är drabbade av detta:

Jag träffade en kille idag – han har ingen identitet, inget id-kort, ingen adress. Han hankar sig fram som papperslös. Säger att han har inget liv i Kabul [...] Han kommer aldrig åka hem [...] Han hamnar på gatan och riskerar att bli utnyttjad.²⁵¹

Tjänstepersonerna ser också hur den ökade ovissheten för främst afghanska flyktingar, med fler avslag och ett nytt avtal med hemlandet, ”påverkar psykologin”, ”de blir aggressiva, mår dåligt”.²⁵² Likaså ses tillfälliga uppehållstillstånd som något som påverkar negativt genom att leda till ännu större ovisshet.

Ett ytterligare bekymmer är vad åtstramningarna både vad gäller antalet ensamkommande och av ersättningen ska leda till. I både Söderhamn och Nordanstig har situationen förändrats drastiskt under kort tid – från ett relativt stort mottagande till närapå inget alls. Under den tid intervjuerna görs stängs ett HVB-boende, på andra boenden har man farhågor om att verksamheten ska avvecklas och i stället styras om till stödboenden. En av cheferna beskriver det som ”upp som en sol, ner som en pannkaka”, och tror att det nog inte blir något boende kvar i Nordanstig. Hen menar att kommunen nu tappar resurser och tror inte på stödboenden som en tillräcklig lösning eftersom ”integrationen blir sämre, med mindre medel”:

Om man vill ha välintegrerade ungdomar måste man ge lite mer.²⁵³

Flera andra ser också en risk i att de ensamkommande inte får den vård och omsorg de behöver ifall HVB-formen läggs ned.

Problem med New Public Management och prövandet av alternativa modeller

Intervjuerna i Söderhamn har som vi sett resulterat i att vi har fått olika och ibland helt motsatta beskrivningar av hur det förhåller sig. Det är till stor del en skillnad mellan hur chefer respektive personalen beskriver saker och ting. Generellt menar cheferna att de ensamkommande får ett bra mottagande i kommunen och det stöd de behöver, att de trivs på boendena, och att det finns en organisation kring mottagandet som på det hela taget är välfungerande. Man vill också gärna framhålla kommunen som en kommun ”i framkant”. Bland personalen finns de som pekar på allvarliga brister och hävdar att ungdomarna ofta inte fått det stöd och den omsorg de behöver, utan tvärtom ”farit illa”, vantrivts och blivit åsidosatta, och att organisationen därför varken fungerar som den ska eller är föredömlig. En del uppger även att kri-

²⁵⁰ Intervju med enhetschef 160608.

²⁵¹ Intervjuer med personal och enhetschef 160817.

²⁵² Intervju med personal 161007.

²⁵³ Intervju med enhetschef 160826.

tik har tystats ned och att ”bilden utåt” varit viktigare än att lyfta förekommande problem, såsom att det inte getts tillräckliga resurser för arbetet och att arbetsvillkoren varit dåliga. Det beskrivs som att ledningen har ”lagt locket på”, ”det skjuts under mattan och det har hänt mycket grejer som har tystats ner”.²⁵⁴

Jag gör här analysen att meningsskiljaktigheterna i grunden handlar om problem orsakade av ett vanligt sätt att styra offentlig verksamhet som blivit etablerat under senare tid, så kallad New Public Management (NPM). De motsatta beskrivningarna känns också igen från tidigare studier och utvärderingar i Söderhamn.²⁵⁵ Problemen med NPM lyfts även i rapporten *Nyanlända barn och den svenska mottagningsstrukturen* som en av utmaningarna för mottagandet, bland annat eftersom uppdelningen i beställare och utförare ”skapar ytterligare gränser inom mottagningsstrukturen och därmed behov av samverkan”, dels mellan offentliga och privata aktörer, dels mellan kommuner.²⁵⁶ Detta gäller då utmaningen ”otydlig ansvarsfördelning” och bygger på en fördjupad studie av situationen under hösten 2015.

Kommunen har också gjort en egen genomlysning av hela den kommunala organisationen, baserad på intervjuer med samtliga chefer och politiker samt en medarbetarenkät. Undersökningen bekräftar problemen med NPM och mynnade nyligen (2014) ut i ett beslut om att införa en ny styr- och ledningsmodell från och med 2015/2016. Undersökningen pekar bland annat på kommunikations- och samverkansproblem, ett bristande förtroende mellan ledning och personal, och ”stuprörsevenen”, det vill säga en brist på samverkan mellan förvaltningar.²⁵⁷ Vidare dras slutsatsen att det behövs en förändring av systemfaktorer eftersom det rör sig om ett styr- och ledningsproblem, och om en ”tjänstelogik” som innebär att medborgarens perspektiv inte tas med. Tjänstelogiken exemplifieras också med en ”processpromenad” med ett integrationsfokus, där personer från olika förvaltningar och verksamheter ”ställt sig i medborgarens skor”, som synliggjort en brist på samordning och hänsynstagande till vilka effekter mottagningsystemet har för individen.²⁵⁸

Syftet med den nya modellen är just att försöka komma tillrätta med de identifierade problemen. För närvarande utbildas chefer och personal i det nya sättet att styra och leda verksamheterna, och arbetet med att tillämpa modellen har påbörjats i de kommunala förvaltningarna. Kommunen befinner sig alltså mitt i ett omfattande förändringsarbete som även ska påverka arbetet med mottagande och integration. I intervjuerna diskuteras också vad dessa förändringar kan leda till, även om en del uppger att de inte vet så mycket om det. Några ser mycket positivt på förändringarna och tror att det kan vara en möjlighet att få ett ännu starkare stöd för inriktningen mot mer individnära arbets- och synsätt.

²⁵⁴ Intervju med personal 160913 och 161013: ”Det är den mentaliteten, allting ska va så bra. Det finns inget dåligt här.”

²⁵⁵ Mikael Vallström, *Att återerövra framtiden* (Lund: Nordic Academic Press, 2011).

²⁵⁶ Zetterqvist Nelson & Hagström, *Nyanlända barn och den svenska mottagningsstrukturen*, s. 47–48, om ”effekter av new public management”. Jfr intervju med samordnare 160831.

²⁵⁷ Intervju med tjänsteperson (utvecklare) 160614.

²⁵⁸ Seminarium vid konferensen ”Forskare möter praktiker” i Bollnäs, maj 2016.

8. Resultat, diskussion och förslag

Mikael Vallström & Maria Vallström

Inledningsvis ställdes tre huvudfrågor: Hur tas de ensamkommande flyktingbarnen emot, vad är det som främjar respektive hindrar att de integreras i samhället, och vad får dem att vilja stanna i regionen. Vi kan nu se ett tydligt svar på dessa frågor som också är studiens huvudsakliga resultat. *Det avgörande för att en bra integration ska kunna äga rum är skapandet av goda sociala relationer.* Dessa relationer ger dels en social grund att stå på, dels en relation till en viktig person, som kan leda individen in i det nya samhället. Relationerna är alltså nyckeln till såväl ett bra mottagande som till själva integrationen. Goda sociala relationer gör det också mer sannolikt att individen vill stanna kvar på den ort där han eller hon fått dessa relationer. Resultatet är entydigt. Det löper som en röd tråd genom intervjuerna både med de ensamkommande själva och med tjänstepersonerna.

Vi har definierat goda sociala relationer som i grunden mellanmänniska, empatiska relationer. Det betyder att de bygger tillit och förtroende och är relationer där individen blir sedd och förstörd. Relationerna kan bara uppstå och skapas genom ”äkta” möten, genom samtal i det vi kallar för ett ”mellanområde” eller en ”särddimension” i tillvaron. Här skiljer vi på grundläggande och vidgande relationer. De grundläggande relationerna ges primärt av familj, släkt och/eller nära anhöriga, som också är fortsatt viktiga under tiden i Sverige. De ges också ofta av boendevänner och landsmän. De vidgande relationerna ges av vuxna med förankring i det nya landet. Det är relationer som leder ut i samhället och som är socialt och kulturellt överbryggande. Grundläggande och vidgande relationer kan också ges av ”svenska ungdomar”, men det är som vi har sett mindre vanligt och ger inte heller ett vuxenstöd eller professionellt stöd. I bästa fall får den ensamkommande tillgång till alla dessa relationer – till nära relationer med anhöriga och boendevänner, till viktiga personer och till andra, ”svenska” ungdomar – och därmed en social grund att stå på och relationer som kan länka individen vidare. Det kräver även att det ges förutsättningar för det i det nya samhället.

Poängen med att individen får tillgång till dessa relationer är att de *både* ger ett nödvändigt stöd och utgör en förutsättning för en bra integration. De är nödvändiga eftersom de ensamkommande är just det – i avsaknad av en nära anhörig (vårdnadshavare) och i stort behov av nya nära eller ”familjära” relationer, och eftersom en stor del av dem har problem med psykisk ohälsa, oro och ett ”tungt bagage”. Att det utgör en förutsättning kan vi se i de fall där individen fått både en social grund och kunnat vidga kretsen av relationer till ett nätverk av kontakter. Det är de som har kunnat börja etablera sig i samhället. På individnivån kan det beskrivas som en vidgande, utåtriktad förändringsprocess (som vi också såg exempel på i kapitel 2). Vidgandet medför bättre förutsättningar för språkinläring och fördjupad förståelse för det nya samhället och kulturen – och därmed för integration.

Den sociala grunden och kontakten med viktiga personer ges oftast genom HVB-boendet. Som vi har sett är boendevänner och landsmän vanliga och betydelsefulla sociala kontakter. De viktiga personer som oftast nämns är boendepersonalen. Boendet hjälper vanligen också till med kontakterna med nära anhöriga. Flertalet av de ensamkommande i denna studie får dessa relationer och detta stöd. Det betyder att HVB-hemmen har en nyckelroll både för omsorgen och integrationen av den ensamkommande och att det är boendets funktion som social

miljö som är viktigast. Det betyder också att personalens förmåga att ge omsorg eller stöd och att vara den viktiga personen är den centrala arbetsuppgiften. HVB-hemmen är den plats där vardagliga, mellanmänniska möten vanligtvis äger rum och där relationerna etableras, byggs och utvecklas. Andra viktiga personer som ungdomarna har nämnt är gode män, lärare, föreningslivets ”eldsjälar” eller vanliga medborgare, men HVB-hemmen fungerar ändå ofta som ett nav för kontakterna med dessa aktörer, genom att ensamkommande lotsas vidare till dem eller genom att man samarbetar.

Detta betyder även, att det finns erfarenheter av och kunskaper, om vad som fungerar i praktiken, och lärdomar och insikter bland tjänstepersonerna som bekräftas av de ensamkommande. Lärdomarna och insikterna grundar sig i det konkreta arbetet med mottagandet och integrationen av ungdomarna. Arbetet framstår som en krävande och svår uppgift som fordrar särskilda kompetenser eller lämpligheter – dels en empatisk och relationsbyggande kompetens, dels en lärande kompetens i arbetet med lotsandet in i det nya samhället och med individernas vuxenblivande. Ett framgångsrikt arbete bottnar då i förmågan att kunna se individen – bortom grupp-, kultur- eller nationalitetstillhörigheten – som en ”vanlig tonåring”, som en både utsatt och kompetent individ, med både speciella behov och förmågor.

Det finns också – vilket är mycket tydligt i hela intervjuaterialet – en stark vilja och strävan både bland de ensamkommande och bland tjänstepersonerna att skapa just dessa möten och relationer. Det är de ensamkommandes högsta önskan och vad de uppskattat mest. Att få möta ”vanliga svenskar”, helst då andra ungdomar, och att ha fått rätt stöd och blivit förstådd överskuggar i stort sett allting annat. Vad som är mest påtagligt i intervjuerna med tjänstepersonerna är också det stora engagemanget för individerna.

Till detta kommer ytterligare två tydliga resultat av studien. Det ena är de ensamkommandes beredvillighet, drivkraft och strävan efter att så fort som möjligt bli en del av det svenska samhället, framför allt ifråga om att lära sig språket och i betoningen av skolans betydelse. Det andra är att förhållandevis många uppger att de vill stanna kvar på orten och kan se sin framtid där. Flera säger att de kan se fördelar med att ha hamnat i en småstad eller liten ort. De tycker att de oftast blir väl bemötta, att människor är ”snälla” och menar att det kan vara lättare att få sociala kontakter här än i en större stad. Andra uppskattar ”lugn och ro” och närheten till skolan, affärer och föreningslivets aktiviteter.

Utifrån dessa resultat drar vi två viktiga slutsatser:

- (1) En bra integration är både fullt möjlig och har många gånger också skett när mottagandet och relationsskapandet har fungerat.
- (2) Hindren för en bra integration finns varken huvudsakligen i individerna eller i kulturskillnader – det huvudsakliga hindret består i bristen på mellanmänniska möten och goda relationer.

Vi kan därmed nyansera bilden av en ”lyckad” eller ”misslyckad” integration. Bilden är inte entydig. Det väsentliga är, menar vi, att en bra integration kan ske och faktiskt sker och att vetskapen om vad som krävs för detta finns bland de som är praktiskt verksamma. Många av de ensamkommande har fått ett bra mottagande och blivit väl integrerade i samhället, etablerat kontakter, utbildat sig, fått jobb eller åtminstone en bra social och kunskapsmässig grund. Detta gäller även hösten 2015, vilket visar att ett bra mottagande kan ges även under pressade omständigheter. Att det enligt flera av de intervjuade tjänstepersonerna ska ha skett en ”normalisering” eller ”avdramatisering” talar också för att goda möten verkligen ägt rum och kunnat vidareutvecklas till förmån för integrationen i lokalsamhället.

Vi kan också utifrån vad som framkommit i intervjuerna precisera bristen på möten och goda relationer som en brist på viktiga personer; som brutna eller förlorade relationer; som en brist på organisering för dessa möten samt som en bristande vilja, ointresse eller rädslor (ibland främlingsfientlighet) bland ”vanliga svenskar”.

Många ensamkommande är ensamma i samhället. En del har inga kontakter med anhöriga. Några får varken grundläggande eller vidgande relationer. Flera uppger att de har förlorat kontakter med viktiga personer. Andra vet inte vart de ska vända sig och har inte kunnat skapa relationer ute i samhället eller har ibland blivit dåligt bemötta. I sämsta fall får den ensamkommande inte den sociala grundtrygghet han eller hon behöver och ingen kontakt med viktiga personer, och därmed avsevärt sämre förutsättningar för att bli integrerad. Det innebär bland annat en större risk för dåligt mående, psykisk ohälsa och för socialt, ekonomiskt och kulturellt utanförskap. Som vi har sett finns det ett antal sådana utpekade problem eller hinder för integration:

- En stor personalomsättning och ibland olämplig personal. Problem med brutna kontakter och personal som inte bygger relationer utan tvärtom upprätthållit en distans mellan ”vi och dom” och då inte heller gett det stöd eller den omsorg som behövs.
- Stora skillnader mellan boenden och över tid. Mottagningsstrukturen i sin helhet ger därmed inte likvärdiga förutsättningar för de ensamkommande. Ur individens synpunkt blir det något av ett lotteri där en del får en betydligt bättre start i det nya landet än andra, beroende på när de kommer och vart de blir hänvisade.
- En till stora delar uppdelad skola som i stället för att främja möten i praktiken motverkar dem. Uppdelningen har medfört en upplevelse av skillnader mellan ”vi och dom”.
- Rädslor, undvikanden och ibland en direkt ovilja att mötas eller (mer sällan) främlingsfientlighet från ”vanliga” svenskar.
- En allmän brist på mötesplatser i samhället där människor ”blandas”, till exempel i föreningslivet och frivilligarbetet.
- Systemfel och problem med en åtstramad flyktingpolitik. Vad tjänstepersonerna lyfter som lärdomar av hösten 2015 är bland annat att det blev ett åsidosättande av barnets bästa på grund av att ”plånboken styrde”, marknadslösningar och brister i bland annat samordning och insyn.²⁵⁹ Ifråga om flyktingpolitikens följder lyfts farhågor om minskade resurser för mottagande och om vad bland annat begränsade möjligheter till återförening och tillfälliga uppehållstillstånd kan leda till. Det ges också exempel på en ökad oro bland de ensamkommande och på individer som ställts helt utanför samhället på grund av att de förlorat samhällets stöd.

Vad är en bra integration?

I det inledande kapitlet resonerade vi kring behovet av att problematisera begreppet integration och överhuvudtaget de kategoriseringar av sociala grupper, nationaliteter, vi/dom, etc. som brukar användas i samhällsdiskussionen om integreringen av nyanlända flyktingar. Vi menade då också att det inte heller är oproblematiskt att vi som svenskar betraktar oss som dem som ger hjälp till andra, som kan förväntas vara tacksamma. Resonemanget mynnade ut i synpunkten att integrationsbegreppet riskerar att i praktiken betyda assimilation och i att vi

²⁵⁹ Detta överensstämmer med de utpekade utmaningarna i Zetterqvist Nelson & Hagström, *Nyanlända barn och den svenska mottagningsstrukturen*, t ex vad gäller ”effekter av new public management”.

som forskare därför bör eftersträva att lyssna in den ”andres” perspektiv så gott det går. Det innebär även mer allmänt att vi måste vara beredda att också själva förändras i och med detta möte, åtminstone i meningen att kunna ompröva det vi redan tror att vi vet.

Vi vill nu hävda att vi gjort just det: mött och lyssnat in de ensamkommandes perspektiv, och därmed kommit fram till en del oväntade resultat som också skapat en större förståelse för deras situation. Det har av olika skäl visserligen inte alltid blivit på det viset, men tillräckligt ofta. Framför allt har det visat sig vara en fruktbar utgångspunkt för en diskussion om vad en ”bra integration” kan vara, eftersom studiens huvudsakliga resultat är att nyckeln till integrationen finns i det mellanmänniska mötet. Ur en integrationssynpunkt är det väsentliga i detta möte att det kan vara *överbryggande*, det vill säga präglas av ett öppet samtal eller ”dialog mellan kulturer”, där förändring både utgör en möjlighet och ett villkor. Det är en rörelse bort från det ensidiga och konforma.

Bland de ensamkommande finns exempelvis tjejen som omprövat sin kulturs könsroller och blivit en tolk i sällskapet med flera nationaliteter. Ett annat exempel är den unge mannen som säger att han har ”både och”, utan att han för den skull varken har givit upp den ”egna” kulturen eller hållit fast vid allt som hör till denna kultur. Han kan då se kulturerna från båda hållen och låta dem vara just kulturer, i meningen levande, öppna och föränderliga.

Bland tjänstepersonerna finns exempel på liknande fenomen. En person framhåller till exempel att det är ”naivt att tro att vi kan tala om vad som är rätt och fel”, och syftar då på frågan om hederskulturen. Personen tillägger att även ”vår” kultur och historia har inslag av hederskultur. Andra tjänstepersoner har som vi sett bestämt vänt sig mot kategoriseringar och grupperingar av de ensamkommande som annorlunda och insisterat på betydelsen av att först och främst se individen. Därtill finns en med de ensamkommande gemensam strävan efter möten och ”blandade” miljöer.

Åter igen kan vi se att det som möjliggör överbryggandet är mellanområdet eller särdimensionen där vi primärt möts som individer, ansikte mot ansikte, och där den andre därmed kan framträda som en unik individ. Det öppnar i sin tur upp för en verklig dialog. Det mötet kan också vara krävande. Det kan föra med sig känslor av plats- och hemlöshet, vilshenhet och ovisshet. Men det kan även vara berikande och något man bejakar. I rollen som tolk bland flyktingar från flera nationaliteter beskriver tjejen det skämtsamt som att ”jag kommer från himlen”. Det är då hennes svar på frågan ”var kommer du ifrån”.

I andra fall beskrivs hur individer växer när de slipper ifrån kontrollen och kraven på konformitet. Det är med andra ord tydliga exempel på hur individerna inte är låsta vid hur någon kultur är eller bör vara, utan låter det bli en ständigt öppen fråga.

Detta är också grundförutsättningarna för det vi betecknar som en bra integration. Motsatsen blir då assimilationens strävan efter en konform, fast och oföränderlig kultur; vilket i praktiken är detsamma som att låsa integrationsprocessen i två spår – antingen blir individen kvar i sin ”ursprungliga” kultur eller så accepterar och anpassar hon sig till den nya kulturen helt och hållet.

Någon sådan strävan efter en fullständig assimilation eller efter att bli kvar i den egna kulturen har inte heller framkommit i intervjuerna, varken med de ensamkommande eller med tjänstepersonerna. Vad som framkommit är exempel på det motsatta – på avståndstaganden från konformismen och särskiljandet mellan olika kulturer. Det gäller även när svårigheterna förmodas vara som störst, det vill säga i frågan om hederskulturen. Erfarenheten talar istället för vikten av långsiktighet och samtal i en vardaglig och öppen form, såsom i exemplet med ”Framtidssnack”.

Intressant nog verkar också de ensamkommande se sig själva som just ”överbryggare”. Flera har fått rollen att vara tolk, både i språkligt och kulturellt hänseende. Det kan vara fallet i relationerna till anhöriga och till landsmän, men också i byggandet av sociala nätverk i samhället. Ett tydligt exempel är den unge man som engagerat sig för att skapa just en sådan mötesplats för kulturellt utbyte, och då avvisade tanken att bilda separata föreningar för landsmän. Andra ensamkommande har uttryckt sin önskan att i framtiden kunna arbeta som tolkar eller med andra flyktingar, och menar att deras bakgrund och erfarenheter kan vara en fördel.

Vad kan och bör göras?

Frågan riktas alltså slutligen till oss – till vanliga medborgare, till tjänstepersoner, till ledare och chefer, till politiker på både lokal och nationell nivå. Kort sagt till alla som har ett ansvar.

Ett givet svar som gäller samtliga kan enkelt sammanfattas som *motverka och bryt inte goda relationer, verka istället för fler mellanmänniska möten*. De som arbetar med mottagande och integration eller har ansvar för detta arbete både kan och bör ta relationsskapandet och rollen som ”viktig person” som arbetets utgångspunkt. I praktiken innebär det att arbetet konsekvent behöver organiseras för just detta – alltifrån utbildning och handledning till långsiktig planering och höjandet av yrkets status. Men detta är svårt att genomföra med en hög personalomsättning. Det är därför helt nödvändigt att göra något åt personalomsättningen och i stället värna om lämplig och kompetent personal. I Söderhamn verkar då löneläget vara en viktig faktor.

Politiker och andra beslutsfattare har möjligheten att verka för en *mer integrerad skola*, efter de skilda förutsättningar som finns. Man kan också stärka det föreningsliv som skapar mötesplatserna ute i samhället. Som vi sett är kultur och fotboll viktiga vägar för integration för de ensamkommande, så ett *ökat stöd till föreningslivet* vore önskvärt. En annan möjlighet är att verka för ett både mer blandat boende och arbetsliv. När det gäller föreningslivets roll så är initiativet *Refugees Welcome*²⁶⁰ ett bra exempel på hur enskilda personer kan erbjuda tillfälle att stanna genom att hjälpa till med boende lokalt. Små samhällen har allt att vinna på att motverka att orten blir en station för transit och istället ta vara på den närhet till kontakter och samarbete som finns. Men även det kräver organiserade former och samhälleligt stöd för att strukturerna ska bli hållbara. Ett exempel kan vara i form av ideellt offentligt partnerskap (IOP), som bygger på och stärker initiativ från det civila samhället. Ett annat sätt kan vara att som i Värmland, där frivilliga asylsökande i Värmlands museums regi har varit med och rustat upp övergivna hus och röjt sly på landsbygden, skapa nya möjligheter till möten där nyanflyttade och de som är mer etablerade på orten kan samtala och samverka kring något konkret.²⁶¹

Men som redan påtalats så är integrationen allas ansvar och möjlighet. De ensamkommande – om de ges möjlighet att stanna – är kommunernas nya, unga, kompetenta medborgare som kan berika och bidra till lokalsamhällets utveckling. De kan bidra till en bättre demografisk balans och fylla en del av arbetsmarknadens behov i fråga om vård och hantverkaryrken, och bidrar då även till ett större befolknings- och serviceunderlag för skolor, affärer och kommunikationer.

Det krävs dock att en synvända åstadkoms, där segregerad vithet börjar ses som ett lika stort problem som segregation av icke-västerländska medborgare. Om inte de som är födda i

²⁶⁰ Refugees Welcome drivs av en ideell förening som startade sin verksamhet hösten 2015 (se www.refugees-welcome.se).

²⁶¹ <http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/10549/978-91-7209-776-6.pdf?sequence=1>.

Sverige är beredda att möta de som kommer hit som ensamkommande, eller asylsökande i allmänhet, så spelar det ingen roll hur många mötesplatser och projekt som ordnas. För att få genomslag för en synvända på bred front krävs att utvecklingen går från att ”hjälpa andra” – vilket lätt medför att det skapas skillnader och ojämlika relationer mellan ”vi och dom” – till att hjälpas åt med exempelvis lokal utveckling av landsbygden.

Slutligen bör det också vara möjligt att se över och ompröva såväl mottagningssystemet som den nya flyktingpolitiken ur ett perspektiv som är inlyssnande och ser individerna. Det kanske inte alltid måste handla om en öppen famn, men det kan inte förbli ett låst land ifall målen att nå ett socialt hållbart samhälle och barnets bästa ska nås.

Referenser

Otryckta källor

Intervjuer, samtal och fältanteckningar

Intervjuer enligt kodad lista och fältanteckningar förvaras på FoU Hälsingland, Cfl Söderhamn, Hälsinglands utbildningsförbund.

Tryckta källor och litteratur

Al-Baldawi, Riyadh. *Migration och anpassning: den okända resan*, Lund: Studentlitteratur, 2014.

Andersson, Leena. *Ensamkommande flyktingbarn: slutrapport*, Stockholms stad, Rinkeby stadsdelsförvaltning, 2001.

Backlund, Åsa, Eriksson, Riita, von Greiff, Katarina & Åkerlund, Eva-Marie. *Ensam och flyktingbarn: Barnet och socialtjänsten om den första tiden i Sverige*, FoU Södertörn 2012:1.

Bergmark, Anders & Lundström, Tommy, ”Socialstyrelsen, dronten och den evidensbaserade praktiken”, i *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 3 (2011).

Bergmark, Anders, Bergmark, Åke & Lundström, Tommy. *Evidensbaserat socialt arbetet – teori, kritik, praktik*, Stockholm: Natur & kultur, 2011.

Brattberg, Gunilla. *Att hantera det ohanterbara: om coping*, Stockholm: Värkstaden, 2008.

Brunnberg, Elinor, Borg, Rose-Marie & Fridström, Camilla. *Ensamkommande barn: en forskningsöversikt*, Studentlitteratur, 2011.

Buber, Martin. *Det mellanmänniska*, Ludvika: Dualis förlag, 1954/1995.

Ehn, Billy & Löfgren, Orvar. *Kulturanalyser*, Malmö: Gleerups Utbildning, 2001.

Eide, Ketil & Hjern, Anders. “Unaccompanied refugee children – vulnerability and agency,” *Acta Paediatrica* 102 (7) 2013: 666–668.

Eivergård, Mikael, Olofsson, Veronica & Vallström, Maria. *På anstalt. Andra minnen av det moderna*, Östersund: Jamtli förlag, 2012.

Engberg, Marika. Flyktingmottagande i Nordanstigs kommun. Nordanstigs kommun, 2012-11-02. Länk: <http://docplayer.se/1343644-Flyktingmottagande-i-nordanstigs-kommun-2012-11-02-av-marika-engberg.html>.

Ensamkommande barns och ungas behov. En kartläggning, Socialstyrelsen 2013.

Eriksen, Thomas Hylland. *Små platser – stora frågor. En introduktion till socialantropologi*, Nora: Nya Doxa, 2004.

Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz Maria och Håkan Thörn (red.). *Globaliseringens kulturer*, Bokförlaget Nya Doxa, 2002.

Fundberg, Jesper. *Möten på fotbollsplanen. En studie av den mångkulturella idrotten*, Tumba: Mångkulturellt centrum, 1996.

Förbättringar i mottagandet av barn från annat land som kommer till Sverige utan medföljande legal vårdnadshavare (s.k. ensamkommande barn). Socialstyrelsen 2002.

Ge inte upp – Du måste kämpa! Kartläggning av vidarebosatta barn och ungdomars upplevelser och behov av information om sitt nya liv i Sverige. Länsstyrelsen Gävleborg, rapport 2012:10. http://www.lansstyrelsen.se/gavleborg/SiteCollectionDocuments/Sv/manniska-och-samhalle/integration/Projekt/LANDA/Ge_inte_upp.pdf

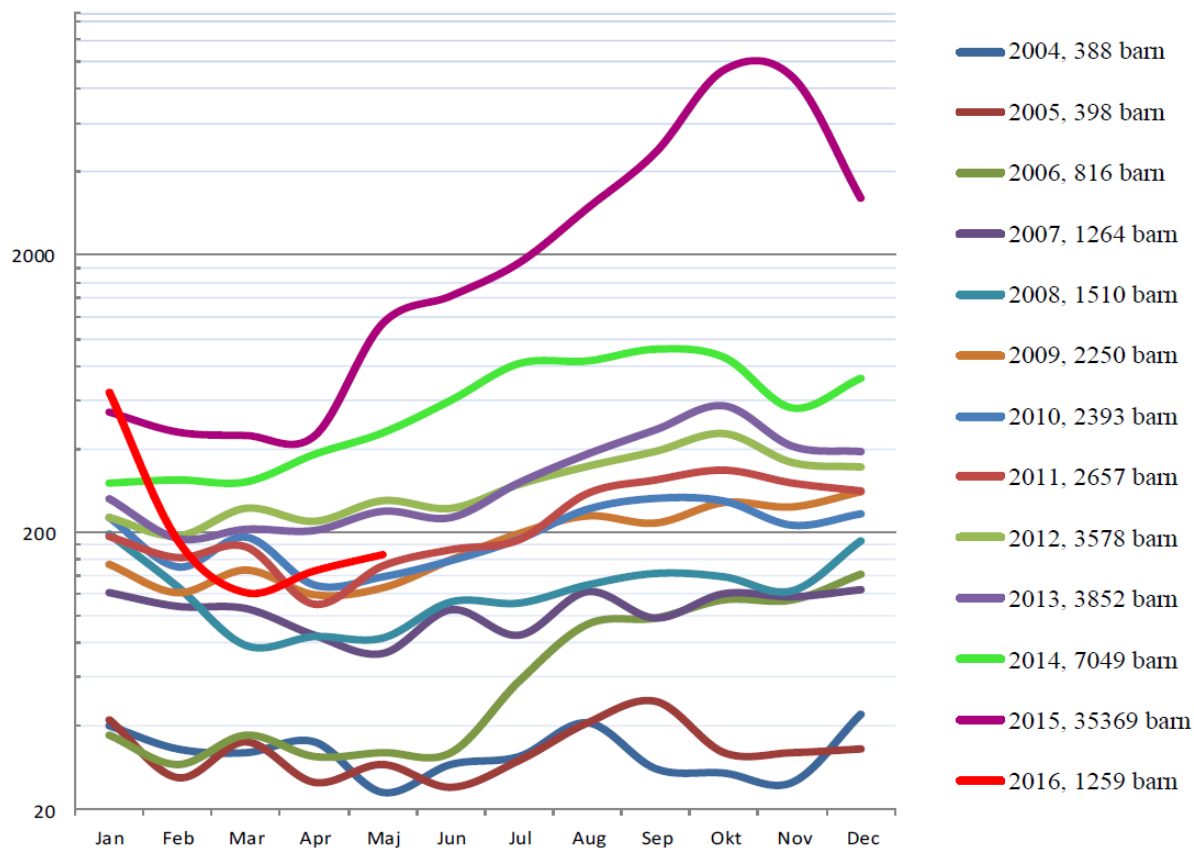
- Gunnarsson, Agneta. *Hur har det gått? Ensamkommande barn – mottagandet sedan kommunerna tagit över boende och omvårdnad*, Rädda Barnen, 2008.
- Hacking, Ian. *The Social Construction of what?* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999.
- Hacking, Ian. *Historical Ontology*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2002.
- Hessle, Marie. *Ensamkommande men inte ensamma. Tioårsuppföljning av ensamkommande asylsökande flyktingbarns livsvillkor och erfarenheter som unga vuxna i Sverige*, Stockholms universitet, 2009.
- Hübinette, Tobias, Hörnfeldt, Helena, Farahani, Fataneh & León Rosales, René. *Om ras och vithet i det samtida Sverige*, Tumba: Mångkulturellt Centrum, 2012.
- Jonsson, Stefan. *De andra. Amerikanska kulturkrig och europeisk rasism*, Stockholm: Norstedts, 1993.
- Karsbo, Anna. *Bemötandet av ensamkommande flyktingbarn i Gävleborgs län*, FoU Valfärd, 2012:5.
- Kemp, Peter. *Världsmedborgaren: politisk och pedagogisk filosofi för det 21:a århundradet*, Göteborg: Bokförlaget Daidalos, 2005.
- Keselman, Olga. *Restricting Participation. Unaccompanied Children in Interpreter-mediated Asylum Hearings in Sweden*, Linköpings universitet, 2009.
- Kohli, Ravi K.S. "The Sound of Silence: Listening to What Unaccompanied Asylum-seeking Children Say and Do Not Say," i *British Journal of Social Work*, vol 36, 2006: 707–721.
- Kohli, Ravi K.S. & Mitchell, Fiona, (red.). *Working with Unaccompanied Asylum Seeking Children: Issues for Policy and Practice*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.
- Lagnebro, Lillemor. *Finska krigsbarn*, Umeå universitet, 1994.
- Lazarus, Richard S. & Folkman, Susan. *Stress, Appraisal, and Coping*, New York: Springer, 1984.
- Lindqvist, Beatriz & Lindqvist, Mats. *När kunden är kung. Effekter av en transnationell ekonomi*, Umeå: Boréa Bokförlag, 2008.
- Malmsten, Jenny. *I transit: Ensamkommande barn berättar*, FoU-rapport 2012:1. Malmö: Stadskontoret, Malmö stad.
- Mathisen, Tina & Stenbacka, Susanne. "Unge migranter skaper steder: Translokale og lokale praksiser i rurale områder i Norge og Sverige," i Aure, Marit, Berg Gunnerud, Nina, Cruickshank, Jörn, Dale, Britt. *Med sans for sted: Nyere teorier*, 213–229. Bergen: Fagbokforlaget, 2015.
- Morelli, Agneta. *Ensamkommande barn & ungdomar. Gävleborgsmodellen*, Bollnäs kommun, 2011.
- Nilsson, Roddy & Vallström, Maria. "Inledning," i Vallström, M, Nilsson, R (red.). *Inspär-rad. Röster från intagna på sinnessjukhus, fängelser och andra anstalter 1850–1992*, Lund: Nordic Academic Press, 2016.
- Olsson, Erik. "Transnationella migrantkolonier", i Olsson, Erik (red.). *Etniska gränser och transnationella gemenskaper*, Stockholm: Carlsson Bokförlag, 1999.
- Pasalic, Elma & Östborg, Peter. *Mitt nya liv. Att komma som ensamkommande flyktingbarn till Värmland*, Karlstad: Kontoret Media, 2015.
- Psykisk ohälsa hos asylsökande och nyanlända migranter. Ett kunskapsunderlag för primärvården*, Socialstyrelsen 2015.
- Röster från ensamkommande barn. Ett projekt med samverkansperspektiv*. Sveriges kommuner och landsting (SKL) 2014.
- Said, Edward W. *Orientalism*, London: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- Samtal och samhandling. Erfarenheter från FoU-centrum i Söderhamn: interaktiv forskning i praktiken*, Söderhamns kommun 2007.
- Schmauch, Ulrika. *Den osynliga vardagsrasismens realitet*, Umeå universitet, 2006.
- Stefansson, Ingalill. *Livsfrståelsens språk i social omsorg*, FoU Söderhamn, 2016.

- Stretmo, Live & Melander, Charlotte. *Får jag vara med? Erfarenheter från ensamkommande barn och ungdomar i Göteborgsregionen och arbetet med denna grupp*, FoU Väst/GR, Rapport 2:2013.
- Stretmo, Live. *Governing the Unaccompanied child. Media, Policy and Practice*, Göteborgs universitet, 2014.
- Suter, Brigitte och Magnusson, Karin (red.). *Resettled and Connected – Social Networks in the Integration Process of Resettled Refugees*, Malmö Högskola, 2015.
- Torgovnick, Marianna. *Gone Primitive. Savage intellects, modern Lives*, Chicago: University of Chicago Press cop., 1990.
- Wacquant, Loïc. "Territorial Stigmatization in the Age of Advanced Marginality", i *Thesis Eleven* nr 91, 2007: 66–77.
- Wallerstein, Immanuel. "Culture as the Ideological Battleground of the Modern World-System," i *Theory, Culture and Society* vol. 7:2-3 (1990).
- Wallin, Anne-Maria & Ahlström, Gerd I. "Unaccompanied Young Adult Refugees in Sweden, Experiences of their Life Situation and Well-being: A Qualitative Follow-up Study", i *Ethnicity and Health*, 10(2), 2005.
- Vallström, Maria. "Att göra skillnad. Om arbete, migration och kön i skogsarbetarbyar 1950-1975," i *Scandia* 76:1 (2010): 73–99.
- Vallström, Maria & Engström, Lennart. *Motbilder – om samhällsförändring och migration på mindre orter*, Länsmuseum Gävleborg, 2014.
- Vallström, Maria. *Mörkade platser – stigmatisering och ryktesspridning i urbana utvecklingsområden*, FoU Söderhamn/Boverket, 2014.
- Vallström, Mikael (red.). *Forskning och praktik i kritisk närhet*, FoU Söderhamn, 2015.
- Våga Stå kvar! En mindre kommuns erfarenheter av ett framgångsrikt arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck*, Länsstyrelsen Östergötland (2014).
- Wernesjö, Ulrika. Unaccompanied Asylum Seeking Children – Whose Perspective? *Childhood* 19: 4 (2011), 495-507.
- Wernesjö, Ulrika. *Conditional Belonging. Listening to Unaccompanied Young Refugees' Voices*, Uppsala universitet, 2014.
- Wernesjö, Ulrika. Landing in a Rural Village: Home and Belonging from the Perspectives of Unaccompanied Young Refugees, i *Identities. Global Studies in Culture and Power* 22:4 (2015), 451–467.
- Winnicott, Donald, *Lek och verklighet*, (Stockholm: Natur & Kultur (1971/2003)), s. 15–162.
- Young, Iris Marion. "Assymetrical Reciprocity. On Moral Respect, Wonder and Enlarged thought," i *Constellations*, vol. 3, nr 3 (1997): 340–63.
- Zetterqvist Nelson, Karin och Hagström, Mirjam. *Nyanlända barn och den svenska mottagningsstrukturen*, Forte, 2016.
- Åkerlund, Eva-Marie. *Liv i kollektiv. Vardagsliv bland ensamkommande ungdomar på institution*, Linköpings universitet, 2016.

Internet:

- Därför har så många... <http://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Nyhetsarkiv/Nyhetsarkiv-2016/2016-01-21-Darfor-har-sa-manga-ensamkommande-afghanska-barn-sokt-asyl-i-Sverige.html>.
- Från flyktingmottagande till samhällsdeltagande. Långbans gruv- och kulturby som drivkraft för samverkan över gränser. Stockholm: Riksantikvarieämbetet 2017.
<http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/10549/978-91-7209-776-6.pdf?sequence=1>.
- Hitta statistik... <http://www.scb.se/sv / Hitta-statistik/Artiklar/Hog-servicegrad-i-centralorter-och-turistorter-med-liten-folkmand/>.
- Refugees Welcome... www.refugees-welcome.se.

Bilaga 1. Antal ensamkommande barn i Sverige

Bilaga 2. Intervjufrågor till tjänstemän m.fl. aktörer i mottagandet av ensamkommande

- Yrkesrollen: nuvarande och tidigare yrken. Erfarenheter av arbete med ensamkommande. När började du arbeta med gruppen? Varför (motiv, ev. personligt engagemang)?
- Ev. tidigare erfarenheter (av liknande arbete), kunskaper, utbildning för arbetet. Finns/saknas utbildning? Vad behöver man för att göra ett bra arbete?
- Arbetsförhållanden: finns den personal som behövs. Ev. problem med personalbrist och personalomsättning. Finns stöd från ledning/politiker.
- Samverkan och samarbete med andra samhällsaktörer – hur ser det ut, hur fungerar det.
- Kommunens arbete ö h t – hur fungerar det (mottagande, integration, organisation). Hur har det förändrats över tid?
- "Krisen" förra hösten – hur hanterades den i kommunen. "Kaos"? Egna erfarenheter och synpunkter. Jfr nuläget (drastiska skillnader).
- Skillnader offentliga/kommunala och privata boenden? Kännedom om privata vårdhem? Familjeboende? Är HVB att föredra som boendeform (varför/varför inte)?
- Betydelse för integration: gavs/ges lika förutsättningar för individerna. Skillnader mellan kommuner. Vilken betydelse har civilsamhället (föreningsliv, ideellt arbete).
- Hederskultur och genus: hur jobbar man med det. Finns goda exempel? Vad kan/borde man arbeta med? Ex. tjejboende?
- Utbildning, yrkesval, framtida boende – vad är viktigast för de ensamkommande, vad behöver de, vad görs och vad saknas.
- Vem tar huvudansvar för de ensamkommande? "Allas ansvar"?
- Lärdomar: vad fungerar bäst/vad är viktigast för ett bra mottagande och långsiktig integration. Vad krävs för att lyckas med integrationen? Vad behöver man bli bättre på, vad kan förbättras, vilka är hindren.

Bilaga 3. Intervjuguide – ensamkommande flyktingbarns erfarenheter av integration

Övergripande tema	Intervjufrågor
Inledning	<p>Presentation av studien och intervjuaren.</p> <p>Frivillighet samt möjlighet att avbryta medverkan.</p> <p>Samtycke till medverkan.</p> <p>Information om ev. tolkning.</p>
Inledande frågor	<p>Hur länge har du varit i Sverige och bostad på aktuellt boende? Hur många andra bor här? (Är ni lika gamla ungefär?)</p> <p>Kan du berätta om en vanlig dag, hur ser den ut för dig? Vad gjorde du igår t ex?</p>
Mötet med Sverige	<p>Vad visste du om Sverige innan du kom hit?</p> <p>Vad var ditt första intryck av landet och människorna? Var det något särskilt du lade märke till eller tänkte? Var det som du hade trott i Sverige?</p> <p>Har din upplevelse av landet och människorna ändrats sedan du varit i Sverige en tid?</p>
Tiden som asylsökande	<p>Vill du berätta något om tiden innan du kom till Sverige? Du behöver inte göra det om du inte vill.</p> <p>Kan du berätta lite om tiden som asylsökande?</p>
Upplevelsen av mottagandet på kort och längre sikt	<p>Hur tycker du att du blev mottagen när du kom till Sverige (bemötande, stöd, boende mm)?</p> <p>Är det någon/några som har hjälpt dig på ett bra sätt eller varit viktiga för dig i Sverige (personer, verksamheter)? Vilka?</p> <p>Vad är det som bidragit mest till att du kan komma in i det svenska samhället (aktiviteter, sammanhang, platser, processer)?</p> <p>Är det något som fungerat dåligt – eller hindrat dig från att uppnå det du önskar (aktiviteter, sammanhang, platser, processer)?</p> <p>Är det något du skulle önska var på ett annat sätt i kontakten med det svenska samhället?</p>
Boende	<p>Hur har boendet fungerat? (regler?)</p> <p>Hur skulle du beskriva kontakten med personalen?</p> <p>Har du bostad på andra ställen sen du kom till Sverige?</p>
Skola och sysselsättning	<p>Hur fungerar det i skolan och att lära sig svenska? Vilken inriktning går du? Har du haft något arbete, ex. sommarjobb eller annan sysselsättning?</p> <p>Vad skulle du vilja arbeta med?</p> <p>Är det något du skulle vilja ändra på när det gäller utbildning och möjligheter till sysselsättning?</p> <p>Planerar du att utbilda dig vidare sen? Till vad/vilken utbildning?</p>
Relationer och fritid	<p>Vad gör du på fritiden (aktiviteter, sammanhang, platser)?</p> <p>Vilka träffar du då? Umgås du med dom andra som bor här? Finns det andra du träffar?</p> <p>Är det något du skulle vilja ändra på när det gäller vad du gör och med vem?</p>
Ursprungssammanhanget i förhållande till det svenska majoritetssamhället.	<p>Finns skillnader och likheter mellan hur man lever och tänker i Sverige jämfört med hur det var i ditt hemland? Vilka?</p> <p>Har du påverkats/förändrats på något sätt av det svenska levnadssättet? Hur?</p> <p>Har skillnaderna (eventuella) påverkat hur du mottagits i Sverige tror du?</p>
Återförening med föräldrar/syskon/släkt	<p>Har du anhöriga kvar i hemlandet? Har ni kontakt? Hur fixar ni det i så fall?</p> <p>Hur tänker du kring dem och er relation i framtiden?</p>
Framtidsplaner	<p>Hur tänker du om din framtid? Vill du bo i Sverige? Gävleborg? Söderhamn/Bergsjö/Hassela/Harmångrer? Eller flytta någonstans?</p> <p>Om du stannar i Sverige – hur vill du då att framtiden ska bli för dig (ex. utbildning, arbete, familj, anhöriga, kontakten med svenskar och det svenska samhället)?</p>
Andra viktiga saker?	<p>Är det nåt du vill berätta som vi glömt att fråga om? Något du tycker är viktigt?</p>

Ett låst land eller en öppen famn?

Mottagande och integration av ensamkommande flyktingbarn i Nordanstig och Söderhamn

Nordanstig och Söderhamn är exempel på mindre kommuner långt utanför storstadsregionerna som tagit emot relativt många ensamkommande flyktingbarn (barn utan vårdnadshavare). Syftet med denna studie har varit att undersöka hur mottagandet och integrationen av dem fungerar, med tyngdpunkt på ungdomarnas perspektiv. Vilka hinder och möjligheter kan identifieras? Finns det exempel på lyckade integrationsprocesser, och vad kan vi i så fall lära av dem? Finns det de som vill stanna i kommunerna och vad får dem att vilja det?

Studien bygger på intervjuer med 36 ensamkommande ungdomar, varav 30 killar och 6 tjejer, samt med 21 kommunala tjänstepersoner som på olika sätt varit involverade i arbetet med mottagande och integration. Intervjuerna gjordes i ett skede – från maj till oktober 2016 – när mottagandet hade minskat tämligen drastiskt i omfattning sedan hösten 2015, och när en förändrad, mer restriktiv flykting- och asylpolitik börjat tillämpas.

Det största hindret för integrationen upplevs vara bristen på kontakter med svenska ungdomar och överhuvudtaget med ”vanliga svenskar”. I gengäld utvecklar de ensamkommande en särskild sorts ”kosmopolitisk kompetens” med utgångspunkt i HVB-hemmen. De har ett stort behov av att bygga empatiska sociala relationer, men får i praktiken olika förutsättningar för att göra det. I studien diskuteras också orsakerna till varför förutsättningarna ibland saknas och vad som skulle kunna göras för att komma till rätta med de hinder som identifierats.

Hälsinglands
Utbildningsförbund